

Mannen av Stål

*En studie av mandighet
under andre verdenskrig*

Masteroppgave i historiedidaktikk

Lars Langørgen
Våren 2016

 Universitetet
i Stavanger

Universitetet
i Stavanger

DET HUMANISTISKE FAKULTET

MASTEROPPGAVE

Studieprogram: Master i Historiedidaktikk	Vårsemesteret, 2016 Åpen
Forfatter: Lars Langørgen (signatur forfatter)
Veileder: Roald Berg	
Tittel på masteroppgaven: <i>Mannen av Stål: en studie av mandighet under andre verdenskrig.</i> Engelsk tittel: <i>Man of Steel: a study of manliness during the Second World War.</i>	
Emneord: <i>Maskulinitet</i> <i>Mandighet</i> <i>Andre verdenskrig</i> <i>Isenesettelse</i>	Sidetall: 106 + vedlegg/annet: 0 Stavanger, 20. mai 2016

Dette er det største stykket arbeid jeg noen gang har utført. Underveis i prosessen som har resultert i denne teksten, er det noen personer som har kommet med avgjørende bidrag. Dere har min dypeste takknemlighet.

Takk til Kjellvor og Wojciech som stilte leiligheten sin til disposisjon, som gjorde at jeg kunne gjøre kildestudiene mine ved Riksarkivet i Oslo.

Takk til dr. Michael Goodrum som sendte meg tegneseriestripen om Supermann.

Takk til Heidi som har fulgt med i norsktimene.

Takk til alle arbeidskollegaene mine, som stilte opp slik at jeg fikk fri til å skrive.

Takk til bestefar som lånte vekk hytta når det brant under føttene mine.

Takk til Line som ordnet logistikken og frigjorde tid.

Takk til mamma og pappa, som lærte meg at det er lov å sette punktum.

Denne teksten hadde ikke vært mulig uten de mange nyttige innspill fra min veileder ved Universitetet i Stavanger, Roald Berg. Det viktigste vil alltid være *the joy of writing*. Vi får se hva fremtiden bringer.

Til sist må jeg nevne min gode venn Dominic, som har måttet tåle mange frustrerte utbrudd og banneord. You rock.

Dere har alle vært avgjørende for at jeg har kommet i mål.

Takk.

*Whenever two people meet,
there are really six people present.
There is each man as he sees himself,
each man as the other person sees him,
and each man as he really is.*

Sitatet ovenfor blir som regel kreditert den amerikanske filosofen og psykologen William James (1842-1910). På bildedelingstjenesten *Instagram*, hvor jeg først snublet over aksiomet, legger folk ut bilder av seg selv, og mottar 'likerklikk' - en elektronisk 'tommelen opp' - av andre brukere. En tidligere arbeidskollega av meg kunne fortelle at hun fort kunne bruke flere timer på sminke og styling, for å få det perfekte Instagram-bildet. Etterpå ventet hun i spenning på hvor mange likerklikk hun ville få. Hun, i likhet med veldig mange andre moderne mennesker, baserer mye av sitt selvbilde på hvordan hun blir oppfattet av andre, gjennom slike sosiale medier.

Tidene har ikke forandret seg stort siden William James levde.

Til forskjell fra menneskene som levde i den før-digitale tidsalder, kan man i dag sitte hjemme i sin egen stue og kommunisere med hele verden. Man har full kontroll over hva man velger å dele på sosiale medier som Instagram, Facebook, Twitter, osv. Om man ønsker, kan man fylle smarttelefonens minnekapasitet med bilder av seg selv den ene gangen man dro på trening. Hver dag kan man så laste opp et nytt bilde fra denne treningsøkten, og gi omverdenen inntrykk av at man både har en vilje og biceps av stål, selv om man i realiteten sitter hjemme i sofaen og spiser seg mett på sjokolade.

Denne formen for sosialt rollespill er ikke et moderne fenomen.

Det du er i ferd med å lese, er en studie av en norsk motstandsmanns dagbok og brev forfattet mellom 1941 og 1943. Denne mannen brukte disse uttrykksmediene aktivt til å fremme sin egen mandighet. Han var svært opptatt av sin egen anseelse. Krigen, som definerte hans samtid, satte en rekke krav til korrekt 'maskulin' adferd. De som ikke evnet å innfri disse normene, befant seg på et lavere trinn på den sosiale rangstigen enn de som levde opp til idealet. 'Mandighet', den ypperste formen for maskulin adferd, var ikke noe man ble født med, det var ikke noe man *hadde*. Det var en konstant, aktiv oppfyllelse av en forventet rolle man hadde som mann.

Hva rollen innebar, endret seg etter hvilken situasjon man befant seg i.

Jeg hørte en gang en kjørelærer si til en elev at han skulle ”kjøre som han ville gjort om bestemor satt i passasjeretset”. Argumentet var at man med bestemor som passasjer, tilpasset en mykere kjørestil enn man ville gjort med kompisgjengen i baksetet. De to forskjellige ’scenene’, innebar forskjellige ’masker’.

På samme måte, og i likhet med dagens sosiale medier, inneholdt ’mandighet’ å utspille en situasjonsspesifikk ’scene’ – slik man ønsket å bli oppfattet av omverdenen – avhengig av hvilken rolle man ønsket å fylle.

Dette er en studie av en manns roller under andre verdenskrig. Mannens navn var Kjell Løchen.

Innholdsfortegnelse

1	Introduksjon	1
1.1	Kildematerialet.....	2
1.2	Bakgrunn og problemstilling	4
1.3	Litteratur og tidligere forskning.....	6
1.4	Metode og struktur.....	11
1.5	Sammendrag av Kjells reise.....	12
2	Publisering av dagboken.....	15
3	Mandighet – en teoretisk bakgrunn.....	20
3.1	Iscenesettelse.....	21
3.2	Maskulinitet	23
3.2.1	Hegemonisk maskulinitet.....	25
3.3	Makt	31
3.4	Viljestyrke.....	34
3.5	Sammendrag	39
4	Kildestudiet.....	41
4.1	Kjell Løchen: Nordmannen.....	41
4.2	Til Sverige: Erobreren.....	44
4.3	Mot øst: Korrekt antrukket.....	53
4.4	I Midtøsten: Helten	57
4.5	Britiskstyrte India: Lederen	64
4.6	Mellom havner: Offiseren.....	66
4.7	På havet: Den hvite overklasse	72
4.8	Siste etappe: Beskytteren	84
4.9	Brevveksling: Kjæresten.....	92
4.10	Fremme i Lille Norge: Piloten	94
5	Avsluttende kommentarer.....	98
5.1	Sammendrag	98
5.2	Maskulinitet – et problematisk begrep.....	99
5.3	Konklusjon.....	102
	Bibliografi.....	107

1 Introduksjon

Kjell Løchen var en ung norsk offiser, som reiste jorden rundt for å bli jagerpilot og ta del i kampen mot den nazistiske okkupasjonsmakten i hjemlandet. Underveis på reisen fra Norge til flyvåpenets treningsleir *Little Norway* i Canada, forfattet han en detaljert skildring av sine opplevelser fra de forskjellige landene og kulturene han besøkte. På en av reisens mange etapper møtte han en svensk pike, som han opprettholdt et avstandsforhold til gjennom brevveksling, og til slutt giftet seg med.

Kjell fremstår på mange vis som et forbilledlig eksempel på den norske motstandshelten. Han var en kjekk og atletisk løytnant i det norske flyvåpenet, godt likt blant gutta og vel øvet med damene, som reiste jorden rundt for å kjempe for et fritt Norge. Kjell representerte på mange vis ideelle maskuline egenskaper. Jeg mener derfor at hans dagbok og brev kan fortelle mye om både norske oppfattelser av 'mandighet', og den aktive ikledelsen av en rolle.

'Maskulinitet' er ikke et fiksert konsept, snarere en oppfatning som flyter ut over begreper som tid og sted. Det vi i dag oppfatter som 'mandig' eller 'maskulint', er på mange områder svært ulikt hvordan det ble oppfattet i tidligere tidsepoker. Likevel er det mange gjenkjennbare trekk, som ikke har forandret seg nevneverdig. Elementer som etnisitet, nasjonalitet og sosial klasse, har alle påvirket forestillingen av 'maskulin' adferd. I det hele tatt er det et svært komplekst og omfattende emne.

Det finnes lite litteratur som tar for seg menns roller i sammenheng med krig i Norge, selv om krig historisk sett har vært en eksklusivt mannlig affære. I Tyskland og Storbritannia, ble den ideelle mannligheten under andre verdenskrig formet av nasjonens behov. For å legitimere ideologien, trengte nazistene et krigsforherligende mannsideal. I Storbritannia ble mandigheten påvirket av at man tok avstand fra brutalitetene, og den meningsløse sløsing av menneskeliv under første verdenskrig.

Hvordan så den norske oppfattelsen av maskuline egenskaper ut i denne tidsperioden? Hva gjorde en mann 'mandig', og hvilke roller måtte mandige menn fylle? Det er dette jeg ønsker å finne ut av, og som er tema for denne oppgaven.

1.1 Kildematerialet

Jeg kom over kildene helt tilfeldig på Arkivverkets hjemmeside, hvor de på tema-sidene reklamerte for en transkribert versjon av Kjells reiseskildring.¹ Jeg hadde da allerede vært i kontakt med min veileder om å skrive en historisk oppgave om kjønnsroller og maskuliniteter. Jeg forestilte meg en fortsettelse av et tema jeg hadde berørt i min bacheloroppgave, hvor jeg skrev om behandlingen av kvinnelige kollaboratører og tyskerjenter i etterkrigstiden i Norge.² Etter å ha lest Arkivverkets presentasjon av materialet, og dagbokens eget forord, ante jeg at disse tekstene hadde et stort potensiale for en undersøkelse av norske menns kjønnsroller under andre verdenskrig, et tema jeg ikke kunne huske å ha lest noe særlig om.

Selve kildene befinner seg i Kjell Løchens privatarkiv ved Riksarkivet i Oslo. I 2007 og 2008 ble de gitt til arkivet av Agneta Silfverskiöld Newton, kvinnen han møtte på reisen og giftet seg med. Materialet det dreier seg om er Kjells dagbok, som ble skrevet i to bind, samt brev Kjell og Agneta utvekslet mellom 1941 og 1943.

Dagboken ble påbegynt i juni 1941, tre måneder etter at Kjell forlot Norge. Først i august samme år kom han á jour. I begynnelsen er dagbokinnleggene altså skrevet lenge etter at hendelsene de omhandler fant sted. Dette kan ha påvirket detaljrikdommen i innleggene, og hvor nøyaktig han husket hendelsesforløp. Jeg mener det har styrket kildenes pålitelighet. Kjell forfattet dagboken ved hjelp av notater fra hans 7. sans, hvor han noterte ned hendelser underveis etter hvert som de inntraff.³ Det betyr at når han forfattet dagbokinnleggene, hadde han et hjelpemiddel for å huske dem. At han da hadde fått hendelsene på avstand, ga ham mer tid til å tenke grundigere over hva som egentlig skjedde, enn hvis han i et ivrig øyeblikk hadde hastet med å skrive ned en spennende episode som nettopp hadde hendt. Jeg heller til at det gjorde ham mer nyansert, og førte til at han skrev med større nøkternhet. Dagboken er

¹ Kjell kalte selv dette for en "reiseprotokoll". Den er forfattet som en dagbok, og bygger på hans daglige notater i hans almanakk, og av den grunn vil jeg omtale den gjennomgående som en dagbok.

² Med tittelen *The Ambiguous Aftermath: How Norwegian female collaborators were treated in the aftermath of the Second World War*, levert ved University of Essex våren 2014.

³ En mindre almanakk.

utrolig detaljert i enkelte skildringer. Blant annet beskriver han soldaters uniformer i forskjellige land, helt ned til enkeltdetaljer som kragen på jakken.

Dagbokens forord, i den transkriberte utgaven datert 10. mars 1941, handler om tiden fra Kjell kom til Oslo etter tyskerne invaderte Norge, og forteller hvordan og hvorfor han bestemte seg for å slutte seg til de allierte styrkene. Kjell har ikke omtalt tiden fra 9. april, da han var ved Bombevingen på Sola flyplass, frem til han kom til Oslo 17. mai. Dette tomrommet har jeg måttet fylle ved sekundærlitteratur. Jeg vet fra Vera Henriksen, som under arbeidet med bokverket *Luftforsvarets Historie* intervjuet krigshelten Werner Hosewinckel Christie, at Kjell var til stede og var med i en gruppe som gikk på ski over fjellene, for å fortsette kampen mot tyskerne etter at Bombevingen hadde kapitulert og blitt oppløst.⁴

Siste dagbokinnlegg er datert 13. september 1943, etter at Kjell hadde ankommet treningsleiren i Canada. Han fortsatte å klistre inn bilder og føre inn små notiser i tiden etter, blant annet redigerte han i 1942 et innlegg fra året før. Dette er angivende for hvor viktig det var for ham at informasjonen i dagboken var korrekt.

I 2009 transkriberte Arkivverket dagboken, og den ligger nå åpent tilgjengelig på deres hjemmesider.⁵ Av rent pragmatiske årsaker har jeg hovedsakelig benyttet meg av denne transkriberte versjonen av dagboken i arbeidet med oppgaven. I denne versjonen har Riksarkivet for lettvinthets skyld byttet ut bokstaven ö med ø, men ellers gjengitt teksten slik Kjell skrev. Hva språket angår, har jeg latt alle sitat stå uten å modernisere en del 'gammelnorske' ord med gjenklang fra den tiden man skrev dansk, eksempelvis bruker han ordene "øine", "op" og "jævli".⁶

Brevvekslingen mellom Kjell og Agneta ble startet 1. mai 1941, og ble opprettholdt, med ujevn hyppighet, frem til 16. juli 1943, to dager før Kjell omkom under en øvelsesflyvning. Da gjensto kun én uke til han hadde vært ferdig utdannet flyver.⁷ Noen få av brevene Kjell og Agneta skrev til hverandre har gått tapt, antageligvis forsvant de i forsendelsen. Dette gjelder i alle fall det første brevet Kjell skrev til Agneta, i et senere brev datert den 3. mai, samt et kort fra den 4. mai 1941.

⁴ Vera Henriksen, *Luftforsvarets Historie Bind 1: Fra opptakt til nederlag*, (Oslo, 1994), ss. 309-15.

⁵ Kjell Løchens dagbok, Arkivverkets hjemmesider, transkribert av Riksarkivets Øyvind Ødegaard, <http://www.arkivverket.no/webfelles/lochen/forord.html>.

⁶ Med forbehold om trykkfeil i den transkriberte utgaven.

⁷ Brev datert 16.7.43, i Kjell Løchens privatarkiv, RA/PA-1455, i Riksarkivet, Oslo.

Brevene er kun tilgjengelige hos Riksarkivet, slik at all tekst som er hentet fra disse er basert på min undersøkelse og fortolkning av dem. Dette materialet strekker seg over 115 brev og telegrammer sendt mellom Kjell og Agneta. I tillegg inneholder arkivet noen brev sendt til deres respektive familier i Norge og Sverige.

Lille julaften 1941 fridde Kjell til Agneta per telegram, og i juni 1942 fikk Agneta innreisetillatelse, slik at de kunne gifte seg offisielt. I mellomtiden fortsatte de å utveksle brev. Også etter at de hadde blitt gjenforent, skrev de en rekke brev til hverandre, ettersom Kjell stadig ble utplassert på treningsleirer rundt om i Canada og Amerika og senere i England.

I denne oppgaven har jeg først og fremst studert kildematerialet som ble skrevet mens Kjell var underveis på reisen. Denne prioriteringen kommer av at jeg mener dagboken er best egnet til å fremheve de egenskapene Kjell la vekt på, og ønsket å fremstille hos seg selv. Samtidig er brevene de utveksler i denne perioden mer beskrivende for hans personlighet, blant annet ved å fremheve en indre konflikt hos ham. Brevene som ble skrevet etter at de ble gift er også svært spennende, men forteller mest om hvor høyt de savnet og elsket hverandre. De blir fort monotone i sin beskrivelse av maskuline egenskaper. De av disse brevene som har vært illustrerende for den øvrige teksten, har jeg innarbeidet der de har vært relevant.

Jeg vil gjerne presisere at fremstillingen av Kjell i hele denne teksten, er basert på hvordan *jeg* har tolket hans uttrykk i sammenheng med sekundærlitteraturen om kjønnsroller og maskulinitet.

1.2 Bakgrunn og problemstilling

Noe som slo meg tidlig i arbeidet med kildematerialet var at måten Kjell uttrykte seg på virket svært forskjellig fra dagboken til brevene. I brevene skrev Kjell allerede fra første stund veldig ømt og kjærlig til Agneta, som han kalte ”min egen Silfver”.⁸ I dagboken skrev Kjell mer direkte og beskrivende om det han opplevde på reisen. Han skriver om gutta i reisefølget, om militær disiplin og om kvinnelige bekjentskaper, men mindre om sine egne

⁸ Brev 8.10.41. Forkortelse av etternavnet Silfverskiöld.

tanker og følelser. Dette var det opprinnelige utgangspunktet for ønsket om å bruke kildematerialet til å belyse kjønnsroller i denne tidsepoken. Underveis i arbeidet har jeg gått stadig mer vekk fra den komparative vinklingen mellom brevene og dagboken, og har etter hvert endt opp med å fokusere hovedsakelig på selve dagboken.

For å forstå 'maskulinitet', må man være klar over at konseptet ikke kan betraktes som en enhetlig kategori. Ved å bruke Kjells historie som eksempel på mandighet, medfølger det noen begrensninger. Kjells tekster lar oss få et innblikk i én manns identitet. Hva hans mandighet innebar, ble påvirket av tiden han levde i, hvor oppfatninger av det mandige i høyeste grad ble knyttet opp mot det militære, og til krigens hendelser. Han var motstandsmann, som vil si at han hadde gjort et valg om å kjempe mot undertrykkelse. Han var offiser og kom fra et 'møblert hjem', som betyr at hans oppfattelse av mandighet ville omfattet andre verdier enn for eksempel en arbeiders. Man snakker altså ikke om 'maskulinitet', men 'maskuliniteter'.

Likevel er det en god del egenskaper som går igjen, på tvers av disse kategoriene. Mange av dem beskriver Kjell slik jeg gjorde innledningsvis. Fysisk styrke er ofte noe av det første man assosierer med 'mandighet'. Makt er også et annet nøkkelord, og betyr både makt menn i mellom, og makt mellom menn og kvinner. Makt, i denne sammenhengen, trenger ikke bety å kontrollere eller dominere andre. Evnen til å forføre en kvinne – det å 'ha draget' – er et eksempel på en type makt, som plasserer forføreren i en statusposisjon både over kvinnen og andre beilere.⁹ Når jeg i denne teksten i stor grad likevel bruker maskulinitetsbegrepet i entallsform, konnoterer det *idealmaskuliniteten* i en gitt setting.

I så måte kunne denne teksten hatt en tittel som 'den norske maskuliniteten', men det insinuerer noe altomfattende og statisk. Kjells oppfatning av maskulinitet vil ikke la meg kunne si noe om *alle* menns oppfatning i denne tidsperioden. En katalogisering av norsk maskulinitet ville uansett krevd et større arbeid. Mitt bidrag vil dermed være en liten brikke i et større puslespill. Likevel, er de egenskapene han oppfattet som 'maskuline' bygget på gjeldende normer om 'korrekt' og forventet oppførsel. Man kan nesten kalle det en karakterstudie av en mann. Jeg vil beskrive hva som ble oppfattet som 'mandig', gjennom å

⁹ Det kan kanskje virke utdatert med et slikt heteroseksuelt fokus, men det er da viktig å huske at mannlighet historisk sett har *forutsatt* heteroseksualitet som et krav, og sett på homofile som avvikende (se mer s. 29).

studere én manns personlige skrifter, og kommer dermed ganske tett på hans personlighet – slik jeg oppfatter den. Jeg har derfor landet på problemstillingen:

Gjennom hvilke egenskaper uttrykte en norsk motstandsmann sin mandighet?

Bruken av artikkelen *en* i setningen er helt bevisst. Den er ikke apostrofert, for selv om det er *én* motstandsmanns mandighet, vil jeg få frem at de egenskapene som Kjell identifiserte seg ved hadde en bredere appell. Jeg har også valgt begrepet motstandsmann fremfor offiser eller pilot. Militærbenevnelser ville begrenset meg innenfor rammen av grad eller våpengren. Gjennom begrepet 'motstandsmann' er intensjonen å kunne si noe om den *normative* maskuliniteten blant dem som valgte å ta opp kampen mot okkupasjonsmakten.

Motstandsmennene har en urokkelig heltestatus i den norske kulturen, og myten som omgir dem er overlesset med tradisjonelle mannlige verdier som heltemot og selvoppgivelse. I tillegg er det en svært kjønnert gruppe. Selv om kvinner spilte viktige roller i motstandsbevegelsen, er de for det meste oversett i mytene, noe som kommer veldig tydelig frem i betegnelsen *gutta på skauen*.

Jeg ønsker ikke bare å fortelle hvordan Kjell var som mann, men hva som karakteriserte den 'ultimate mannen'. Hva kjennetegnet idealet de fleste menn strebet etter, eller ønsket å bli?

1.3 Litteratur og tidligere forskning

At maskulinitetsidealer og krig har gått hånd i hånd opp igjennom historien, vil nok ikke komme overraskende på noen. Flere forskere har lagt stor vekt på krig som identitetsskapende – den ultimate manndomsprøve.¹⁰

Likevel er det skrevet lite om norsk maskulinitet i sammenheng med andre verdenskrig. Det kan virke som at arbeiderklassemaskuliniteter har vært mer attraktivt,

¹⁰ Se bl.a. George Mosse og Karen Hagemann.

kanskje som en naturlig konsekvens av – eller snarere symptom på – at den utrettelige 'arbeidskaren' har sterke historiske røtter i skandinavisk kultur.¹¹

I 2004 samlet nederlenderen Stefan Dudink, tyske Karen Hagemann og britiske John Tosh, sammen tekster til antologien *Masculinities in Politics and War*, som fokuserer på maskuliniteter etter Clausewitz' aforisme av krig som en 'fortsettelse av politikk med andre midler'.¹² Karen Hagemanns artikkel om tyske, militære helteideal, har vært avgjørende for min forståelse av offerviljens betydning for menns selvforståelse.¹³ Antologien inneholder videre bidrag fra den australske historikeren Marilyn Lake, som skriver om australske menns arbeiderrettigheter på første halvdel av 1900-tallet.¹⁴ Den britiske historikeren John Hornes tekst fokuserer på maskuliniteter i perioden 1850-1950.¹⁵ Den amerikanske historikeren og sosiologen Sonya O. Rose bidro med en artikkel om kjønnsidealer i Storbritannia under andre verdenskrig.¹⁶

Maskulinitet er et relativt moderne begrep, som i stor grad har vært påvirket av nasjonsbygging og krigføring. Denne antologien har vært svært nyttig til å belyse hvordan oppfatninger av maskulinitet har påvirket både politikk og krigføring. Mye av litteraturen som er tilgjengelig for meg omhandler England og Tyskland, som igjen har en naturlig sammenheng med at de to verdenskrigene i det tjuende århundre er de største militære hendelsene i moderne tid. Dette har liten praktisk betydning, da maskulinitetsidealer stammer fra de samme røttene, og dermed har mange likhetstrekk. Kort fortalt kan man si at de i stor grad bygger på den nasjonale identiteten, og er sterkt knyttet til det militære. I

¹¹ Arbeiderklassemaskulinitet har vært fokus for flere nordiske studier i de senere årene. Se bl.a. svenske Ella Johansson som har skrevet om skogarbeidere i Norrland på 1850-1950-tallet i sin doktoravhandling *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*, Nordiska museets handlingar 118, (Stockholm, 1994). For Norge se f.eks. Kristine Schjerpens masteroppgave ved Universitetet i Oslo fra 2011, med tittelen, *Real "slusk" og barske karer : solidaritet og maskulinitet blant arbeiderne på vannkraftanlegget Nedre Vinstra 1947-1952*. https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/24299/Masteroppgave_KristinexSchjerpens.pdf?sequence=1&isAllowed=y, hentet 17.2.2016.

¹² Stefan Dudink, Karen Hagemann, og John Tosh, (red.), *Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History*, (Manchester, 2004).

¹³ Karen Hagemann, 'German heroes: the cult of the death for the fatherland in nineteenth-century Germany', i Dudink, et. al, *Masculinities in Politics and War*.

¹⁴ Marilyn Lake, 'Translating needs into rights: the discursive imperative of the Australian white man, 1901-30' i Dudink, et. al.

¹⁵ John Horne, 'Masculinity in politics and war in the age of nation-states and world wars, 1850-1950', i Dudink, et. al.

¹⁶ Sonya O. Rose, 'Temperate heroes: concepts of masculinity in Second World War Britain', i Dudink, et. al.

mellomkrigsårene utviklet både det tyske og italienske maskulinitetsidealet et fascistisk krigsforherligende ideal. Det britiske idealet var i denne perioden kjennetegnet ved å distansere seg fra den brutale meningsløsheten av realitetene fra skyttergravskrigen. Under andre verdenskrig, ble denne avmålte britiske maskuliniteten utfordret av det nye behovet for militærstyrker. Som et motstykke til den 'hypermaskuline' nazisten, var det britiske idealet det Sonya O. Rose har kalt "temperate heroism" – å møte krigens farer med nøkternhet, humor og en "stiff upper lip".¹⁷

Den britiske historikeren Linsey Robb skrev i 2015 boken *Men at Work: The Working Man in British Culture, 1939-1945*, som handler om menn med såkalte "reserved occupations".¹⁸ Dette var yrker som av regjeringen var ansett som så viktig for samfunnet, at de ikke kunne unnværes til militæret. Ofte ble menn med slike yrker offer for latterliggjøring og ydmykelse av forbipasserende, fordi de ikke var ikledd uniform.¹⁹ Boken bygger videre på Sonya O. Roses "temperate heroism", og gir en dypere forståelse av hvordan den avmålte britiske krigstidsmaskuliniteten skilte seg fra den krigsforherligende tyske.

Når det gjelder litteratur som omfatter Luftforsvaret og dets historie, har jeg hatt stor hjelp i Vera Henriksens bokverk i to bind, skrevet i forbindelse med Luftforsvarets 50-årsjubileum.²⁰ Jeg har også sett på krigserindringer skrevet av andre personer innenfor Kjells miljø. Blant disse er Johan Koren Christie, Birger Tidemand-Johannesen og Ragnar Wold, som alle befant seg ved treningsleiren *Little Norway* i Canada samtidig med Kjell, og høyst sannsynlig var blant hans bekjente.²¹ Eksempelvis var Johan Christies bror, Werner Hosewinckel Christie, sammen med Kjell på Sola flyplass da tyskerne invaderte den 9. April.

I nordisk mannsforskning, er det spesielt to navn som i senere tid har hatt stor innflytelse. Svenskene Claes Ekenstam og David Tjeder, har begge vært bidragsytende for historien om skandinaviske menns identiteter. I 1998 utga Ekenstam antologien *Rädd att falla: Studier i manlighet*, hvor han omtalte frykten for å 'falle' ned i 'umannligheten' som

¹⁷ Rose, 'Temperate heroes', i Dudink, et. al, s. 179.

¹⁸ Linsey Robb, *Men at Work: The Working Man in British Culture, 1939-1945*, (Palgrave Macmillan, 2015).

¹⁹ Robb, *Men at Work*, ss. 1-7.

²⁰ Henriksen, *Luftforsvarets Historie Bind 1*, og Vera Henriksen, *Luftforsvarets Historie Bind 2: Fem år i utlegd*, (Oslo 1996).

²¹ Johan K. Christie, *Krigserindringer*, (Oslo, 1992), Birger Tidemand-Johannesen, *Spitfire: Norsk jagerflyger i kamp*, (Oslo, 2001), og Ragnar Wold, *Slik fikk vi vinger*, (Oslo, 1990).

avgjørende for maskulinitetsforståelsen.²² I antologien *Män i Norden: Manlighet och modernitet 1840-1940*, som han redigerte sammen med den norske kjønnsforskeren og litteraturviteren Jørgen Lorentzen, konkretiserte han denne redselen til det han kalte et ”omanlighetsbegrepp”.²³

I denne antologien har den norske mannsforskeren Knut Kolnar skrevet om koblingen mellom vold og maskulinitet, som er ganske vesentlig i sammenheng med krig.²⁴

I 2003 leverte David Tjeder sin doktorgradsavhandling ved Universitetet i Stockholm, med tittelen *The power of character: Middle-class masculinities, 1800-1900*.²⁵ Der Ekenstams umannlighetsbegrep kan tolkes å bety at menn tilpasset sin maskulinitet kun i forhold til andre menn, åpner Tjeder for at dette er en av mange måter menn hevdet seg i samfunnet på.

Av mannsforskning i Norge, er det to eksempler jeg ønsker å trekke frem. I 1999 skrev Marianne Berg Karlsen en hovedfagsoppgave ved Universitetet i Oslo, som i 2001 ble trykket i bokform av Den Norske Historiske Forening.²⁶ I denne skriver Berg Karlsen om maskulinitetsidealer på 1800-tallet, gjennom å studere vennskapet mellom Maurits Hansen og Conrad Nicolai Schwach, som i løpet av sine liv sendte en rekke brev til hverandre. Denne boken har vært svært opplysende for hvordan maskulinitetsidealer har vokst frem i Norge.

I 2014 leverte Kristin Fjelde Tjelle sin doktorgradsavhandling ved Universitetet i Stavanger, hvor hun studerte norske misjonærer i Sør-Afrika i perioden 1870-1930.²⁷ Fjelde Tjelles studie åpnet min forståelse for at maskuline egenskaper ikke var enten-eller. Hun oppdaget at disse misjonærene kunne leve etter motstridene idealer, både ’styrke’ og ’ømhet’, på en og samme tid.

For selve forståelsen av maskulinitetsbegrepet og kjønnsroller, har jeg i hovedsak benyttet tre teoretiske modeller:

²² Claes Ekenstam, Jonas Frykman, Thomas Johansson, Jari Kuosmanen, Jens Ljunggren, og Arne Nilsson, (red.), *Rädd att falla: Studier i manlighet*, (Södertälje, 1998).

²³ Claes Ekenstam, og Jørgen Lorentzen, (red.), *Män i Norden: Manlighet och modernitet 1840-1940*, (Gidlunds förlag, 2006), s. 10.

²⁴ Knut Kolnar, ’Volden’, i Ekenstam og Lorentzen, *Män i Norden*.

²⁵ David Tjeder, *The Power of Character: Middle-Class Masculinities, 1800-1900*, (Stockholm, 2003).

²⁶ Marianne Berg Karlsen, *”I Venskabs Paradiis”: En studie i maskulinitet og vennskap mellom menn*, (Valdres, 2001).

²⁷ Senere utgitt i bokform: Kristin Fjelde Tjelle, *Missionary Masculinity, 1870-1930: The Norwegian Missionaries in South-East Africa*, (London, 2014).

Hegemonisk maskulinitet

I 1995 publiserte den australske sosiologen Raewyn Connell boken *Masculinities*.²⁸ Her argumenterte hun for å erstatte entallsformen 'maskulinitet' med flertallsformen 'maskuliniteter'. Hun introduserte videre begrepet *hegemonisk maskulinitet*, som kort fortalt betyr den rådende idealiserte mansrollen i et gitt samfunn, til en gitt tid. Hennes modell kategoriserer og fortolker menns roller i samfunnet, basert på et makthierarki, med den hegemoniske maskuliniteten på topp. Connells hegemoniske modell, som både har blitt hyllet og kritisert, har hatt stor påvirkning på mannsforskning både internasjonalt og i Norden.²⁹

Iscenesettelse

Den norske kjønnsforskeren Wencke Mühleisen, leverte i 2002 sin doktoravhandling, med tittelen *Kjønn i Uorden: Iscenesettelse av kjønn og seksualitet i eksperimentell talkshowunderholdning på NRK fjernsynet*.³⁰ Her skriver hun at kjønn ikke er noe man *er*, men noe man *gjør*, og at dette er et aktivt valg.³¹ Med det mener hun at når man identifiserer seg selv som mann, gjør man dette ut i fra ens oppfatning av hva som er 'mandig'. Altså, man går aktivt inn for å bekle en 'rolle' som mann.

Stereotyper

Den kanskje viktigste bidragsyteren for hvordan konseptet 'maskulinitet' har vokst frem, er den tysk-amerikanske historikeren George L. Mosse. I boken *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity* fra 1996, redegjør Mosse for den moderne oppfatningen av maskulinitet fra midten av 1700-tallet og frem til i dag.³² Mosse har av noen, blant annet av svenske Claes Ekenstam, blitt kritisert for å være i overkant stereotyp i sin fremstilling av maskuliniteter.³³ Denne kritikken virker å ha oversett at Mosse ikke bare omtaler den problemstillingen allerede i introduksjonskapitlet, men legger det til grunn for hele sin teori.³⁴

²⁸ R. W. Connell, *Masculinities*, andre utgave, (Cambridge, 2005).

²⁹ Se John Tosh, 'Hegemonic masculinity and the history of gender', i Dudink, et. al. Se også Ekenstam og Lorentzen, *Män i Norden*.

³⁰ Wencke Mühleisen, *Kjønn i uorden: Iscenesettelse av kjønn og seksualitet i eksperimentell talkshowunderholdning på NRK fjernsynet*, doktoravhandling, Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo, (Oslo, 2002).

³¹ Mühleisen, *Kjønn i uorden*, s. 40.

³² George L. Mosse, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, (New York, 1996).

³³ Claes Ekenstam, 'Män, manlighet och omanlighet i historien', i Ekenstam og Lorentzen, s. 26.

³⁴ Mosse, *Image of Man*, s. 4.

For Mosse er stereotypene viktige. 'Maskulinitet' konnoterer et ideal, hvor alle som ikke tilpasser seg idealet er 'avvikere'. Som han selv sier, "[s]tereotypes objectify human nature, making it easy to understand at a glance and to pass judgment".³⁵ Dette er viktig, fordi det fremhever blant annet hvordan nazistene klarte å komme til og holde på makten i Tyskland, både gjennom å forherlige den høyreiste og sterke ariske mannen, og gjennom fremstillingen av de degenererte 'asosiale' – jøder, sigøynere og feminiserte menn. Mosses skisse av hvordan oppfatninger av maskulinitet har utviklet seg, har vært anvendelig for meg i forbindelse med dette arbeidet.

1.4 Metode og struktur

Når jeg har ledd i kildene etter 'maskuline' kvaliteter og egenskaper, kan det fort ha blitt påvirket av *min* oppfatning av hva som er 'mandig'. Det jeg trekker frem og fremhever, blir jo farget av min oppfatning rundt det å være mann. Selv om George Mosse har påpekt at maskulinitetsidealer har forandret seg påfallende lite siden konseptet ble unnfanget, har noen oppfatninger forandret seg drastisk, spesielt synet på kvinner og etnisitet.³⁶ Jeg har derfor forsøkt å skyve min egen forestilling til side, og hente ut de egenskapene som sekundærlitteraturen har kategorisert som 'maskuline'. I tillegg har jeg trukket frem det Kjell selv åpenbart la stor vekt på. Det er vanskelig å lage én endelig liste over 'maskuline egenskaper', fordi det varierer fra hver enkelt person og kontekst. For å unngå å bli for statisk i fremstillingen, og for å gi større rom for alle de individuelle variasjonene, har jeg prøvd å lage en overordnet teori, for å kunne trekke frem de 'maskuline kvalitetene' uten å bli for generisk. Dette vil jeg presentere og utdype i kapittel 3.

Oppgaven er inndelt i tre hoveddeler. I kapittel 2 argumenterer jeg for at Kjell ønsket å publisere dagboken sin. Denne antagelsen er viktig for oppgaven, fordi det indikerer at Kjell skrev slik han selv ønsket å fremstå.

I kapittel 3 trekker jeg frem den viktigste teorien som jeg har lagt til grunn for denne studien. Her vil jeg først utdype hva som ligger i begrepet iscenesettelse – at man som mann

³⁵ Mosse, *Image of Man*, s. 5.

³⁶ Mosse, *Image of Man*, s. 76.

fyller en 'rolle'. Deretter gir jeg en oversikt over historien til begrepet og konseptet 'maskulinitet', og hvordan dette kan forstås. I dette avsnittet utdyper jeg blant annet Connells hegemoniske modell, og drøfter fordeler og svakheter rundt denne. Når jeg leter etter egenskaper som Kjell definerte sin rolle gjennom, trenger jeg noen knagger å henge disse på, jeg trenger å vite hva slags egenskaper jeg ser etter i Kjells tekster. Jeg mener disse egenskapene kan reduseres til to kategorier; makt og viljestyrke.

I kapittel 4 forteller jeg Kjells historie. Jeg har gått frem kronologisk. Kapittelet starter 9. april, da Kjell befant seg på Sola flyplass, og avsluttes etter at han omkom under en øvelsesflyvning over Bedford i England i 1943. Her bruker jeg teorien og de egenskapene jeg kategoriserte fra kapittel 3, til å skape karakteren Kjell, og skriver mer utdypende om rollene Kjell fylte. Jeg trekker frem de 'maskuline' egenskapene som Kjell la vekt på, og understøtter dem med eksempler fra sekundærlitteraturen.

Noe som kan være viktig på påpeke, er at jeg er opplært i 'den engelske skole'. Dette har noen ganske praktiske betydninger, og da fortrinnsvis måten jeg bruker anførselstegn på. Britene bruker både enkle (' ') og doble (" ") anførselstegn. Slik jeg bruker de i teksten markerer doble anførselstegn sitat. I de tilfellene også enkeltord er markert med doble anførselstegn, betegner dette utdrag fra sitat jeg har brukt tidligere og henvist til i notene. Enkle anførselstegn bruker jeg slik man i dagligtale ville kalt 'gåseøyne', og er min egen indikasjon av ord. Grunnen til at man skiller mellom de to, er for å angi nettopp forskjellen på sitat og egne markeringer.

1.5 Sammendrag av Kjells reise

På vei til Canada dro Kjell og hans reisefølge først til Sverige, videre om luftveien til Sovjetunionen, og til Tyrkia. Deretter brukte de en del tid på å komme seg gjennom land i Midtøsten, på vei til britiskstyrte India. I Bombay fikk de nyss om at de skulle til England istedenfor Canada, og derfra gikk ruten sjøveien til Cape Town. Her fikk de beskjed om å reise om de Vestindiske øyer, grunnet ubåtfare i Kapp Verde-området. Fra Trinidad gikk båten nordover til Canada, hvor Kjell fikk kontakt med et nyopprettet norsk rekonvalesenthjem i Chester, like syd for Halifax, via den norske sjømannsforeningen. Herfra

fikk han kontakt med Major Ole Reistad ved den norske flybasen i Toronto, som beordret dem opp dit, fremfor å bli med båten videre til England.

I Odessa, i dagens Ukraina, støtte Kjell og hans reisefølge på en gruppe ansatte fra den svenske ambassaden i Tyrkia, som var på vei til Ankara. Han kom i prat med en ung jente, Agneta Silfverskiöld, og de de to utviklet følelser for hverandre den korte uken de hadde sammen. Selv om begge skulle videre til forskjellige steder i verden, klarte de ikke helt å gi slipp på hverandre. 1. mai 1941 sendte Agneta et brev, der hun ba Kjell ”berätta om fortsättningen på resan”.³⁷ Dette ble starten på en omfattende brevveksling mellom Kjell og Agneta. Ettersom Kjell var på reisefot på tvers av kontinenter, var det vanskelig å holde en jevn frekvens i brevvekslingen, og ofte ble brevene lest flere uker, i enkelte tilfeller opptil måneder, etter at de ble skrevet. Uvissheten mellom de to må ha vært enorm. Dette gjenspeiles også i språket og innholdet ved flere tilfeller. Likevel klarte de å opprettholde et slags avstandsforhold per brev, og selv om de kun møttes en kort uke, er språket i brevene svært kjærlig. Allerede i Kjells første brev til Agneta, datert 12. mai, undertegnet han med ”küss von din Kjell”, og kalte henne ”lübste Silfver”.³⁸

Da Kjell hadde etablert seg i Canada, ble det lettere å holde en jevn kontakt med Agneta, spesielt siden de begge da hadde en pålitelig mulighet til å sende telegram – datidens tekstmelding – som kunne leses av mottakeren allerede neste dag. På grunn av telegrammets høye kostnad, var brev fortsatt den foretrukne kommunikasjonsformen om man skulle si noe mer enn noen få linjer.

Lille julaften 1941 fridde Kjell til Agneta via et telegram. Etter en del brev og telegrammer frem og tilbake, bestemte de seg for at Agneta skulle forsøke å få innreisetillatelse til Canada. Det var lettere sagt enn gjort. Kanadiske myndigheter var i utgangspunktet motvillige til å innvilge oppholdstillatelse til ektefeller og forlovede av menn i krigstjeneste, som kunne risikere å bli utstasjonert i andre land på kort varsel, eller i verste fall omkomme og etterlate sin kjære. Men etter en lang prosess gjennom kanadiske og amerikanske myndigheter, og ved hjelp av de norske og svenske ambassadene, lykkes det å skaffe Agneta innreisepass: I juni 1942 ankom Agneta New York, og reiste derfra opp til Kjell i Canada, hvor de giftet seg offisielt. Her stoppet brevvekslingen naturlig nok opp for en

³⁷ Brev 1.5.41.

³⁸ Brev 12.5.41. Brevet ble skrevet på tysk, fordi Kjell var redd det ellers ville bli stoppet i toll.

periode. Men som militærpersonell ble Kjell stadig forflyttet. Som en del av flyverutdannelsen ble han utplassert på forskjellige leirer rundt om i Canada, og var også innom en leir i USA. I disse periodene tok de to opp igjen brevvekslingen, som da gikk mye lettere og hurtigere når de begge befant seg på det nordamerikanske kontinentet.

Senere ble Kjell sendt til England for å fullføre treningen sin, og Agneta flyttet da med ham til London. Også her ble Kjell sendt til forskjellige leirer rundt om i landet. De fortsatte å utveksle brev i de periodene de ikke oppholdt seg sammen, helt frem til Kjell omkom den 18. juli 1943, under en øvelsesflyvning over Bedford i England. Han hadde da kun én uke igjen av treningsprogrammet sitt, og var helt på målstreken til å oppnå målet sitt: å kjempe i krigen.

2 Publisering av dagboken

Denne oppgaven søker å finne hvilke egenskaper Kjell la vekt på for å definere sin mannlighet, som ble uttrykt forskjellig i forskjellige sammenhenger. Da han skrev direkte til Agneta, spilte han en annen rolle enn da han skrev for et større publikum. Disse egenskapene kan igjen si noe om hvordan man bekledde sosiale roller. Tapperhet og mot er egenskaper man tradisjonelt sett har tilegnet 'ekte mannfolk', men for en familiefar er denne egenskapen mindre relevant enn for en jagerpilot. Jeg ønsker å belyse at én og samme mann dermed kan definere og utøve sin maskulinitet forskjellig, avhengig av hvilken rolle han spiller. Det er her Wencke Mühleisens *iscenesettelse* gjør seg gjeldende, som jeg skal komme tilbake til i kapittel 3.

Når Kjell har beskrevet situasjoner eller personer, er det naturlig nok ut ifra hans egen oppfattelse av 'maskulin' adferd. Dette kan være egenskaper han fremhevet for å beskrive personer han mente var 'ekte menn', eller hvordan han – som mann – reagerte på gitte situasjoner. Et slikt eksempel var da han sa farvel til sin far og bror i Norge, "uten blottleggelse av følelser og svada, som det høver sig "mellem menn"". ³⁹ Med andre ord, måten han skrev på beskriver det idealet han selv ønsket å leve opp til. Da er det viktig hvem han skrev *for*. I dette kapittelet vil jeg argumentere for at Kjell ønsket å publisere dagboken sin, som jeg mener er helt essensielt for å forstå både hans og samtidens maskulinitetsideal.

I mellomkrigsårene var mange av de mest populære memoarer og biografier fokusert rundt datidens største hendelse: Krigen 1914-1918. I England ble poeter som Wilfred Owen, som døde mens krigen pågikk, kjent gjennom sine skildringer av krigens brutale realiteter. ⁴⁰ I Tyskland var bøkene til Ernst Jünger viden kjent, i likhet med selvbiografien til flyverresset Manfred Baron von Richthofen – den Røde Baron. ⁴¹ Også de to landenes store statsmenn

³⁹ Dagbok 11.3.41.

⁴⁰ The Wilfred Owen Collection, The First World War Poetry Digital Archive, University of Oxford, <http://www.oucs.ox.ac.uk/ww1lit/collections/owen>. Hentet 14.5.2016.

⁴¹ Se Ernst Jünger, *In Stahlgewittern*, (1922) og Manfred von Richthofen, *The Red Baron*, (Pen & Sword Aviation, 2013). I 1917, året før han døde i kamp, ble Richthofens selvbiografi publisert i Tyskland. Boken ble oversatt til engelsk og utgitt i England og USA allerede i 1918, med utgivers 'korrigerende' kommentarer til enkelte påstander Richthofen bemerket vedr. britisk personell o.l. Pen & Sword Aviation-utgaven fra 2013 er en gjenutgivelse av den originale engelske oversettelsen

under andre verdenskrig – Adolf Hitler og Winston Churchill – skrev i sine respektive bøker om sine opplevelser under første verdenskrig.⁴² I tillegg finner vi skjønnlitterære verk, slik som Ernest Hemingways *A Farewell to Arms* og Siegfried Sassoons *Memoirs of an Infantry Officer*, som begge bygger på deres personlige opplevelser fra krigen.⁴³

Alle disse forfatterne ble oversatt til flere språk og var ikke begrenset til publikummet innenfor sine respektive landegrenser. Jeg trekker frem disse eksemplene for å vise at krigserindringer har vært både utbredt og populært. For en ung norsk offiser og aspirerende jagerpilot, kan det ha vært forlokkende å skrive ned sine erindringer for å få dem publisert, spesielt for en som var anerkjent som en fremragende skribent av de andre gutta.⁴⁴

Kjell begynte å skrive dagboken sin om bord i båten *Rohna*, på tur fra Irak til britiskstyrte Bombay i India, mellom 11. og 15. juni 1941, altså tre måneder etter at han reiste over svenskegrensa.⁴⁵ I første del er dagboken med andre ord skrevet i retrospekt.⁴⁶ Hendelsene er meget detaljrike, både i enkelthendelser og persongalleri, så vel som dagligdagse gjøremål, selv om de er skrevet flere måneder i ettertid. Dette skyldes at han noterte flittig i sin 7. sans, som han hadde tatt med seg på reisen. Det at han tok seg tid til å utbrodere notatene fra almanakken i en egen bok, mener jeg i seg selv er et sterkt indisium på at Kjell hadde tenkt at den en gang skulle leses av andre.

I et brev til Agneta sier han riktignok i klartekst at ”den skal ikke utgis som bok, så vær ikke redd”, men akkurat dette utsagnet må man nok ta med en klype salt.⁴⁷ For det første er det i det hele tatt påfallende at han følte det nødvendig å skrive så entydig at den ikke skulle publiseres, hvis han ikke i det minste hadde vurdert muligheten for det. For det andre, var forholdet hans til Agneta fortsatt veldig uavklart på det tidspunktet Kjell startet på dagboken.

fra 1918, og inneholder de opprinnelige ’korreksjonene’, i tillegg til kommentarer fra senere forskning.

⁴² Adolf Hitler, *Min Kamp*, (Oslo, 1941), s 189. Winston Churchills bokserie *The World Crisis*, utgitt mellom 1923-31.

⁴³ Ernest Hemingway, *A Farewell to Arms*, (1929). The Siegfried Sassoon Collection, The First World War Poetry Digital Archive, University of Oxford, <http://www.oucs.ox.ac.uk/ww1lit/collections/sassoon>. Hentet 14.5.2016.

⁴⁴ Se sider 59 og 78.

⁴⁵ Dagbok 11.6.41.

⁴⁶ Først i august skriver Kjell at han endelig har kommet á jour.

⁴⁷ Brev ”under ekvator”.

Vi som i ettertid leser brevene kronologisk i den rekkefølge de ble skrevet (og ikke datoen de ble lest), må ha i mente at brevskriverne gjerne både mottok og hadde svart på dem i en annen rekkefølge. Ofte hadde de selv rekkefølge å skrive ett eller flere brev i mellomtiden. Hvor presist Agneta var bekjent med reiseruten til reisefølget er uvisst, antagelig var hun bare delvis kjent med den. Hun var såpass tett på reisefølget, og svenske myndigheter visste nok hva enkelte norske flyktninger hadde som mål. Samtidig var dette en periode hvor man ikke kunne stole på hvem som helst. Hvem man delte informasjon med, kunne bokstavelig talt bety forskjellen på liv og død. Hun visste i alle fall målet for første etappe, Bombay, og sendte brev dit.

Når Kjell ankom Bombay den 16. juni mottok han et brev Agneta skrev 9. mai, som er illustrerende for postvekslingen mellom de to i begynnelsen, før Kjell fikk en fast postadresse i Canada. Med andre ord må man ha i bakhodet når man leser disse kildene, at på dette tidspunktet var Kjell fortsatt voldsomt usikker på om han i det hele tatt noensinne ville få se Agneta igjen. Den første tiden hadde han heller ikke mottatt noen brev som kunne tilsi at de skulle ha en fremtid sammen.

Brevene viser ved flere anledninger en stor usikkerhet fra Kjells side. I et av de tidligste brevene skrev han om en norsk løytnant som skulle ha kommet til ambassaden hun tilhørte, ”men ikke for å henlede oppmerksomheten dit”. Videre la han til at han ”undrer ofte på hva du gjør. Om du sover eller er ute og danser med en leg[asjons]sekr[etær] eller en tyrkisk kaptein”.⁴⁸ Om et bilde av Agneta på skitur i Sverige, spurte Kjell undrende hvem som var bildets fotograf: ”Kysset han dig? Jeg er sjalu på alt og alle som får være i din nærhet”.⁴⁹

I Ørebro traff Kjell to kvinner som han begge var romantisk involvert med, og han noterte i dagboken at han ”har grunn til å rynke på nesen av mig selv for dette dobbeltspill med smukke ord til begge sider. [...] (håper ingen av dem kommer til å lese dette, eller noen av venninnene deres!)”.⁵⁰

For det første er siste setning ganske klar på at han tenkte seg et bredere publikum til boken. Samtidig er dette et av flere eksempler han har omtalt i dagboken, på kvinner han møtte og flørtet med underveis. Når den som leser kjenner den videre historien rundt følelsene

⁴⁸ Brev ”under ekvator”.

⁴⁹ Brev 26.11.41.

⁵⁰ Dagbok 9.4.41.

og forholdet hans til Agneta, kan dette virke litt overraskende. Man kan, med andre ord, ikke lese den eksplisitte uttalelsen om at den ikke skulle publiseres helt bokstavelig, ettersom Kjell rett og slett ikke visste om Agneta ville være der, dersom han i en mulig fremtid valgte å publisere dagboken.

Videre skrev Kjell om sine innlegg i dagboken: ”For å gjøre en digresjon så skal jeg være den første til å innrømme at disse betraktninger over folkeliv og tilstanden i forskjellige henseender er pokker så overfladiske, og for den eventuelle leser må de synes svært lettkjøpte”.⁵¹ Den siste linjen vitner ganske tydelig om at Kjell tenkte å nå et større publikum. At betraktningene av folkeslag skulle være ”overfladiske” vil denne oppgaven vise at ikke var helt pålitelig.

Hvorfor er det viktig om Kjell hadde tenkt å publisere dagboken sin eller ikke? Svaret ligger i denne oppgavens problemstilling. Om han tenkte å nå et større publikum, forteller egenskapene han valgte å fremheve i dagboken mye om hvordan Kjell ønsket å fremstå. Samtidig beskriver dette hvilke idealer som rådde i tiden.

I første kapittel av boken *Män i Norden*, skriver Claes Ekenstam om de to vidt forskjellige biografiene til sosietetsmannen Otto Frestadius og arbeideren Johan Alfred Westberg:

Överhuvudtaget är kontrasterna stora mellan dessa två mäns självbiografiska framställningar. Delvis har detta att göra med att det i Frestadius fall handlar om en tillrättalagd biografisk framställning avsedd att läsas av andra personer, medan Westbergs dagboksanteckningar har en mer privat karaktär.⁵²

Jeg mener Kjell skriver mer likt Otto Frestadius, og dermed mer ’tilrettelagt’. Selv kaller han jo teksten for en ”reiseprotokoll”, ikke en ’dagbok’, som gir den en mer tilgjengelig, og mindre privat karakter.

At Kjell muligens tenkte på å publisere dagboken er derfor essensielt for denne oppgaven, fordi han da skrev slik han selv ønsket å fremstå ovenfor andre menn fra samme miljø som han selv. Det var slik han ønsket å fremstå i andre menns øyne. I brevene, derimot, skrev han slik han ønsket å bli oppfattet av kvinnen som ble hans kone. Tilsammen kan de

⁵¹ Dagbok 28.4.41.

⁵² Ekenstam, ’Män, manlighet och omanlighet’, i Ekenstam og Lorentzen, s. 15.

fortelle hvordan maskuliniteter har hatt sosial og politisk påvirkningskraft, både opp igjennom historien og i dag.

3 Mandighet – en teoretisk bakgrunn

I dette kapittelet vil jeg trekke frem de viktigste elementene i litteraturen, som jeg bruker som grunnlag for å forstå Kjells oppfattelse av sin rolle som mann. De fleste mannsforskere er i dag enige om at 'maskulinitet' ikke er et fastlåst uttrykk man fritt kan anvende på tvers av tid og sted. Det som man i gamle dager regnet som 'mandig', trenger ikke være det samme vi tenker på i dag. I senmiddelalderen var det mandig å gå med strømpebukser, skal man dømme ut fra oljemalerier av gamle europeiske konger. Det en gruvearbeider mener er mandig, vil antageligvis skille seg fra hva en kontorarbeider legger i det. Når jeg leter etter de egenskapene Kjell definerte sin rolle som mann gjennom, blir det naturligvis påvirket av mitt eget syn på 'mandighet'. Jeg trenger med andre ord en overhengende kategorisering for å definere egenskaper som 'maskuline'. Hvorfor oppfattes noen egenskaper som hankjønn? Hva gjør en egenskap mer 'mandig' enn 'kvinnelig'?

Like viktig som selve karaktertrekkene bak 'maskuline' egenskaper, er hvordan de kommer til uttrykk, og i hvilke sammenhenger. Det som i en situasjon er mandig, kan i en annen situasjon være det motsatte. Som jeg vil vise, kan vold både fremheve, men også frata "mannlighetskapital".⁵³ Likedan kan det å ligge med mange damer på en side gi status, men kan også være umannliggjørende, ved at man blir stemplet som ute av stand til å kontrollere sine følelser og impulser.⁵⁴ Avhengig av 'scenen' man skal 'spille', forventes det at man antar en bestemt 'rolle'. Jeg vil her gi en kort teoretisk innføring til hvor dette rollebegrepet kommer fra, som også forklarer hvorfor 'maskulinitet' brukes synonymt som 'mandighet'.

I dette kapittelet vil jeg først utdype hva som ligger bak begrepet 'rolle'; hva jeg mener med at Kjell utførte en 'rolle som mann'. Dernest vil jeg definere hva jeg legger i selve begrepene 'maskulinitet' og 'mandighet'. Til slutt definerer jeg kategoriene jeg benytter for å betegne Kjell som mann.

⁵³ Kolnar, 'Volden', i Ekenstam og Lorentzen, s. 216.

⁵⁴ Tjeder, *Power of Character*, ss. 291-2.

3.1 Iscenesettelse

Innenfor kjønnsforskningen snakker man gjerne om kjønnets *performance*, som betyr at mennesket fyller en forventet 'rolle' når man handler eller fremstår som 'mandig' eller 'kvinnelig'. Begrepets opphav kan spores gjennom en rekke kjønnsforskere, tilbake til Simone de Beauvoir, og betyr kort oppsummert at kjønn er noe man *gjør*, ikke noe man *er*.⁵⁵ Blant disse er amerikanske Judith Butler, kjent for å ha introdusert begrepet *performativity*. Butlers begrepsbruk kan til tider oppfattes veldig forvirrende, der skillet mellom *performance* og *performativity* er hårfint.⁵⁶ For denne oppgaven er det *performance*-begrepet som er relevant, fordi jeg er interessert i hvordan de 'maskuline' egenskapene som karakteriserte Kjell kom til uttrykk. Men fordi skillet er så hårfint, vil jeg gi en kort innføring i hva som kjennetegner dem begge.

På engelsk skiller man mellom *sex* og *gender*, som i nordisk kjønnsforskning blir oversatt med kjønn og genus.⁵⁷ Kjønn, *sex*, er det biologiske kjønn man fødes med, mens genus, *gender*, er den forventede rollen man ikler seg i samfunnet. Ifølge Raewyn Connell, kan 'maskulinitet' kun eksistere som en motpol til 'femininitet'.⁵⁸ Den amerikanske historikeren Thomas Laqueur mener dette bygger på kroppslige forskjeller, som at mannens penis og spermie er den aktive og agerende part, mens kvinnens egg og skjød er den passive og mottagende.⁵⁹ For å kunne hevde at 'maskuline' og 'feminine' egenskaper henter sin legitimitet i kroppslige forskjeller, forutsetter det at det biologiske kjønn er, som Kari Jegerstedt har skrevet, "ahistorisk, førspråklig, og nødvendigvis todelt".⁶⁰ Den kroppen man fødes med i dag, må være den samme kroppen man ble født med helt siden homo ble sapiens.

⁵⁵ Mühleisen, *Kjønn i Uorden*, s. 40. Jane Pilcher og Imelda Whelehan, *50 Key Concepts in Gender Studies*, (London, 2006), s. 56. Se også Kari Jegerstedt, 'Judith Butler', i Ellen Mortensen, Cathrine Egeland, Randi Gressgård, Cathrine Holst, Kari Jegerstedt, Sissel Rosland, og Kristin Sampson, (red.), *Kjønnsteori*, Gyldendal akademisk, (Oslo, 2008), s. 76.

⁵⁶ Se Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, (New York, 1999), ss. 171-90.

⁵⁷ Etter Gayle Rubin. Iris Rittenhofer, 'Kønsforskningens paradokser og dilemmaer', 16.10.98, KVINFO Webmagasin, <http://www.kvinfo.dk/side/562/article/591/>. Hentet 6.11.15.

⁵⁸ Connell, *Masculinities*, s. 68.

⁵⁹ Thomas Laqueur, *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*, (Harvard, 1992), s. 4.

⁶⁰ Jegerstedt, 'Judith Butler', i Mortensen et. al., *Kjønnsteori*, s. 79.

Dette virker kanskje ganske enkelt, men som Laqueur har argumentert for, har ikke det biologiske kjønn alltid vært likt – fordi det har blitt oppfattet ulikt opp igjennom historien. I antikken ble kjønn forstått innenfor det Laqueur kaller ”enkjønnsmodellen”, der mannen var utgangspunktet, mens kvinnen var en svakere og ’innvortes’ mann. En endring fra denne modellen, oppsto i følge Laqueur på midten av syttenhundretallet. (Mannlige) forskere mente da å kunne bevise at kvinnens orgasme ikke var essensielt for unnfangelsen av barn. Dette førte til at kroppslige forskjeller, mellom blant annet mannlige og kvinnelige kjønnsorgan, ble behørig dokumentert. Dette skapte ”tokjønnsmodellen”, som fortsatt er den modellen vi oppfatter kjønn etter i dag.⁶¹

Det Laqueur vil frem til, og som Judith Butler bygger mye av sin teori på, er at kjønn er en kategori som har blitt skapt av den diskursive praksis, som gjør begrepet historisk foranderlig. Judith Butler kaller denne forståelsen av kjønn for *performativity*, og snur med det opp ned på kjønn/genus-forståelsen. I språkfilosofien betyr det performative at ”avgivelsen av utsagnet fullbyrder den handling som utsagnets verb betegner”.⁶² Med andre ord, betyr *performativity* at det biologiske kjønn allerede er en sosial konstruksjon, der man fødes inn i forventninger til hva man skal bli og hvordan man skal være helt fra begynnelsen av. Her er det ikke kjønn som skaper det sosiale genus, heller tvert i mot. Det kan kanskje best forstås som en evig sirkel, der det ene skaper det andre, med tokjønnsmodellen som grunnstein. Der *performativity* er en ’ytre’ påvirkningskraft som styrer kjønnsforståelser, er *performance* å aktivt gå inn for å fylle en slik forventet rolle. Satt på spissen, kan man si at *performativity* er det at rosa er en ’feminin’ farge og blå en ’maskulin’. *Performance* er å velge å ta på seg en rosa genser, eller å velge en blå. Uansett hva man velger, så går man aktivt inn for å enten tilpasse seg eller å motsette seg den forventede rollen. Den norske kjønnsforskeren Wencke Mühleisen, som i 2002 leverte sin doktorgrad om kjønnets roller i norsk fjernsynsunderholdning, kalte denne ”skapende virkelighetskonstruerende aktiviteten” for *iscenesettelse*.⁶³ I hennes avhandling, som omhandlet fjernsynsprogram, var hun mest opptatt det teatrale aspektet ved rollebegrepet. Jeg, som forsøker å tolke både hva som kategoriserte ’maskuline’ egenskaper og hvordan disse kom til uttrykk, er mer interessert i hvordan rollens iboende art endrer betydning etter hvilken ’scene’ Kjell befant seg på. Altså,

⁶¹ Laqueur, *Making Sex*, ss. 2-4.

⁶² Slik det står i Store Norske Leksikon. <https://snl.no/performativ%2Ffilosofi>. 30.11.15.

⁶³ Mühleisen, *Kjønn i Uorden*, s. 52.

hvordan opptrådte han blant andre menn kontra med kjæresten? Hvordan utførte han sin rolle som kompis, kontra sin rolle som offiser?

Et viktig skille er at i dag er ikke maskulinitet og *det mannlige kjønn* synonyme for hverandre. Maskulinitet og femininitet er verdier som baserer seg på en oppfatning av det mannlige kjønn som det aktive, og det kvinnelige det passive. Ifølge den danske historikeren og etnologen Dorthe Gert Simonsen, kommer dette av at kvinnen igjennom historien har vært knyttet til det reproduktive og statiske, mens historien ”beskæftiger sig med det foranderlige”.⁶⁴ Dette er et viktig skille, for selv om maskulinitet og femininitet har opphav i den kjønnslige kroppen, er disse egenskaper som kan gå på tvers av kjønn og seksualiteten. En mann kan være ’feminin’, og motsatt.

I problemstillingen søker jeg å finne og definere selve egenskapene som denne motstandsmannen under andre verdenskrig beskrev sin mandighet gjennom. Men like viktig, for å forstå hva disse egenskapene innebar, er iscenesettelsen av dem – hvor og når de kunne anvendes.

3.2 Maskulinitet

Begrepet ’maskulinitet’ medfører automatisk en rekke konnotasjoner. Man tenker på testosteron, på muskler, på ære, og kanskje på den ultimate mannlige aktiviteten: Krig.⁶⁵ Men kan ikke også en kvinne ha muskler? Vinne ære? Være soldat? Er hun da ’maskulin’? Og betyr det at hun er ’mandig’?

Maskulinitet er en verdi tilegnet visse egenskaper, som sier noe om ’hvor mann’ man er. Det skiller gutter fra menn, og menn fra kvinner, og noen menn er ’mer’ menn enn andre. Den norske historikeren Ida Blom skriver at det tydelige skillet mellom ’maskulinitet’ og ’femininitet’ vokste frem på 17- og tidlig 1800-tall. Det hadde sammenheng med at menn hadde råderett over andre; tjenere; kvinner; arbeidere, og at de derfor var oppfattet som bedre egnet

⁶⁴ Dorthe Gert Simonsen, *Kønnets grænser*, Varia, Center for Kvinde- og Kønsforskning, (København, 1996), s. 17.

⁶⁵ Helena Carreiras, *Gender and the Military: Women in the Armed Forces of Western Democracies*, (New York, 2006), s. 5.

til både politisk og vitenskapelig rasjonell tenking. Dette var dermed 'maskulint', mens det å gi utløp for følelsene var 'feminint'.⁶⁶

Det er vanskelig å tidfeste akkurat når selve begrepet 'maskulinitet' oppsto, men ifølge George Mosse utviklet konseptet seg frem på midten av 1700-tallet.⁶⁷ Det er neppe tilfeldig at det skjedde samtidig som tokjønnsmodellen ble gjeldende. Den amerikanske historikeren Gail Bederman skriver at frem til 1890 refererte veldig få "literate Victorians" til menn som maskuline, og betegnet beundringsverdige menn snarere som mandige. For å forstå forskjellen på 'mandighet' og 'maskulinitet', henvender hun seg til 1890-utgaven av *The Century Dictionary* (som hun kaller en "Amerikansk versjon av *Oxford English Dictionary*"), hvor "manliness" betegnet de karakteristikkene og "all the worthy, moral attributes ... admired in a man". Maskulinitet var i 1890 derimot forstått som *alle* karakteristikkene som *alle* menn hadde, "adapted to or intended for the use of [the male sex]", og ble rett og slett benyttet for å skille mellom det som ble knyttet til menn heller en kvinner, det være seg klær eller yrker.⁶⁸ Rundt århundreskiftet, hvor mannligheten ble utfordret på 'alle' fronter, både av homoseksuelle menn og av suffragetter⁶⁹, antok begrepet gradvis en mer verdiladet betydning, for å forklare menns makthegemoni. Bederman skriver at innen 1930 hadde 'maskulinitet' nådd sin moderne betydning, og overtatt 'mandighet' som det alle respektable amerikanske menn higet etter.⁷⁰

I mye av litteraturen, brukes begrepene 'maskulinitet', 'mandighet', og 'mannlighet' om hverandre. David Tjeder skriver i sin bok, *The Power of Character*, at den første gangen begrepet 'maskulinitet' ble brukt på svensk var i 1915. Tjeder, som har studert maskuliniteter i perioden 1800-1900, mener dette er en indikasjon på at det ikke fins noen bakgrunn for å skille mellom 'maskulinitet' og 'mandighet' i Sverige på 1800-tallet. Det kan godt hende at det svenske språket ikke skilte de to begrepene på samme måte som amerikanerne. Men som jeg viser med denne oppgaven, er *konseptet* maskulinitet tett knyttet sammen med nasjonsbygging, og maktbalansen mellom menn og kvinner. Historisk sett har de vært mer eller mindre synonyme, der den idealiserte maskuliniteten også betydde mandighet. George

⁶⁶ Ida Blom, *Det er forskjell på folk – nå som før*, (Oslo, 1994), s. 23.

⁶⁷ Mosse, *Image of Man*, s. 3.

⁶⁸ Gail Bederman, *Manliness & Civilization: A Cultural History of Gender and Race in the United States, 1880-1917*, (Chicago, 1995), s. 18.

⁶⁹ Tjeder, *Power of Character*, s. 23.

⁷⁰ Bederman, *Manliness & Civilization*, s. 19.

Mosse mente at den moderne maskuliniteten først viste tegn til å slå sprekker på 1970- og 80-tallet i kjølvannet av en rekke ungdomsbevegelser, slik som hippie-bevegelsen, punkerkulturen, eller androgyne popidoler som David Bowie, som bevisst utfordret tradisjonelle kjønnsverdier og gikk egne veier.⁷¹ Likevel henger oppfattelser av 'maskulin' og 'feminin' adferd igjen, også i våre dager. Jeg mener derfor det i moderne forskning er viktig å skille begrepene. Slik jeg har brukt dem, indikerer 'maskulinitet' den verdiladde betydningen av at noen egenskaper blir oppfattet som 'mannlige' i seg selv. 'Mandighet' bruker jeg for å betegne 'det å være mann på en eksemplarisk måte'. Maskulinitet har altså vært det man gjør for å bli oppfattet som mandig. I de få tilfellene jeg har brukt begrepet 'mannlighet', betegner det egenskapen av å være det mannlige kjønn.

3.2.1 Hegemonisk maskulinitet

I perioden rundt det tjuende århundreskiftet, var det sterk fokus på nasjonale 'maskuline' idealer, da mange av samfunnets påståtte fiender enten var feminiserte og dekadente menn, eller fryktede kvinner med bukser og stemmerett.⁷² På denne måten ble 'maskulinitet' fremmet som et middel for å overkomme samfunnets 'sykdommer'. Måten man oppnådde dette var gjennom det tyskerne kalte *Bildung* – selvkultivering – både fysisk og mentalt, etter et stereotypisk ideal.⁷³ Dette mente George Mosse kom til uttrykk gjennom fysisk trening og et enormt kroppsfokus. Stereotypene skapte klare skiller mellom positiv maskulinitet, som styrket samfunnet, og negativ, som skadet fundamentet nasjonen var bygd på. Motpolen til 'mandighet' - de sykelige og degenererte stereotypene - var synlig gjennom de 'misformede' kroppene deres.⁷⁴ Spesielt gymnastikk – turn – var trodd å være den ypperste form for maskulin oppfostring, ved at det lærte utøverne i selvbeherskelse og mot, i tillegg til å bygge en forbilledlig fysikk. Dette betegner det første klare skillet mellom den tyske og den britiske maskuliniteten, der tyskere som Johann C. F. Guts Muth og Friedrich Ludwig Jahn – grunnleggerne av den moderne turnsporten – mente det var individuelle idretter som var særskilt dannende, mens de britiske kostskolene verdsatte lagidretter som

⁷¹ Mosse, *Image of Man*, s. 93 og s. 185.

⁷² Mosse, *Image of Man*, ss. 78-81, og Horne, 'Masculinity, 1850-1950', i Dudink, et. al, s. 29.

⁷³ Mosse, *Image of Man*, s. 8.

⁷⁴ Mosse, *Image of Man*, s. 6.

rugby og cricket for å lære elevene *fair play*.⁷⁵ I tillegg til det personlig dannende ved idrett, var det også basert på et klart nasjonalistisk element: Menn skulle være parat til å forsvare sin familie og sitt land på kort varsel, og en godt trent kropp skulle være klar til å tåle de fysiske prøvelsene krig medførte. I nasjonsbyggingens tidsalder var det å dø for fedrelandet den ultimate ære.⁷⁶ De 'landløse' – jøder og sigøynere – ble i denne perioden en enda større trussel ved å ikke ha troskap til noe eller noen: "The ideal of beauty reflected the needs of society, and as such the counterpart represented the enemy".⁷⁷ Det var samfunnet som var viktig – ikke individet – og de som brøt med denne regelen var "outsidere".⁷⁸

Når oppfattelser av hegemonisk maskulinitet – den ideelle formen for maskulin adferd – etableres som vedtatte sannheter og som "sunn fornuft" i det kollektive sinn, blir de ekstra vanskelige å motstå. Man står da igjen med en utbredt oppfattelse av at dette er den eneste måten å "være en mann" på.⁷⁹

Hitlers vei til makten i Tyskland bygde blant annet på hans løfte om å gjenreise nasjonens (maskuline) ære etter den ydmykende Versaillestraktaten.⁸⁰ Dette kommer til uttrykk i den nazistiske dolkestøtmyten; at Tyskland ikke hadde tapt krigen i 1918 militært, men på grunn av republikanerne som hadde dolket sine egne tropper i ryggen og kapitulert. Det nazistiske regimet hentet mye av sin legitimitet gjennom blant annet denne myten, fordi det legitimerte at 'degenererte maskuliniteter' var årsaken til nasjonens ydmykelse. I tillegg forherliget det krigen – både første verdenskrig og krig i seg selv.⁸¹

Karen Hagemann skriver at kvaliteter som en dikotomisk forståelse av kjønn, basert på en 'antropologisk naturlighet', har tilskrevet det mannlige kjønn, er "'activity', 'force', 'valorousness', 'courage', and 'strength', but also 'creativity' and 'passion'".⁸² Altså kunne 'maskulinitet' tjene politiske formål, fordi det konstruerte bildet av at disse egenskapene, i

⁷⁵ Mosse, *Image of Man*, ss., 44-6.

⁷⁶ Mosse, *Image of Man*, s. 53.

⁷⁷ Mosse, *Image of Man*, s. 59.

⁷⁸ Ekenstam, 'Män, manlighet och omanlighet', i Ekenstam og Lorentzen, s. 22.

⁷⁹ Tosh, 'Hegemonic masculinity', i Dudink, et. al, s. 42-45.

⁸⁰ Horne, 'Masculinity, 1850-1950', i Dudink, et. al, s. 30.

⁸¹ Historikere er nærmest enstemmig i at dolkestøtmyten er nettopp det – en myte – konstruert som nazistisk propaganda. Se for eksempel den britiske historikeren Donald Cameron Watt, 'Every War Must End: War-Time Planning for Post-War Security, in Britain and America in the Wars of 1914-18 and 1939-45. The Roles of Historical Example and of Professional Historians', i *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 28 (1978), s. 167.

⁸² Hagemann, 'German heroes', i Dudink, et. al, s. 126.

ytterste konsekvens gjennom det ultimate offer, var den 'eneste' eller den 'reneste' måten å være en mann på. Dette mener Hagemann forklarer hvorfor militariserte maskulinitetsidealer så lett ble tatt opp i samfunnet, fordi "the male canon of virtues was already essentially defined in terms of martial and active traits".⁸³

Den svenske atferdsviteren Daniel Ekman, har i *En Mans Bok* laget en liste over "drag og egenskaper" 'mannlige menn' bør besitte.⁸⁴ Listen er en humoristisk oppramsing av hans egen personlige oppfatning av mandighet, og inkluderer blant annet å "ogilla kakor med nøtter, mandlar eller russin", men er interessant både fordi den er så stereotyp og fordi den er helt konkret.⁸⁵ I Ekmans bilde *bør* en 'mannlig mann' blant annet være selvstendig, hovedforsørger, sportsinteressert og god i idrett, prinsippfast, og "delta i älgjakten", "lukta tobak", og "ha hår på bröstet".⁸⁶ Ekman stiller seg riktignok kritisk til sin egen liste, og spør seg om noen i det hele tatt kan krysse av for alle "kvalitetene". Ved å være så konkret i beskrivelsene – han kaller det "samtlige manlighetsideal" – understøtter han likevel klisjéen.⁸⁷

Raewyn Connells teori om hegemonisk maskulinitet bygger nettopp på stereotypen. Den har hatt stor innflytelse på forståelsen av maskulinitet og mannlighet siden den ble introdusert i 1995. Connell kategoriserer maskulinitet i et firedelt hierarki som baserer seg både på makt menn i mellom, men i hovedsak i forhold til kvinner. Selv skriver hun:

Hegemonic masculinity can be defined as the configuration of gender practice which embodies the currently accepted answer to the problem of the legitimacy of patriarchy, which guarantees [...] the dominant position of men and the subordination of women.⁸⁸

Selv om de fleste i dag vil si at de er for et likestilt samfunn, kan man ikke i en håndvending endre kjønnsoppfatninger, som har langt røtter i vår kultur. Som George Mosse uttrykte: "History cannot so easily be undone".⁸⁹ Connells modell er laget for å forstå hvorfor og hvordan menn tradisjonelt sett har hatt maktposisjoner i samfunnet, på bekostning av kvinner.

⁸³ Hagemann, 'German heroes', i Dudink, et. al, s. 126.

⁸⁴ Daniel Ekman, *En mans bok*, (Stockholm, 1995), s. 136.

⁸⁵ Ekman, *En mans bok*, s. 137.

⁸⁶ Ekman, *En mans bok*, ss. 136-9. Listen er på tilsammen tre sider, dette er kun et utvalg.

⁸⁷ Ekman, *En mans bok*, s. 139.

⁸⁸ Connell, *Masculinities*, s. 77.

⁸⁹ Mosse, *Image of Man*, s. 193.

Den hegemoniske maskuliniteten er det til enhver tids gjeldende maskuline ideal. Svært få menn lever opp til denne standarden, og blant eksemplene til Connell finner man toppidrettsutøvere, som personifiserer fysisk styrke, høy sosial status, makt, penger, etc. Selv om ikke alle menn kan leve opp til den ideelle stereotypen, vil mange allikevel tjene på å assosieres med idealet. Dette er den kategorien som det største antallet menn vil befinne seg i, og er de som både direkte og indirekte tjener på det ”patriarkalske utbyttet”.⁹⁰ Det betyr at selv om man ikke selv personifiserer hegemoniet, så understøtter man maktstrukturen når man etterfølger maskuline stereotyper. Blant kritikken Connells modell har møtt, er oppfatningen at denne kategorien av ”medvirkende” maskuliniteter ikke anerkjenner menn som aktivt arbeider for kjønnslikestilling.⁹¹ Jeg mener det er en uberettiget kritikk. Så lenge oppfattelsen av ’maskulinitet’ som noe iboende mannlig er utbredt, så vil en tradisjonell forståelse av kjønnsforskjeller bestå, og menn vil i praksis tjene på hegemoniet. Det er vanskelig å i praksis skyve vektloddet i balanse når man likevel etterlever stereotypen, selv om man personlig ønsker likestilling mellom kjønnene. Det blir litt som at selv om man ønsker et renere miljø på jorden, er det vanskelig å minske utslippet av klimagasser mens man fortsetter å brenne fossilt drivstoff.

For å bli kvitt denne verdiladete tolkningen, er det kanskje på tide å etterlate begrepet der det hører hjemme: i historikken. For historikere er maskulinitetenes betydning for nasjonal og personlig identitet fundamental. I og med at dette er en historisk studie, er Connells modell i høyeste grad relevant for å forstå Kjells sosiale roller.

Den hegemoniske maskuliniteten bygger på maktrelasjoner. De som i frykt for å havne utenfor hierarkiet og bli ’underordnet’, strever etter å assosieres med idealet. Man vil aller helst unngå å bli assosiert med ’feminine’ egenskaper, og man gjør dermed sitt ytterste for å distansere seg fra ’kvinnelige’ kvaliteter. Et godt eksempel fra historien er den homofile mannen. Mannlig homofili var forbudt ved lov helt frem til 1972 i Norge, og først i 2009 vedtok Stortinget en kjønnsnøytral ekteskapslov.⁹² Likevel blir homofile fortsatt diskriminert i enkelte trossamfunn, og ’homo’ brukes av mange som et skjellsord. Heteroseksualitet har på

⁹⁰ Connell, *Masculinities*, s. 79.

⁹¹ Se f.eks. Fjelde Tjelle, *Missionary Masculinity*, s. 9.

⁹² Norges Offentlige Utredning, 1997:23, Seksuallovbrudd, Straffelovkommisjonens delutredning VI, <https://www.regjeringen.no/contentassets/d454799dd50743d3920aae1bc8940be5/no/pdfa/nou199719970023000dddpdfa.pdf>, s. 6. Hentet 2.5.2016. Ekteskapsloven §1, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1991-07-04-47>. Hentet 2.5.2016.

mange måter vært et krav til mannlighet, og homoseksuelle avviker fra denne malen.⁹³ Frykten for det 'underordnede' er så fundamental for vår samfunnsforståelse, at helt ned i spedbarnsalder gir man barn rosa eller blå klær avhengig av kjønn, fordi man ønsker at de skal vokse opp til 'maskuline' menn og 'feminine' kvinner.

Det er denne dynamikken Claes Ekenstam bygger "omanlighetsbegrepet" på. Ekenstam baserer sin forståelse av maskuliniteter på menns frykt for å "falla ned i omanlighetskategorin".⁹⁴ Han argumenterer for at det gir en bedre forståelse av maskulinitet som en kontinuerlig praksis, i motsetning til Connells modell, som han mener gir et statisk og maktpreget bilde av mannligheten i forhold til kvinneligheten.⁹⁵ Dette er helt klart et viktig poeng, og er en av de største fallgruvene ved den hegemoniske maskulinitetsmodellen. Men umannlighetsbegrepet tar blant annet ikke høyde for forholdet til det Connell kaller de marginaliserte maskulinitetene; de som ikke engang var for menn å regne, fordi de for eksempel hadde feil hudfarge.⁹⁶ Disse maskulinitetene har i aller høyeste grad påvirket og formet moderne maskulinitet. Som jeg viser i denne oppgaven, har dette også påvirket norsk maskulinitet. Umannlighetsbegrepet mener jeg egner seg best til å analysere hvite menns forhold til andre hvite menn, men er et viktig bidrag for å forstå hvordan dynamikken menn i mellom har påvirket maskulinitetens betydning.

Det viktigste for å forstå Connells modell er at den ikke er absolutt, "always and everywhere the same".⁹⁷ Hva som er den gjeldende hegemoniske maskuliniteten kommer helt an på konteksten. En rik og suksessfull aksjemegler vil ikke ha samme anseelse blant skogsarbeidere, som på kontoret. Eller som den afroamerikanske karakteren Lamont i filmen *American History X* påpeker til nynazistiske, hvite, Derek: "i kasjotten er det *du* som er den fargede, ikke jeg".⁹⁸

Daniel Ekman tilbyr i så måte en 'smørbrødtype til hegemoni', ut i fra hans egen virkelighetsoppfatning. Likevel baserer den seg på egenskaper man finner igjen hos flere akademikere, som i korte trekk blant annet handler om fysisk autoritet, integritet og

⁹³ Connell, *Masculinities*, s. 196. Se også Tosh, 'Hegemonic masculinity', i Dudink, et. al, s. 51.

⁹⁴ Ekenstam, 'Män, manlighet och omanlighet', i Ekenstam og Lorentzen, s. 35.

⁹⁵ Ekenstam og Lorentzen, *Män i Norden*, s. 10

⁹⁶ Connell, *Masculinities*, ss. 76-81.

⁹⁷ Connell, *Masculinities*, s. 76.

⁹⁸ *American History X*, regi Thomas Kaye, New Line Cinema, (1998). Min oversettelse.

selvstendighet, og egenskaper som å kunne kontrollere sine egne følelser.⁹⁹ Disse egenskapene finner vi for eksempel hos George Mosse, som trakk røttene til den moderne oppfatningen av maskulinitet tilbake til middelalderens ridderlighet, hvor ære og lojalitet sto i høysetet. I følge Mosse ble disse egenskapene senere, i lys av fysiognomikk og antropologi i opplysningstidens tenkning, knyttet til den synlige kroppen. Han har trukket frem fysiognomikken, at en persons ytre var et speilbilde av ens indre kvaliteter, som avgjørende for hvordan den moderne oppfatningen av maskulinitet har blitt formet. Både ved å fremheve det fysiske ytre som en måte å demonstrere mandighet, men også ved å skape bildet av hvordan man *ikke* ville ende opp.¹⁰⁰ Man kunne ikke være en prinsippfast og rakrygget mann, med en dårlig kroppsholdning. Dette mener Mosse var grunnlaget for den tyske kroppsbyggekulturen som oppsto rundt århundreskiftet, hvor det å ha en velbygd kropp var synonymt med en god moral.¹⁰¹ ”A healthy mind in a healthy body” var slagordet, og idealet var antikke greske statuer.¹⁰²

Connells teori om hegemonisk maskulinitet er nyttig i den forstand at den hjelper å fortolke tidligere historiografi, samtidig som den understreker at det er umulig å forstå et begrep som ’maskulinitet’ i entallsform. For mitt arbeide med Kjells tekster betyr det at man ikke kan trekke frem én form for mandighet fiksert med to streker under svaret. Likevel, for å ikke falle for den statiske oppfattelsen som Ekenstam påpeker, har jeg lett etter en mer håndgripelig måte å forstå Kjells ’maskuline’ praksis. Når jeg har søkt etter de forskjellige egenskapene og rollene det å være mann innebar, har jeg delt dem inn i to kategorier. Disse kategoriene er makt og viljestyrke. Jeg mener å finne tegn på at disse kategoriene måtte være til stede, for at en person skulle oppfattes som en skikkelig mann. En ’skikkelig’ mann kan forøvrig ha den doble betydningen at det insinuerer ’manne-mannen’, Mannen med stor M, ikke så ulik den hegemoniske maskuliniteten til Connell, men også en som ’skikket’ seg godt, en som utførte sin rolle - *hva den enn innebar* - skikkelig.

⁹⁹ Ekman, *En mans bok*, ss. 136-9.

¹⁰⁰ Mosse, *Image of Man*, s. 25.

¹⁰¹ Mosse, *Image of Man*, s. 41.

¹⁰² Mosse, *Image of Man*, ss. 23-7.

3.3 Makt

Makt handler a) om makt menn imellom, og b) makt mellom menn og kvinner. På mange vis handler det om sosial prestisje. I England i middelalderen latterliggjorde man *the cuckold*, mannen med en utro kone. Ikke bare hadde han mistet respekten – makten – fra sin kone, men ble hånet for å ikke være tilstrekkelig mandig, slik at kona måtte 'slukke sin tørst i en annen brønn'.¹⁰³ En mann som blir styrt av sin kone, kaller man gjerne for en tøffelheld, eller *doormat* som det heter på engelsk, fordi han legger seg flat og lar henne tråkke på seg. Tøffelhelden utstråler på ingen måte mandighet, verken ovenfor sin kone eller sine bekjente. Det betyr ikke at en mann må lenke sin kone til kjøkkenbenken for å være mandig, men viser hvordan en mann som mister makt også mister sosial status, og kan bli utsatt for spott og spe. At det fortrinnsvis var menn som ble latterliggjort som *cuckold*, har nok mest sammenheng med at man mente kvinnen var underlegen mannen fra naturens side, og at det dermed var naturlig at mannen var den makthavende part.¹⁰⁴

Heller ikke makt menn seg imellom trenger være utøvende. For den amerikanske sosiologen Michael Kimmel handler ikke maskulinitet om behovet for å dominere andre, men frykten for å bli dominert.¹⁰⁵ For historikeren Karen Hagemann var dette hovedårsaken til at den tyske fedrelandskulten vokste frem på 1800-tallet. Hun skriver at frihet ble forstått som frihet fra slaveri og undertrykkelse, og var regnet som en grunnleggende kjennetegn på ekte 'mannlighet' og på 'ære'. En mann måtte derfor "'fear disgrace and servitude more than death' and be prepared at any moment to embrace joyfully his sacrificial death. Only this way could he claim to be a 'man of honour' and thus a 'true man'".¹⁰⁶ Den eneste måten å være en ekte mann, var ved å være villig til, i ytterste konsekvens, å ofre seg for friheten. Det var bedre å dø, enn å leve i undertrykkelse.

Dette åpner naturlig nok for dobbeltbetydninger. Et godt eksempel er militæret, som skal forsvare nasjonen mot okkupasjon fra en annen stat, men som også er en plass hvor man

¹⁰³ Mark I. Millington, og Alison S. Sinclair, 'The Honourable Cuckold: Models of Masculine Defence', i *Comparative Literature Studies*, Vol. 29, No. 1, (1992), s. 3.

¹⁰⁴ Laqueur, *Making sex*, s. 149.

¹⁰⁵ Michael S. Kimmel, *The Gender of Desire: Essays on Male Sexuality*, (New York, 2005), ss. 34-9.

¹⁰⁶ Hagemann, 'German heroes', i Dudink, et. al, s. 121.

vil være nødt til å følge ordre fra overordnede i en hierarkisk rangordning. Kimmel forklarer med det langt på vei hvorfor Connells medvirkende maskuliniteter tjener på hegemoniet: Det å assosieres med alfahannen gir en slags relasjonell legitimitet. Frykten for å bli dominert kan med andre ord føre til at man søker tilhørighet og beskyttelse. Et veldig tydelig eksempel på dette er gjeng-strukturen i kriminelle miljøer.

I industrialismens Sverige, skriver David Tjeder at den voksende middelklassen etterapet aristokratiets karismatiske ideal. I økende grad, kunne man utnytte sin personlige karisma for å klatre samfunnsstigen, fremfor ens karakter. I sin streben etter å bli akseptert av de høyere klassene, ble det desto viktigere å, for å låne et engelsk uttrykk, 'look the part'. Utseende og bekledning ble sentralt for mannligheten.¹⁰⁷

Å søke relasjonell legitimitet gjennom å assosieres med en høyere 'klasse', ser vi overalt også i dag, hvor folk kjøper falske Rolex-klokker og Gucci-vesker, eller kanskje sparer i månedsvis for å kjøpe ekte vare: Luksusprodukter som til vanlig er reservert de få rike, er statussymbol som 'vanlige' mennesker kjøper fordi det gir en slags beskyttelse mot å havne 'utenfor': Selv om man ikke er på toppen av hierarkiet, får man i hvert fall en følelse av å ikke være på bunnen. I 2015 var det en stor mediasak i Norge, hvor flere kritiserte at en stor andel norske skoleungdommer i tidlig tenåringsalder brukte store summer på dyre designvesker og -klær.¹⁰⁸ I prinsippet bygger det på det samme som Kimmel og Tjeder beskriver: Det å assosiere seg med idealet gir status, og status gir makt, som gir beskyttelse mot dominans. For disse skoleelevne handler det om å ikke bli frosset ut fra vennegjengen. For mannligheten handler det om å ikke være en outsider – ei *kjerring*.

Makt trenger ikke bare bety autoritær makt - at man må adlyde en person med høyere grad, rang eller tittel. Det fins nok eksempler på guttebarn-monarker og korpulente firmadirektører som ikke akkurat trekker assosiasjoner i retning 'mandighet'. Makt kan innebære både bevisste og underbevisste faktorer som man ikke tenker over til daglig, men som kan ha stor betydning. Høyde er et slikt 'maskulint' maktsymbol, ettersom menn i gjennomsnitt er høyere enn kvinner. I 2004 publiserte American Psychological Association en studie som knyttet lederstillinger og inntekt opp mot fysisk høyde, hvor forfatterne Timothy A. Judge og Daniel M. Cable konkluderte med at menn over 182 cm i høyde (7'2") ville være

¹⁰⁷ Tjeder, *Power of Character*, s. 291.

¹⁰⁸ Tanita Wassås Kveinå, NRK, 'Redd for at dyre skolevesker skal bli stjålet', 2.2.2015, http://www.nrk.no/vestfold/_skoleveska-mi-koster-9000-kroner-1.12174400, hentet 28.3.2016.

forventet å tjene \$166,000 (ca. 1.4 millioner NOK) mer i løpet av en 30-årig karriere, enn en tilsvarende mann på 165 cm (65").¹⁰⁹ I samme gate, undersøkte den polske antropologen Boguslaw Pawlowski i 2003 hvor viktig en potensiell partners høyde var for valget av ledsager. Han fant at blant hans 363 kvinnelige forsøkskandidater, foretrakk 68% et høydeforhold hos en ideell partner, der mannen var 1.04 – 1.09 ganger høyere enn kvinnen.¹¹⁰ Begge disse studiene innebærer naturlig nok variabler som ikke gjør konklusjonene absolutte, men de indikerer at fysisk høyde er et viktig maktsymbol, som kan gi økt status både blant menn og ovenfor kvinner. For eksempel mente Judge og Cable at høye menn gjerne hadde bedre selvtillit, som igjen resulterte i at deres produktive arbeidsytelse var høyere og dermed gjorde dem til mer åpenbare kandidater til forfremmelser og lederstillinger.¹¹¹ Det styrker bare argumentet om at høyde også kan knyttes mot makt og sosial prestisje.

Makt, i den betydningen jeg bruker ordet, handler altså ikke om evnen til å kontrollere andre, men å ikke bli kontrollert mot sin vilje. Det handler også om faktorer som gir økt status og sosial prestisje, som igjen kan være en beskyttelse mot dominans. I et kjønnsperspektiv er dette helt fundamentalt. Som jeg allerede har vist, handler Raewyn Connells hegemoniske maskulinitetsmodell om maktrelasjoner. Også Dorthe Gert Simonsen påpeker at adskillelsen mellom 'maskulinitet' og 'feminitet' i stor grad brukes for å betegne maktrelasjoner.¹¹² Hun henter mye inspirasjon fra den amerikanske historikeren Joan Scott, som i en innflytelsesrik artikkel fra 1986 skrev at genus ikke var den eneste, men en grunnleggende måte å betegne maktrelasjoner på i historien, ettersom det har vært en "persistent and recurrent way of enabling the signification of power in the West".¹¹³ 'Maskulinitet' er med andre ord en verdi, som gir innehaveren en grad av makt.

Den neste kategorien av 'mannlige' egenskaper er kvaliteter man kan 'trene' opp for å skaffe seg makt. Denne kategorien har jeg kalt viljestyrke.

¹⁰⁹ Cable, Daniel M., og Judge, Timothy A., 'The Effect of Physical Height on Workplace Success and Income: Preliminary Test of a Theoretical Model', i American Psychological Association, *Journal of Applied Psychology*, Vol. 89, No. 3, (2004), s. 437.

¹¹⁰ Pawlowski, Boguslaw, 'Variable Preferences for Sexual Dimorphism in Height as a Strategy for Increasing the Pool of Potential Partners in Humans', i The Royal Society, *Proceedings: Biological Sciences*, Vol. 270, No. 1516 (april, 2003), s. 710.

¹¹¹ Cable og Judge, 'Effect of Physical Height', s. 430.

¹¹² Simonsen, *Kønnets grænser*, s. 50.

¹¹³ Joan W. Scott, 'Gender: A Useful Category of Historical Analysis', i American Historical Association, *The American Historical Review*, Vol. 9, No. 5, (des., 1986), s. 1069.

3.4 Viljestyrke

Viljestyrke handler i større grad om de *egenskapene* man karakteriserer som 'maskuline'. Dette er egenskaper man kan trene opp eller 'tvinge' seg selv til. Jeg kaller derfor disse egenskapene som en kategori for viljestyrke. Med det mener jeg viljestyrke til å holde sine lyster i sjakk, viljestyrke til å holde ut smerte, viljestyrke til å disiplinere seg i fysisk trening, etc.

For både George Mosse og Daniel Ekman er fysisk styrke viktig for en ideell mandighet. Fysisk styrke kan ha den fordelen at det gir økt beskyttelse mot dominans, i hvert fall om man følger Thomas Hobbes dictum om den sterkestes rett. Som tidligere nevnt var gymnastikk ansett som den ultimate kultiveringsformen for menn i Tyskland ved det 20. århundreskiftet. For å bli dyktig i denne typen idrett, som vi i dag kjenner som turn, kreves en enorm disiplin, og man mente at gymnastikk forbedret en manns mot.¹¹⁴ For å oppnå den nødvendige kroppslige styrken man behøvde for å gjennomføre de mange akrobatiske øvelsene, uten å pådra seg sene- og muskelskader, krevdes en resolutt terping på teknikk.¹¹⁵ Spesielt for nasjonsbygging var fysikk viktig, hvor hæren i Edvardianske England symboliserte hegemonisk maskulinitet "that valorised the trained and powerful body and invoked high ideals of courage and sacrifice".¹¹⁶ Dette viser hvorfor maskulinitet er så sterkt knyttet til den fysiske kroppen. En veltrent og velstelt kropp var parat til å forsvare nasjonen, i tillegg til å være et synlig 'bevis' på en god og måteholden moral.

Å ha en tallrik, kampklar militærstyrke ga en militær, og dermed politisk, fordel. En lettvent måte å forsterke de væpnede styrkene, var ved å introdusere en kortere, allmenn verneplikt, som gjorde at brorparten av den mannlige befolkningen ville være parat til å forsvare nasjonen.¹¹⁷ Det gjorde det desto viktigere at også sivile menn, som kunne bli kalt inn til militærtjeneste på kort varsel, idealiserte en trent kropp. Men, som John Tosh påpeker, for at dette systemet skulle fungere, måtte det være en allmenn oppfattelse av militæret som

¹¹⁴ Mosse, *Image of Man*, s. 43.

¹¹⁵ Dette er riktignok noe som karakteriserer så og si all form for idrett på toppnivå, men det forsterker bare den dannende verdien man tilla idrett.

¹¹⁶ Tosh, 'Hegemonic masculinity', i Dudink et. al, s. 49.

¹¹⁷ Hagemann, 'German heroes', i Dudink, et. al, s. 117.

både nødvendig og prisverdig, som igjen skapte en overlapping av militære og sivile mannlighetsnormer.¹¹⁸ Det er illustrerende at militære idealer, slik som selvoppofrelse, også ble høyt verdsatt i fredssamfunn.

Karen Hagemann sporer den tyske dyrkelsen av å ofre seg for fedrelandet tilbake til de tyske frihetskrigene av 1813-14, hvor hun skriver at den nylig innførte allmenne militærtjenesten i bunn og grunn betydde at enhver mann i stridsdyktig alder var en beskytter av fedrelandet. For å legitimere denne typen nasjonskrig, var det nødvendig å innarbeide oppfattelsen av at å dø på slagmarken var den ultimate ære for en mann. Det var i dette perspektivet at "the idea that a 'true man' must be ready, if the situation demanded it, to die a hero's death for the fatherland, and to do so willingly" vokste frem.¹¹⁹

Knut Kolnar skriver at vi finner lignende krigsromantisering også i Norge: For den norske offiseren Henrik Angell var krig en identitetsskapende egenskap uten sidestykke. Å kjempe og å dø for en sak større enn seg selv ga Angells liv en dypere mening.¹²⁰ For Angell var det den første verdenskrig som skulle innfri hans begjær. Selv om Norge holdt seg nøytral, meldte han seg frivillig til den franske Fremmedlegionen. I biografien om Angell, skriver forfatter Roy Andersen at "i Angells øyne var det kun en sak: Fedrelandet. Ikke det norske. Ikke Norge, men alle fedreland. Fedrelandet. Det var ikke bare en æressak, det var en rettighet".¹²¹ Kolnar legger videre til at Angell pådro seg frostskeer på østfronten, men "lemlestet, med amputerte lemmer og den franske stats utmerkelser festet på kapteinsuniformen, begynner han å hvile med en viss tilfredshet i sin nyvunne manndom".¹²² Gjennom det synlige offeret, den mutilerte kroppen, definerte Angell sin mandighet.

Betyr det at kun ved å ofre seg selv kan man oppnå den 'ultimate' mannligheten? Det korte svaret er nei, fordi man må huske Connells premiss om at maskuliniteter ikke er "always and everywhere the same". Men i en tid hvor den totale krig definerer samfunnet, slik som både første og andre verdenskrig gjorde, vil en mann aldri helt slippe unna dette kravet om å sette andre foran seg selv. Som Kolnar understreker:

¹¹⁸ Tosh, 'Hegemonic masculinity', i Dudink, et. al, s. 49.

¹¹⁹ Hagemann, 'German heroes', i Dudink, et. al, s. 126.

¹²⁰ Kolnar, 'Volden', i Ekenstam og Lorentzen, s. 209.

¹²¹ Roy Andersen, *Henrik Angell – en nordmann på tvers*, (Oslo, 2000), s. 51.

¹²² Kolnar, 'Volden', i Ekenstam og Lorentzen, s. 210.

Det å ikke vise et offeretos, det å ikke være villig til å sette fedrelandet, staten og familien foran seg selv, betyr ikke nødvendigvis at mannen blir marginalisert eller umannliggjort, men det innebærer en reduksjon av mannligetskapiialen. Han er mindre mann enn den som lever opp til det stereotypiske idealet.¹²³

Begrepet ”mannligetskapiial” er interessant. Spesielt fordi menn historisk sett har hatt monopol på institusjonalisert vold, som har gjort militære verdier ’maskuline’.¹²⁴ Knut Kolnar kaller det ”sentripetal vold”, en ”offentlig godkjent og sanksjonert vold”, som betyr når bruk av vold ikke bare er akseptert, men til og med oppfordret. Det motsatte, den ”peripetale volden” – kall det gjerne blind vold – umannliggjør utøveren ved å gi ham egenskaper som æresløshet og ondskap.¹²⁵ Heltene, de som ofret seg selv for å forsvare folk og fedreland – men som brukte vold innenfor aksepterte og oppfordrede rammer – representerte derimot ”the manliest of men”.¹²⁶ De var rollemodellene som vanlige menn strebet etter, og som dermed definerte maskulinitetsnormene som både staten, det militære, og samfunnet forøvrig opphøyet.

En lignende oppfatning fant Marianne Berg Karlsen i sin studie av Maurits Christopher Hansens (1794-1842) maskulinitet. En vinterkveld skulle han sørge for at to unge kvinner kom seg trygt hjem. På veien møtte de en skolekamerat av Hansen, som mistok kvinnene som prostituerte, og antastet den ene. Som en ridderlig beskytter av kvinnens ære, sendte Hansen kameraten i bakken med ”et saa djærvt og uventet Slag like i Ansigtet”.¹²⁷ Som mann og beskytter, var det hans rolle og hans plikt å forsvare kvinnen, selv om det medførte å ty til vold. I dette tilfellet var det akseptert.

Linsey Robb påpeker at under andre verdenskrig var ikke britiske menn i en posisjon til å omfavne eller avvise den hegemoniske militære maskuliniteten, men måtte posisjonere seg i forhold til den.¹²⁸ Med flere kvinner i tradisjonelle mannlige yrker, ble definisjonene på ’mannlig’ og ’kvinnelig’ arbeid ustabile, og menn kunne ikke lenger påberope seg mandighet ved å ha ’mannlige’ yrker. Dette satte dem i sterk kontrast til mennene i uniform, ettersom

¹²³ Kolnar, ’Volden’, i Ekenstam og Lorentzen, s. 216.

¹²⁴ Tosh, ’Hegemonic masculinity’, i Dudink, et. al, s. 54.

¹²⁵ Kolnar, ’Volden’, i Ekenstam og Lorentzen, s. 222.

¹²⁶ Hagemann, ’German heroes’, i Ekenstam og Lorentzen, s. 116.

¹²⁷ Berg Karlsen, *”I Venskabs Paradiis”*, s. 48.

¹²⁸ Robb, *Men at Work*, s. 7.

militæret fremdeles var særskilt mannlig.¹²⁹ Dette er også hovedtemaet for Robbs bok *Men at Work*, som fokuserer på britiske menn med yrker som var ansett som så avgjørende for både sivilsamfunnet og krigsbidraget, til å kunne frigjøres til militærtjeneste – såkalte *reserved occupations*. På tross av det viktige bidraget deres, ble disse mennene ofte offer for hånlige kommentarer på gaten, kun fordi de ikke var iført uniform. Sonya O. Rose viser til hvite fjærkampanjen, gjenopptatt fra en praksis under første verdenskrig, hvor (som oftest) kvinner delte ut hvite fjær til menn som ikke var i uniform, for å vise ham som en ”effeminate, unmanly coward”.¹³⁰ Ved å ikke leve opp til idealet, som i dette tilfellet var soldaten, mistet man ”mannlighetskapital”.

Militære verdier ble gjerne brukt som løsning på antatte samfunnsproblemer, alt fra kriminalitet til moralsk forfall og dekadente livsstiler.¹³¹

En av de ypperste maskuline egenskapene, har lenge vært det Linsey Robb kaller ”følelsmessig tilbakeholdenhet”.¹³² De fleste er kjent med det britiske ordspråket ”stiff upper lip”, som på norsk kanskje best oversettes med ’å holde masken’; man skulle ikke la sine skjelvende lepper avsløre at man var redd eller såret.¹³³ Man skulle holde følelsene i sjakk, og handle kalkulert og rasjonelt.

Den norske historikeren Roald Berg har skrevet mye om norske polarhelter, og mener at disse mennene i stor grad lot seg styre av sine emosjoner. I mellomkrigsårene, representerte disse en arkaisk romantiserende mannlighetstype, som minnet mer om gamle norrøne sagahelter, enn om det rasjonelle, militære idealet i samtiden.¹³⁴ David Tjeder, i sin studie av svenske maskuliniteter på 1800-tallet, skriver at så og si alle tekstene han undersøkte, hevdet at menn ”who were ruled by their passions were unmanly”.¹³⁵ Å gjøre gutter til menn, innebar

¹²⁹ Under andre verdenskrig var flere britiske kvinnene i militærtjeneste, men stort sett i ”Auxiliary Forces” (hjelpestyrker), hvis formål var å gjøre det lettere for mennene å drive krig, ikke å delta selv. Robb, *Men at Work*, ss. 9-10.

¹³⁰ Rose, ’Temperate heroes’, i Dudink, et. al, ss. 191-2.

¹³¹ Mosse, *Image of Man*, s. 81.

¹³² Robb, *Men at Work*, s. 9.

¹³³ Rose, ’Temperate heroes’, i Dudink, et. al, s. 179.

¹³⁴ Roald Berg, ’Amundsen og hans aeronauter’, i Einar-Arne Drivenes og Harald Dag Jølle, (red.), *Norsk Polarhistorie 1: Ekspedisjonene*, (Oslo, 2004), s. 292, og Roald Berg, ’Gender in Polar Air: Roald Amundsen and his Aeronautics’, i *Acta Borealia*, Vol. 23, No. 2, (2006), ss. 138-41.

¹³⁵ Tjeder, *Power of Character*, s. 42. Både Berg og Tjeder påpeker at det engelske uttrykket ”passions” på denne tiden hadde en annen betydning enn slik det forstås i dag. På norsk kan det bedre forstås som ’impulser’ enn ’lidenskaper’. Betydningen blir derfor at det var umandig å gi etter for sine følelser, der de stridte det med rasjonaliteten. Tjeder, *Power of Character*, s. 289.

å lære ungdommen å kontrollere sine impulser.¹³⁶ For mange symboliserte krig den definitive lakmustesten av selvbeherskelse. George Mosse skrev at ”knowing how to cope with pain without showing distress was regarded as courageous, a preparation not only for normative manhood but also, as it turned out, for service in war”.¹³⁷ I krig betydde mot å møte fiendens kuleregn med hevet hode og stoisk ro. I det sivile samfunn kom det til uttrykk ved at menn ikke skulle vise følelser åpenlyst. Mot, i sammenheng med mannlighet, har med andre ord sterke tilknytninger til krigføring og selvoppofrelse. Både i form av å møte frykten ansikt til ansikt, men også i form av å tåle fysisk og psykisk smerte.

Paradoksalt nok skaper denne formen for militær heltedyrkelse og voldsromantisering en selvmotsigelse: Hvis den ultimate formen for mannlighet innebar å ofre seg for folk og fedreland, ville det betydd at den ultimate formen for mannlighet var det synlige offeret – den døde eller deformerte kroppen. Det ville gjort en mann ute av stand til å oppfylle øvrige ’maskuline’ idealer, slik som det å være forsørger.¹³⁸ Dette tydeliggjør at krig skapte et annet behov og dermed ideal enn det sivile samfunn. Likevel har maskuline ideal, for å sitere George Mosse, ”remained astonishingly constant from its beginning into recent times”.¹³⁹

Den tyske heltekulturen som hadde blitt dyrket helt siden frihetskrigene, skapte bildet av den tyske ”boy hero”, som ønsket å befri Tyskland fra skammen ”brought upon it by the ’inactive’ rationalistic generation of fathers” gjennom sitt ”voluntary ’blood sacrifice’”.¹⁴⁰ Karen Hagemann skriver dette om krigene mot Napoleon, men det er lett overførbart: Både Bismarcks *Blut und Eisen*, og Hitlerjugends *Blut und Ehre*, forherliget den tøylesløse soldaten og det ultimate offer. Britiske maskuliniteter, som også hadde sterk tilknytning til det militære, viste derimot en langt mer behersket holdning. I 1940 publiserte britiske Ministry of Information en propagandafilm med tittelen ”Britain Can Take It”, som viste Londonere som under *Blitzen* likevel utførte sine daglige rutiner upåvirket av bomberegnet, og demonstrerte dermed den britiske ”stiff upper lip”.¹⁴¹ I tillegg har vi de nå velkjente, etter at de ble

¹³⁶ Tjeder, *Power of Character*, s. 272.

¹³⁷ Mosse, *Image of Man*, s. 101.

¹³⁸ Hagemann, ’German heroes’, i Dudink, et. al, s. 116.

¹³⁹ Mosse, *Image of Man*, s. 76.

¹⁴⁰ Hagemann, ’German heroes’, i Dudink, et. al, s. 125.

¹⁴¹ *London Can Take It*, Ministry of Information, G.P.O Film Unit, (oktober, 1940)
http://www.nationalarchives.gov.uk/theartofwar/films/london_take.htm. Hentet 2.5.2016.

gjenoppdaget av en britisk bokhandler i 2000, ”Keep Calm and Carry On”-plakatene, som først ble trykket i 1939.¹⁴²

Nettopp dette viser det kanskje tydeligste skillet mellom tysk og britisk maskulinitet: Den tyske kunne på sin side gjerne oppfattes som aggressiv og utagerende, mens den britiske fremhevet tilbakeholdenhet og sjelsstyrke. Noe av det jeg har ønsket å undersøke med denne oppgaven er hvordan det norske maskulinitetsidealet på denne tiden kan posisjoneres i forhold til disse.

’Maskulinitet’ er sterkt knyttet opp mot militære verdier, fordi begrepet stammer fra et behov for en oppfattelse av å beskytte ’fedrelandet’ – både mot indre og ytre fiender - som både nødvendig og ærefullt. Dette har, i følge John Tosh, styrket menns herredømme over kvinner, og fremmet militære verdier som en respons på ”perceived threats to male dominance”.¹⁴³ Samfunnets indre fiender svekket det mot fiender fra utsiden. Dette understreket viktigheten av at menn satt på makten, og er betegnende for hvorfor avvikende kjønnsidentiteter var så truende. Militære styrker har, med få enkeltunntak, vært en eksklusiv manneklubb helt frem til moderne tid.¹⁴⁴ Dette viser også hvorfor de egenskapene man gjerne karakteriserer som ’maskuline’ har en kjønnet ’mannlig’ verdi. Man oppfattet ’maskuline’ kvinner og ’feminine’ menn som truende på hele samfunnsstrukturen.¹⁴⁵ Dette forklarer langt på vei Connells modell: Ved å søke beskyttelse mot en ytre trussel, trekkes man mot idealet den hegemoniske maskuliniteten representerer.

3.5 Sammendrag

Å utvise mot handler ofte om å vise standhaftighet, mens for eksempel fysisk styrke kommer fra disiplin til å trene. Viljestyrke handler om de egenskapene man kan opparbeide eller utvikle. Hvor sterk viljestyrken er, får man først testet når den blir satt på prøve. Man får

¹⁴² Stuart Hughes, ’The greatest motivational poster ever?’, i BBC News, (2009), http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/7869458.stm. Hentet 29.4.2016. Akkurat disse plakatene ble riktignok aldri offentlig utbredt, men det ble plakater med lignende slagord, og er dermed et godt eksempel på den stoiske britiske moralen.

¹⁴³ Tosh, ’Hegemonic masculinity’, i Dudink, et. al, s. 54.

¹⁴⁴ Se kapittel 1 i Carreiras, *Gender and the Military*.

¹⁴⁵ Mosse, *Image of Man*, s. 78.

ikke testet sin styrke før man må løfte tungt, på samme måte som at man kan ikke kan vise seg modig uten at det er en 'fare' man må overvinne. Krig er i så måte en 'ultimat' test på en manns viljestyrke; på hvilken måte møter man den ultimate fare – døden? Med hevet hode og en "stiff upper lip", eller ved å desertere?

Dette viser hvorfor egenskaper som har blitt karakterisert som 'maskuline' ofte har tilknytning til det militære og til krigshandlinger, og hvorfor krig har vært så betegnende på utviklingen av den moderne maskulinitetsforståelsen.

Krig skapte et annet sett behov enn fredssamfunnet gjorde, som dermed også skapte idealer man ikke nødvendigvis hadde bruk for i det sivile liv. Disse idealene kunne også stride med andre maskulinitetsidealene, som virilitet og forsørgerevne. Likevel var mange av de egenskapene militæret idealiserte, også overførbare til det sivile, slik som å utvise mot og å være emosjonelt tilbakeholden. Dette kan komme av et historisk behov for å ha en befolkning i konstant beredskap i tilfelle et krigsutbrudd. Det kan også komme av at menn, som Henrik Angell, definerte sin mannlighet nettopp gjennom sitt offer, og som dermed også i fredstid videreførte det militære idealet. I alle fall betyr det at man ikke kan lage en 'one-size-fits-all' smørbrødlister over mannlige egenskaper, slik Daniel Ekman har gjort. I den grad man er ute etter en 'universell' liste over egenskaper som karakteriserer mandighet inneholder den bare to punkter: makt og viljestyrke.

4 Kildestudiet

I dette kapittelet vil jeg trekke frem eksempler fra Kjells brev og dagbok som forteller noe om hvordan han oppfattet sin rolle som mann, i sammenheng med teorien slik jeg presenterte den i forrige kapittel. Samtidig ønsker jeg å fortelle hans historie. Jeg mener denne historien er essensiell, både for å forstå konteksten og for å få et inntrykk av Kjell som person, og dermed mann. Kildene vil derfor bli presentert kronologisk, og eksemplene trekkes frem etter hvert som de dukker opp i kildene. Ved hjelp av bakgrunns litteratur, har jeg forsøkt å komme nærmere den hegemoniske norske maskuliniteten under andre verdenskrig, og de egenskaper og karaktertrekk dette innebar. Denne var i stor grad skapt av klasseforskjeller i samfunnet, og var tydelig påvirket av stormaktene på kontinentet.

4.1 Kjell Løchen: Nordmannen

Kjell ble født i Trondheim den 1. februar 1912 av mor Ragnhild, og far premierløytnant Arnold Olai Løchen. De hadde allerede to sønner, Finn og Odd, som var henholdsvis tre og to år gamle.¹⁴⁶ Fire år senere ble også Kjell storebror, til Brit. I 1928 gikk eldstebror Finn bort, bare nitten år gammel. Sekstenårige Kjell ble da midterste barn i en familie på fem, både lillebror og storebror. I 1936 ble han uteksaminert fra handelsgymnasen. Siden fulgte han sin fars fotspor inn i det militære og gikk befalsskole, før han ble utdannet navigatør ved Kjeller flyplass.¹⁴⁷ Ved krigsutbruddet den 9. april, var 28 år gamle Kjell stasjonert hos Bombevingen ved Sola flyplass utenfor Stavanger. Der innså bakkemannskapet raskt at de få luftdyktige norske flyene var langt underlegne de tyske Junkers og

¹⁴⁶ Klokkerbok for Trondheim prestegjeld, Domkirken sokn 1911-1931
<http://digitalarkivet.arkivverket.no/kb/dp/person/pd00000000907219>
1.12.15.

¹⁴⁷ Arkivportalens informasjon om Kjell Løchen,
<http://arkivportalen.no/side/aktor/detaljer;jsessionid=bTPfmkPOS5qxRe0ofk0FolDe?aktorId=no-a1450-01000001034132>, hentet 6.1.2016, samt Johan Garder og Gudrun Johnson (red.), *Våre Falne 1939-1945*, bind 3, (Oslo, 1950), s. 205.

Messerschmitt, og at det var mer eller mindre nytteløst å forsøke å slå tyskerne i lufta.¹⁴⁸ På bakken befant en vakttropp på ca. 20 mann seg, samt en mitraljøsestyrke og en geværtropp på 36 mann hver.¹⁴⁹ Kjell var antageligvis blant dette bakkemannskapet. Selv om flere av de tyske fallskjermjegerne ble skutt mens de var i lufta, var tyskerne godt trent og angrepet nøye planlagt, slik at overmakten viste seg straks å være for stor. De av nordmennene som klarte å unnsnippe tysk fangenskap, kom seg først til Sandnes ved å haike med en forbigående lastebil. Derfra ble de beordret videre til Dirdal, hvor resten av Bombevingen ble samlet i løpet av dagen.¹⁵⁰ Her ble vingen satt opp som kompani og fortsatte kampene helt frem til 23. april, da obersten ved Madlabataljonen beordret kompaniet å kapitulere. Kompaniet ble demobilisert i Mandals-området. En liten gruppe på syv mann gikk derfra over Setesdal til Telemark, hvor de hadde hørt rykter om at det fortsatt pågikk kamper og ønsket å slutte seg til motstanden der. Denne gruppen besto av sersjantene Werner Hosewinckel Christie, Reidar Emil From, Johan Holth, Tor Anundskaas, samt løytnantene Arne Smith, Niels Steen og Kjell Løchen. Da de kom dit var kampene allerede opphørt, og de gikk dermed videre til Dagali i Buskerud, hvor de ankom den 13. mai og oppdaget at hele Sør-Norge hadde kapitulert.¹⁵¹ Allerede her får man et inntrykk av Kjell som familiekjær, pliktoppfyllende og patriotisk, som både i møtet med overmakten og etter ordrer om kapitulasjon, ville fortsette å kjempe for det han mente var rett; et fritt og selvstendig Norge.

Den 17. mai kom Kjell hjem til Oslo, hvor han gikk noen uker arbeidsledig og så an krigssituasjonen. I dagboken skrev han at stemningen i landet ovenfor britene var laber på dette tidspunktet, da mange følte deres innsats for å hjelpe Norge hadde vært ”mildt talt lite glorverdig”.¹⁵² Samtidig la han til at dette var en periode hvor det var utydelig hva som ville bli Norges skjebne dersom tyskerne skulle seire i krigen: Om landet ville få selvstendigheten tilbake, eller bli en nikkedukkestat i det storgermanske riket. For å ha noe å gjøre tok Kjell jobb i Administrasjonsrådets frivillige Arbeidstjeneste (AT), en tjeneste skapt for å sysselsette

¹⁴⁸ Henriksen, *Luftforsvarets Historie Bind 1*, s. 309, og Jan-Petter Helgesen, *Kampen om Sola*, (Stavanger, 1987), ss. 87-91.

¹⁴⁹ Henriksen, *Luftforsvarets Historie Bind 1*, s. 313.

¹⁵⁰ Henriksen, *Luftforsvarets Historie Bind 1*, s. 314.

¹⁵¹ Henriksen, *Luftforsvarets Historie Bind 1*, s. 315.

¹⁵² Dagbok forord.

unge arbeidsledige, for det meste bestående av kroppsarbeid. På høsten 1940 ble tjenesten overtatt av Nasjonal Samling (NS), som trinnvis militariserte og nazifiserte den.¹⁵³

Kjell jobbet fra juni til juletider 1940 i AT som mannskapstransport-fører og leirinspektør. Selv om NS på høsten overtok styringen og gjorde Arbeidstjenesten obligatorisk, fulgte han med videre ettersom han ikke hadde noe annet arbeid å gå til, og fordi denne 'nye' Arbeidstjenesten "skulde være helt upolitisk og bygges op fullstendig på norsk nasjonalt grunnlag".¹⁵⁴ Han jobbet da ved Hurdals Verk som troppssjef og inspeksjonsoffiser. Det er tydelig at Kjell hadde en karisma som ga ham ansvarsposisjoner. Dette arbeidet gjorde han frem til midten av februar 1941, men innså i løpet av denne perioden at AT skulle nazifiseres, at NS var "uten evne eller makt til å styre landet efter eget hode, men bare var tyskernes leiesvender og støtdempere", og at Tyskland ikke kom til å frivillig gi Norge tilbake sin frihet.¹⁵⁵ Vi ser at Kjell ikke først og fremst ble drevet av en politisk overbevisning, men det at Norge som fritt og selvstendig land var truet. Jeg minner om sosiologen Michael Kimmel fra forrige kapittel, som sa at makt ikke handler om å dominere, men frykten for å bli dominert. Som Kjell selv skrev, var det "bedre å dø i frihet enn å leve i trelldom".¹⁵⁶

Videre påpekte Kjell at han ikke hadde noen interesse av å "være statstjenestemann i en nazistisk etat i landsforræderstaten". Han, og flere andre med ham, "hadde forutsett dette at vi kom til å slutte hvis sakene tok en bestemt vending, og planen om å forlate landet hadde levd lenge".¹⁵⁷ Hva denne bestemte vendingen var, nevnes ikke, men det kan virke som både AT og NS så åpenbart var styrt på tyske premisser, at man ikke lenger kunne påstå at arbeidstjenesten var bygd på "norsk nasjonalt grunnlag". Det som drev Kjell til å bli motstandsmann var altså i utgangspunktet ikke en motforestilling mot *nasjonalsosialismen*, men det at "våre hjemlige Quislinger" i nazistpartiet NS lot seg diktere av tyskerne.¹⁵⁸ Dette sementerte dermed forbindelsen mellom 'nazisme' og 'landsforræderi'. Man var med andre ord ikke landsforræder i egenskap av det å være nasjonalsosialist per se, men gjennom sin

¹⁵³ Arbeidstenesta, Arkivverket, <http://arkivverket.no/arkivverket/Tema/Andre-verdskrig/Naeringslivet/Arbeidstenesta-AT>. Hentet 6.1.2016.

¹⁵⁴ Dagbok forord.

¹⁵⁵ Dagbok forord.

¹⁵⁶ Dagbok forord.

¹⁵⁷ Dagbok forord.

¹⁵⁸ Dagbok forord.

assosiasjon med Nasjonal Samling, som fungerte som agenter for tyske interesser, ofte på bekostning av norske.

Blant de som sluttet i AT samtidig var Rolf Hauge, som Kjell kalte ”et mannfolk tvers igjennom”. Han var ”en av de tapreste og mest selvfornektende” menn Kjell hadde møtt, og trekker med det inn offeretoset som den ypperste formen for mandighet.¹⁵⁹ Ekte menn satte alltid andre, og spesielt sitt fedreland, foran seg selv.

4.2 Til Sverige: Erobreren

Mot slutten av 1940 ble Flyvåpenets Treningsleir *Little Norway* opprettet i Toronto, Canada. I begynnelsen reiste nordmenn dit via Sverige og Moskva, med jernbanen gjennom Sibir, og med skip over Stillehavet til USA. Etter hvert som forholdet mellom USA og Japan kjølnet, endret ruten seg fra Moskva til Odessa, gjennom Midtøsten og India, med båt over det sørlige Atlanterhavet til USA.¹⁶⁰ Da Tyskland iverksatte Operasjon Barbarossa i 1941, falt også denne ruten bort. Den eneste veien til Canada gikk da gjennom Nordsjøen, som var langt mer utrygg på grunn av de mange tyske minene og ubåtene.¹⁶¹

I utgangspunktet var målet for Kjell å komme seg til England, men han måtte reise gjennom Sverige på grunn av Gestapos fokus på å ta Englandsfarere fra havnebyene. Antageligvis fikk han først vite om den relativt nyopprettede treningsleiren i Canada etter at han kom til Sverige, og ble beordret dit for å gjennomføre jagerpilottrening.

Sammen med Kjell var løytnantene Kjell ”Labbe” Lábée-Lund og Håkon Mathiesen. Rolf Hauge var i Gestapos søkelys etter to feilslåtte forsøk på å flykte, og var følgelig ikke med på denne reisen. Perioden frem til avreisedato 11. mars følte Kjell som ”helt hverdagslig og selvfølgelig”, og han noterte at han følte seg helt ”uanfektet av store hendelser som dette”.¹⁶² Kjells far ba ham tenke på moren som allerede hadde mistet én sønn, og på hva følgene kunne bli for familien når det ville bli oppdaget at han hadde flyktet. Søsteren Brit

¹⁵⁹ Dagbok forord. Se side 36 for mer om offeretos.

¹⁶⁰ Dette var ruten Kjell benyttet.

¹⁶¹ Henriksen, *Luftforsvarets Historie Bind 2*, s. 86.

¹⁶² Dagbok forord.

”måtte jo klemme ut noen tårer” den siste kvelden.¹⁶³ Faren viste seg som den rasjonelle, og søsteren som den følelsesstyrte, som er illustrerende for gjeldende kjønnsnormer.

Gestapo jobbet aktivt for å ta flyktninger, slik at avreisen måtte foregå uten noen som helst oppstandelse eller oppførsel utenom det vanlige, også for de nærmeste. For Kjells far og bror Odd, var 11. mars dermed en dag som alle andre, og familiens tre menn tok farvel om morgenen før de dro på jobb, ”uten blottleggelse av følelser og svada, som det høver sig ”mellem menn””.¹⁶⁴ I forrige kapittel viste jeg til viktigheten av å ha kontroll på sine følelser.¹⁶⁵ Det er beskrivende at Kjell til og med kalte det ”svada”. Interessant er det også at det var ”mellem menn” man skulle undertrykke følelsene sine. Som de senere brevene til Agneta Silfverskiöld vil vise, kunne han ovenfor henne åpne seg opp i langt større grad.

Første etappe på reisen var med tog til Rena, hvor de møtte Gerd, som skulle samme vei, og derifra gikk de på ski over til Sverige. I det de krysset den svenske grensa tok de seg tid til å ta ”et par skritt tilbake for å pisse i Norge for siste gang, en vakker avskjedssalutt!”¹⁶⁶ Ikke bare var det en viss risiko med dette, de fikk etterpå vite at tyske grensevakter hadde vært på sporet av dem, men symbolikken bak hendelsen er ganske slående. Man tenker umiddelbart på forskjellige arter som markerer territorier på samme måte. I tillegg var det en ”avskjedssalutt” Gerd ville hatt trøbbel med å delta i, som gir det et ytterligere ’maskulint’ særpreg.

At de hadde en jente med på reisen, introduserer i det hele tatt et viktig element av mandigheten; romantikk med det motsatte kjønn. Som tidligere nevnt, har heteroseksualitet historisk sett vært en forutsetning for mannlighet.¹⁶⁷ Ikke tidligere enn ved ankomsten til Sverige, hvor de til å begynne med ble internert av svensk politi, ”låste konstabelen døren i mellem [rommene], for å hindre 7 mann i å buse inn til hende. Stor risk for det!”¹⁶⁸

Kjell har omtalt flere kvinner han møtte og flørtet med underveis på reisen. Å ha suksess hos det motsatte kjønn har åpenbart vært vesentlig, og spesielt hvis det var flere om beinet. Daniel Ekman mener grunnen til dette kan ligge i at ”det är närmast tabu för en man

¹⁶³ Dagbok forord.

¹⁶⁴ Dagbok 11.3.41.

¹⁶⁵ Se side 37.

¹⁶⁶ Dagbok 12.3.41 og 13.3.41.

¹⁶⁷ Se side 29.

¹⁶⁸ Dagbok 13.3.41.

att visa sig svag inför en annan man. Det gäller att prestera och konkurrera, och då är alla män potentiella fiender och rivaler”.¹⁶⁹ Dette peker igjen på Sonya O. Roses ”stiff upper lip”: man skal ikke avsløre for en potensiell rival at man er redd eller bekymret.¹⁷⁰

David Tjeder har også påpekt at for den oppvoksende generasjonen menn mot slutten av 1800-tallet, var ”seductions, flirtations, experiences with public women before marriage” en måte å hevde seg over andre menn.¹⁷¹ Å ha suksess med damene ga mannen makt, både ovenfor kvinnen, men også ovenfor andre menn. Å være den som vant en kvinnes gunst, og da spesielt om det var flere konkurrenter involvert, ga økt sosial status, altså mer makt.

Etter hvert ble Kjell og reisefølget sendt videre til Frelsesarméens herberge utenfor Örebro, hvorpå Kjell noterte indignert at de ikke ble innkvartert på hotell: ”Flyktninger må visst bare være takknemlig”.¹⁷² Det er tydelig at den sosiale prestisjen var viktig for Kjell. Det var viktig hvordan andre folk oppfattet ham, og hvordan han fremsto utad. Senere samme dag dro de innom Hotel Continental for å drikke pølster ”på blanke søndags formiddag, hvilket nepe er comme il faut i S[verige]”. Her ble de mottatt ”som de celebre og originale notabiliteter vi var, og [de] ante lite at vi var innkvartert i Frelsesarméens!”.¹⁷³ Deres ”celebre” status må man nok lese som et spøkefullt innslag fra Kjell, men at de dro på et fornemt hotell for å kjøpe drinker, samt at de for all del ikke måtte røpe at de bodde i et herberge, understreker at Kjell var opptatt av sin egen anseelse.

Nok et eksempel på at følelser var ”svada” og feminin adferd, ser vi da:

Gerd [...] som er av kunstnerblod og har sentimentale øieblikk, vilde gå i kirken og takke Vårherre for ”frelsen”, og milde Mathiesen fulgte henne. Så der satt de to og holdt hverandres hånd og tutet en skvett, iallfall hun. Hedensk hån fra mig blev ille optatt.¹⁷⁴

Dette illustrerer tydelig noe jeg var inne på tidligere: Menn skulle være ’rasjonelle tenkere’, mens det var ’feminint’ å gi etter for overtro og følsomhet.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Ekman, *En mans bok*, s. 181.

¹⁷⁰ Rose, ’Temperate heroes’, i Dudink, et. al, s. 179.

¹⁷¹ Tjeder, *Power of Character*, s. 292.

¹⁷² Dagbok 15.3.41.

¹⁷³ Dagbok 16.3.41.

¹⁷⁴ Dagbok 16.3.41.

¹⁷⁵ Se side 24.

I første omgang var målet for reisen Stockholm, hvor de ønsket å komme i kontakt med norske myndigheter for å motta ordre om videre reise. Det at det ”hastet med å få [dem] inn til St.holm” siden de var flyvere, ga ikke ønsket effekt hos svenskene. De tre løytnantene ble frustrert sendt fra leir til leir, uten å få klarsignal til å reise til den svenske hovedstaden.¹⁷⁶ Etter herberget utenfor Örebro, ble de sendt til en norsk flyktningleir i Småland. Leiren huset 150-200 mann da Kjell og de andre ankom, et antall som ble doblet i løpet av den uken de befant seg der. Leiren var nyopprettet, og Kjell bemerket mangelen på orden og disiplin:

Hovedmengden var pure ungdommer fra Østfold, og ikke Guds beste barn, ikke de næstbeste heller. De var kommet over grensen i spaserantrekk uten de nødtørftigste ting til å klare sig i felt med, bærende på grammofonen og annet rask. Svært få av dem var drevet av ideelle grunner som Norges frigjøringskamp, og vi hadde det nedslående inntrykk at de nærmest var kommet for å få arbeide, klær, cigaretter, avveksling fra en grå hverdag hjemme.¹⁷⁷

Gutta med offisersgrader tok det derfor på sine skuldre å skape orden ved brakken de bodde i, som rommet 48 mann. Kjell påtok seg rollen som brakkesjef, med ”Labbe og Mathis” som nestkommanderende. Førsteprioritet var å lære opp nykommerne i viktigheten av hygiene og disiplin under slike trange forhold, men Kjell ønsket også å få ”litt mil[itær] sveis over dem”. Han ble imponert over hvor ivrig ”gutta på brakka” var med på opplegget, men fra brakkene rundt mottok de ofte spottende slengbemerkinger når de holdt militære eksersiser. At brakka deres snart utmerket seg som den mest velordnede på hele leiren, ”kunde ikke tåles av den ramp som alltid finnes hvor der er mange uten ledelse”, men etter at Kjell hadde ”brukt kjeft på dem” og leirsjefen disiplinerte en av bråkmakerne, ble forholdene bedre også i de øvrige brakkene.¹⁷⁸ Som militær var Kjell meget opptatt av betydningen av disiplin og den hierarkiske rangordningen, og skrev at bråkmakeren ”undergravet forholdet mellom befal og menig”.¹⁷⁹

Claes Ekenstam skriver at ”særskilt de båda världskrigens militära disciplin bidrog till at en brutal, krigisk manlighet framträdde”.¹⁸⁰ Ekenstam understreker at det å være barsk og tøff var helt essensielt for en militær mandighet. Samtidig skulle det være orden og disiplin.

¹⁷⁶ Dagbok, 14.3.41.

¹⁷⁷ Dagbok 18.3.41.

¹⁷⁸ Dagbok 18.3.41.

¹⁷⁹ Dagbok 18.3.41.

¹⁸⁰ Claes Ekenstam, 'Historisk mansforskning', i Ekenstam, et. al, *Rädd att falla*, s. 23.

Kjell fremstår på ingen måte som brutal, men var åpenbart svært opptatt av disiplinen. I løpet av denne teksten vil det fremkomme flere eksempler på hvor viktig dette var for Kjell. Som Karen Hagemann har påpekt ved den tyske maskuliniteten rundt første verdenskrig: "the 'civilian' ideal of masculine 'valour' was replaced more and more by that of 'soldierly combat readiness' characterised by military discipline".¹⁸¹

For Kjell var det nedslående at mange av de som flyktet til Sverige ikke gjorde det av ideologiske grunner, men for å få et mer behagelig liv i det nøytrale nabolandet. At både patriotismen og krigslysten var stor, kommer til uttrykk da Oscar Christian Gundersen ankom leiren. Kjell understreket at "det forbauset oss at folk av hans opfatning fremdeles fikk ha noe med sakene å gjøre". Folk av "hans opfatning" viser til at Gundersen var "antiforsvarstaler", og etter Kjells mening blant dem med direkte ansvar for at Forsvaret var fullstendig uforberedt da invasjonen kom.¹⁸²

Også i Storbritannia ble krigsmotstandere hånliggjort. Sonya O. Rose viser til en artikkel fra sommeren 1940 i avisen *Sunday Pictorial*, med tittelen "PACIFISTS AND PANSIES". Forfatteren beskrev søkere om militærfratak som "long-haired, mental perverts with no chins, no character, and no spirit", i motsetning til en "man who was a man, not a pansy".¹⁸³ Dette ble sterkt knyttet opp mot homoseksualitet, der "pacifists and pansies" var de, i trygghet fra bomberegnet i London, som "stroll[ed] in the quiet, peaceful lanes of England in their coloured corduroy trousers and shimmering silk shirts".¹⁸⁴ Det er tydelig at forfatteren av avisartikkelen ikke regnet militærnekttere som menn i det hele tatt. Pasifister var homofile, og homofile var ikke menn.

Enkelte delte pasifister inn i gode og dårlige, der "good objectors" var de som likevel gjorde en krigsinnsats. Selv om de ikke selv deltok i krigshandlinger, hjalp de blant annet til som frivillige i ambulansenheter eller til å rydde opp etter bomberaid. Andre var av den oppfatning at *alle* pasifister kun var feiginger.¹⁸⁵ Under rettsprosedyren til en mann som søkte om militærfratak, spurte dommeren hva vedkommende ville gjort dersom kjæresten hadde

¹⁸¹ Hagemann, 'German heroes', i Dudink, et. al, s. 129.

¹⁸² Dagbok 22.3.41. Gundersen hadde vært rådmann i Trondheim, og var tidligere medlem av en kommunistisk gruppe rundt Studentersamfundet i byen. O C Gundersen, Norsk Biografisk Leksikon, https://nbl.snl.no/O_C_Gundersen, hentet 13.5.2016.

¹⁸³ Rose, 'Temperate heroes', i Dudink, et. al, s. 189.

¹⁸⁴ Rose, 'Temperate heroes', i Dudink, et. al, s. 189.

¹⁸⁵ Rose, 'Temperate heroes', i Dudink, et. al, s. 188.

blitt angrepet. Da mannen svarte unnvikende, tordnet rettsdommeren: "I would not think there was any man in this country who would not be ready to defend his wife or any girl if she was being attacked".¹⁸⁶ Vi ser at det var mannens oppgave å beskytte kvinnen. En mann som ikke var parat til dette, var ikke mye til mann. Interessant i dette perspektivet er det hvor utenkelig det var at en 'ekte mann' kunne være noe annet enn heteroseksuell, hvor feighet ble tilnærmet synonymt med homoseksualitet, og omvendt.

Kjell gikk riktignok ikke så langt som å kalle Gundersen en "pansy", men mente likevel at Gundersen var "direkte skyldig i Norges nederlag".¹⁸⁷ Det er tydelig at som mann måtte man være beredt til å forsvare sitt land og sine kjære. Kjell så ned på både de som flyktet til Sverige "i spaserantrek" og på pasifistene, som ikke levde opp til det selvoppofrende idealet, men som satte seg selv, sin egen komfort og trygghet først.

Men vi skulle bli enda mer forbauset da vi kom til St[ockholm], for der satt statsråd Frihagen, Joh. Ludw. Mowinckel og Tranmæl! At disse folkene fikk sitte og trekke i trådene, de som mer enn noen har skylden for vår triste skjebne syntes vi var litt for jævli. De burde ha utspilt sin rolle, og deres plass burde vært tatt av folk som alltid hadde vært den nasjonale tanke tro. [...] At de ikke fylte sin oppgave viser den ting at hundrevis av unge, raske, stridslystne nordmenn blev gående i måneder, ja ½-år uten å bli sendt videre.¹⁸⁸

Disse folkene fikk gjerne skylden for at invasjonen av Norge forløp uten tilstrekkelig motstand. Passivitet, i likhet med pasifisme, var det motsatte av maskuline verdier. Et tradisjonelt syn på han- og hunkjønn betegner mannen som den 'aktive' og kvinnen som den 'passive' part.¹⁸⁹ Edward Hulton, redaktør av *Picture Post*, skrev i Juni 1940, som kritikk av den britiske regjeringen, at "above all the leaders must be *men*. For the last twenty years they have been a lot of old women", og henter med det til manglende handleevne.¹⁹⁰ Sonya O. Rose skriver at "the hegemonic masculinity was young. Hegemonic masculinity was constructed, in part that is, in opposition to old men".¹⁹¹ Krig blir gjerne bestemt av gamle menn, men utkjempet av unge. Den britiske hegemoniske krigsmaskuliniteten tok dermed

¹⁸⁶ Rose, 'Temperate heroes', i Dudink, et. al, s. 190.

¹⁸⁷ Dagbok 22.3.41.

¹⁸⁸ Dagbok 22.3.41.

¹⁸⁹ Se side 21.

¹⁹⁰ Rose, 'Temperate heroes', i Dudink, et. al, s. 186.

¹⁹¹ Rose, 'Temperate heroes', i Dudink, et. al, s. 186.

ungdommelighet nærmest som en forutsetning. Videre skriver Karen Hagemann om helteideal i Tyskland at ”in war *young men* could prove their valour and thus their manliness, and in this way secure a right to equal civil and political participation on the post-war ’fraternity community’ of adult men”.¹⁹² Man finner, med andre ord, et skille mellom idealisert ’maskulinitet’ i sivile samfunn og den militære krigstids-maskuliniteten. Likevel oppfattet mange at man i fredstid måtte forberede unge menn på fremtidige kriger, som mot århundreskiftet i økende grad smeltet de to idealene sammen.¹⁹³ For Kjell var det nedslående at disse gamle og treige byråkratene skulle få bestemme over ”unge, raske, stridslystne nordmenn”.

På toget til Stockholm møtte Kjell to jenter som ”naturligvis [het] Britta og Karin som alle andre sv[enske] piker”. I utgangspunktet skulle de tre løytnantene bo på et hotell i en smågate, men i sin fornemme sedvane ”flottet [vi] oss og tok inn på Carlton, a.h.t. norske officerers renommé og våre smukke pigebekjenskaper!”.¹⁹⁴ I Stockholm mottok de godtgjørelser og lønn etter militær grad fra den norske legasjonen, for utgiftene de hadde hatt underveis på reisen, samt noen penger til å skaffe seg klær. Kjell ”flottet [seg] svært på dette og la i en 60.- 70.- kr. ekstra av mine egne penger” for å få en ekstra velsittende uniform.¹⁹⁵

Det å være økonomisk selvstendig var tydelig viktig for Kjell. Hos den norske ambassaden fikk de avslag på spørsmål om lønn etter grad under tiden de befant seg i Stockholm, ettersom de enda ikke var ansett som mobilisert. De ble da avhengig av stønader, og Kjell skrev at ”vi klarte oss jo bra for de tilståtte midler, men vilde ha foretrukket lønn fremfor den ”forsorgs”-ordning vi nu kom inn i. Selv om ikke lønn vilde blitt vesentlig meget mer”.¹⁹⁶ Slik jeg tolker det handler dette om tapt makt, ettersom det gjorde ham uselvstendig og måtte klare seg på ’lomme penger’ fra Flyktningekontoret. Noe lignende uttrykte han etter å ha kommet til Canada, hvor Kjell fikk kontorjobb som adjutant. I et brev til Agneta påpekte han at han helst ville hatt ”en selvstendig jobb og gjøre tingene efter mitt eget hode”.¹⁹⁷

¹⁹² Hagemann, ’German heroes’, i Dudink, et. al, s. 125. Min kursivering.

¹⁹³ Rose, ’Temperate heroes’, i Dudink, et. al, s. 185, og Hagemann, ’German heroes’, i Dudink, et. al, ss. 128-9.

¹⁹⁴ Dagbok 25.3.41.

¹⁹⁵ Dagbok 26.3.41.

¹⁹⁶ Dagbok 26.3.41.

¹⁹⁷ Brev 16.11.41.

Kjell ble værende i Stockholm i tre og en halv uke, der mye av tiden gikk med til å skaffe gjennomreisetillatelse fra forskjellige lands ambassader til den videre reisen. Den øvrige fritiden brukte han mye på ski, og en søndag inviterte han med seg Kirsten, som han hadde møtt etter å ha vært i Stockholm en ukes tid. De ”var litt sammen, kino, dans, bar og hjemme hos henne; jævli koselig!”¹⁹⁸ Dette er det første romantiske kvinnebekjentskapet Kjell har omtalt i dagboken.¹⁹⁹ Hva ”å være litt sammen” betydde, står åpent for tolkning, men Kjell la ikke skjul på at han traff flere damer underveis, selv om dette var skrevet lenge etter at han hadde møtt Agneta Silfverskiöld.

Det er også et viktig poeng at Kjell brukte fritiden på skiturer. Som jeg var inne på i teorikapittelet, har sportslighet og en trent kropp vært svært viktig for moderne maskulinitet.²⁰⁰ Kjell hevdet at det var ”alt for meget og alt for fet mat i Sv. Det kunde sees på folk også, jeg har ikke noe sted sett så mange fete eller trinde unge menn”.²⁰¹ Senere, etter mye reising og lite aktivitet, noterte Kjell i dagboken at han så ”til [sin] skrekk et begynnende lite anlegg til mave”.²⁰² Skigåingen gir det også et patriotisk element, da skigåing er en veldig ’typisk norsk’ aktivitet.

Å skaffe reisepass var derimot ingen ’søndagstur’. De trengte transittvisum fra alle land de skulle innom, som krevde å se tilsvarende autorisasjon fra landet som skulle ta dem i mot. De måtte derfor starte hos den britiske ambassaden for å skaffe innreisetillatelse til Canada, og deretter jobbe seg bakover langs reiseruten. Etersom de skulle gjennom Midtøsten måtte de også vaksineres, noe Kjell ikke var så begeistret for, fordi ”vi ikke fikk lov til å drikke sterke saker sprøtedagene, for ikke å nøytralisere dosen, hvad jeg ikke tok så alvorlig, og det var kanskje grunnen til at jeg kom forholdsvis lett over hele vaksineringsgreia”, mens mange av kameratene fikk bivirkninger som febersymptomer.²⁰³ At hele den byråkratiske prosessen tok lang tid var grunnen til at de ble værende så lenge i Stockholm, men Kjell kastet ikke bort tiden:

¹⁹⁸ Dagbok 26.3.41.

¹⁹⁹ Gerd var bare en reisekamerat, og i samme dagbokinnlegg som han har omtalt Kirsten skrev han nedsettende om Gerd, som giftet seg i Stockholm med en hun hadde møtt der. Kjell mente det var for å skaffe seg innreisetillatelse til Canada.

²⁰⁰ Se sider 25-6.

²⁰¹ Dagbok 26.3.41.

²⁰² Dagbok 31.8.41.

²⁰³ Dagbok 9.4.41.

På kontoret der [Irakiske ambassade] støtte jeg på lille Dittan, og hun fortjener en nærmere omtale. Det var et yndig lite menneske, så kvinnelig myk og nett i sitt vesen at alle var begeistret for henne og snakket om henne. Alle hang over disken og brukte øinene og noen forsøkte å gjøre sig lekker også; derfor måtte saken gripes an på en annen måte. Da vi hentet passet, skrev jeg i smug et par ord på en papirlapp og rakte henne og snakket litt om passaffærer imens, hun tok tonen straks og skrev et svar på lappen. Umerkelig for alle. Spørsmålet var om hun vilde gå på kino med mig, og svaret var at jeg kunde vente i trappen, hun kom straks. Dessverre fikk vi ikke snakket i fred der, men jeg ringte henne om eftm., og vi blev enig om å gå på Ljunggrens Bar om kvelden. Jeg hadde ikke kunnet la være å skryte av min lille seier, og følgen var, eller kanskje det var et tilfelle, at hele gjengen, 10-12 mann kom veltende og tok nabobordet og var fan så smilende og lure i blikket. Men jeg satt nå med kaka, i alle fall.²⁰⁴

I lys av tidligere nevnte konkurranse menn i mellom, stikker dette utsagnet seg ut fra de øvrige kvinnebekjentskapene til Kjell. Han skrøt åpent av å ha vunnet Dittans gunst. Men gleden ved å få hele kakestykket varte ikke lenge, for samme kveld

hadde Kirsten ringt og vilde gjerne se mig før jeg drog. Jeg stakk op til henne om kvelden og tok en øm (for å si det rett ut da) avskjed med henne, og så tilbake til kuffertene, men da kom Dittan igjen som hadde fått anledning til å komme unna, og det blev jo en del ømhet der også. Jaja, slik er livet, og jeg har grunn til å rynke på nesen av mig selv for dette dobbeltspill med smukke ord til begge sider.²⁰⁵

For det første er det åpenbart viktig å understreke at det var han som ”satt med kaka”, selv om ”alle” prøvde seg på Dittan. At han hadde moralske kvaler ved ”dobbeltspillet”, hindret ham ikke i å inkludere både Kirsten og Dittan i dagboken, selv om han skrev den lenge i etterkant. Man kan nesten si at ”seieren” hans over de andre beilerne var viktigere enn hans egen samvittighet. I forhold til de andre gutta hadde han økt sin prestisje. Om man går tilbake til min påstand om at Kjell ønsket å publisere dagboken, og dermed nå et maskulint publikum, kan det forklares med at erobringer av kvinner fremmet Kjells mandighet, og spesielt at han endte opp med jenta ”alle” var begeistret for.

²⁰⁴ Dagbok 9.4.41.

²⁰⁵ Dagbok 9.4.41.

4.3 Mot øst: Korrekt antrukket

”Kuffertene” han pakket var til den endelige avreisen fra Stockholm, med destinasjon Sovjetunionen. Selv om krigens hendelser alminneliggjorde en del usedvanlige begivenheter, var det med ”litt vemod i hjertet, for pikebarna, mest Dittan tror jeg” at han forlot Stockholm. Før avreise møtte Kjell også sin bror Odd, som var på påskeferie hos kusinen Liv. Kjell omtalte dette gjensynet med den nøkternhet som sømmet seg mellom menn, som ”jævli hyggelig”.²⁰⁶

Til Moskva reiste gruppen med fly. For Kjell, med bakgrunn i flyvåpenet, var det tilfredsstillende å igjen høre motorduren og kjenne på følelsen av å være i luften. Men fremme i Moskva sank humøret, da Kjell opplevde den russiske hovedstaden som grå og trist, og folkene som ”ustelt og uflidd”:

Ellers civile som ganske sikkert hørte til de intellektuelle og økonomisk bedrestillede (”overklasse” går jo ikke inn i billedet), men de så ikke slik ut sett med en vesteuropéers øine. De tok det ikke så nøie med klærne f.eks., en mann labbet rundt i pyjamas hele dagen, og på stasjonene tok han bare en frakk utenpå, uten å vekke det grann opsikt. Menn og kvinner sov i samme kupé.²⁰⁷

I det hele tatt var Kjell lite imponert over bekleddningen og holdningen blant det russiske folk.

Som vi husker fra tidligere var fremtoning noe Kjell satte svært høyt, og spesielt av militære, som man burde kunne forvente mer av. Men disiplinen blant de sovjetiske soldatene var mager, og ”ikke én gang så jeg en soldat hilse på en overordnet” bemerket han. Hele det russiske samfunnet led av mangel på orden og disiplin. På vei inn til selve byen ”så vi forfall og nyskapning i broget forvirring”, men selv ”på de nye husene var murpussen dårlig allerede, og et eller annet manglet liksom alltid”:

Der lå f.eks. en svær flott bygning, Flyveakademiet, ny og blank, men innkjørselen var bare søle og skrothauger; ikke fordi de ikke hadde fått ryddet op enda, men fordi de

²⁰⁶ Dagbok 9.4.41.

²⁰⁷ Dagbok 22.4.41.

ikke gad å gjøre tingen fullt ut. Lignende beviser på et sleivete folketrekk så vi mange steder.²⁰⁸

På kveldstid la Kjell merke til folks antrekk: ”Menn i lange frakker og støvler og skinnlue eller sixpence, og kvinner i alpelue og stygge kåper; ikke et eneste fikst pigebarn å se selv nu når de var ute og spaserte i fritiden”.²⁰⁹ Antageligvis var Kjell takknemlig for at de bare ble i Moskva én dag, før de dro videre i retning Odessa, men heller ikke i distriktene synes han forfatningen hos det sovjetiske folket ble noe bedre: ”krokete bønder, kjerringer inntullet i sjal som gjemte hodene deres, og soldater mer eller mindre uniformert antrukket, mest mindre”.²¹⁰ Dette er ett av flere eksempler i dagboken, hvor Kjell kommenterte hvordan folkeslagene han møtte på reisen tok seg ut. Det kan virke som at det å kle seg respektabelt var en form for selvrespekt, og at mangelen på disiplin skyldes latskap.

Det at de ble utsatt for lommetyveri av en sovjetisk ”soldaterfan” forbedret ikke inntrykket deres noe særlig. Alt i alt var de glade for å ankomme Odessa, hvor en større delegasjon nordmenn og andre skandinaver befant seg i påvente av sjøtransport videre ut i verden. Blant disse var Agneta Silfverskiöld: ”Vi shteppet op [...] og kom i prat med henne; hun var svensk og skulde tjenestegjøre ved den sv[enske] leg[asjonen] i Ankara. [...] Denne boken kommer nok til å inneholde mer om henne”.²¹¹

Dette var det første møtet mellom Kjell og Agneta, men det var ikke kjærlighet ved første blick: Neste dag var reisefølget i operaen for å se ”Tschaikowsky’s ballettopera ”Svanedammen””:

Gutta [ble] enige om å forsøke å få statistene med på hotellet til litt saupér o.s.v. (kanskje), og dermed så stakk vi fra Silfver. Alle våre anstrengelser var forgjeves, de seilte forbi oss som vi var luft derute ved bakningangen. For øvrig var de pokker så lite fikse i yttertøi, det hører vel med til systemet. – men det var fan ikke fair av oss overfor Silfver.²¹²

²⁰⁸ Dagbok 21.4.41.

²⁰⁹ Dagbok 21.4.41.

²¹⁰ Dagbok 22.4.41.

²¹¹ Dagbok 23.4.41.

²¹² Dagbok 24.4.41.

Han fikk ikke øynene opp for Agneta før de kommende dagene, da de var i ferd med å forlate Odessa. Det er også påfallende hvordan statistene plutselig ikke var så fjonge likevel, da de ikke viste de norske gutta noen interesse.

Om bord i båten fra Odessa til Istanbul ”gjorde vi kål på de nyinnkjøpte flasker, og blev så passe anløpen allesammen”, og Kjell kysset Agneta på dekket. Resten av turen gikk med til å ”dovne sig dagen gjennom, og om kveldene små stemningsfylte øieblikk” med henne.²¹³ Da de var kommet tilbake til sivilisasjonen, i Istanbul:

Fikk [gutta] straks opsust hvor horegata lå, og mange holdt til der resten av dagen og neste med. Jeg slo et slag igjennom, det var jo første gang vi støtte på noe sånt, men jeg kan ikke si at appetitten blev skjerpert av det jeg så, og ikke var mine hensikter særlig dype heller, like før middag!²¹⁴

”Appetitten” viser nok ikke til mathunger, som må bety at Agneta var ”middagen” – en noe spesiell måte å betegne henne. Senere fikk de med seg en lokal guide til utelivet og havnet på Turan Bar; et ”danseestablisement med faste piker som forøvrig stod gjestene til tjeneste også efter dansen var slutt”.²¹⁵ Dette var ganske bestemt en ’mannlig’ affære, for da Agneta plutselig dukket opp, ble ”alle litt paff da Labbe og Allan en stund efter oss kom dumpende inn med Silfver. Vi syntes det var taktløst gjort av dem overfor henne som måtte føle sig pinlig berørt over å være vidne til alle guttas krumspring”.²¹⁶

Neste dag spiste Kjell og Agneta frokost sammen, og bestemte seg for å dra på sightseeing i Istanbul bare de to. Selv om hun påsto at hun ikke var ”det spor fornærmet for gårdsdagen”, var Kjell oppmerksom på ”den ting at hun foretrakk mitt selskap [som] måtte få mig til å tro at hun innerst kanskje ikke var så likegyldig ang. mine nattlige foretagender”. ”Imidlertid syntes jeg hennes holdning var jævli real”: Da han i forlegenhet viste en viss anger, viftet hun det bare unna - ”Fan skjære mig real jente!”.²¹⁷

De dro til Hagia Sophia og besøkte en ønskesøyle, hvor man kunne stikke fingeren inn og ønske seg noe: ”Hvad jeg ønsket kan naturligvis ikke røbes for ikke å forspilles, men

²¹³ Dagbok 27.4.41.

²¹⁴ Dagbok 28.4.41.

²¹⁵ Dagbok 28.4.41.

²¹⁶ Dagbok 28.4.41.

²¹⁷ Dagbok 29.4.41.

ønsket vil antagelig vise sig efterkommet eller det motsatte innen de nærmeste par år, håper jeg”.²¹⁸ At dette ønsket berørte selskapet hans, er utvetydig.

Utenfor et militærmuseum ble de tilbudt å fotograferes av en lokal kameramann. Kjell kommenterte under bildet, som ligger vedlagt i dagboken, at ”det sies at fotografier ikke lyver, men dette her lyver så det kjennes i hjerteroten, for så fæle ser vi da fan ikke ut, lell”.²¹⁹ Igjen illustrerer det hvor viktig utseende var for Kjell. George Mosse mente at det i fredstid, i motsetning til krigstid, var få muligheter for menn til å vise seg frem som en helt, og den mest synlige måten å demonstrere mannlighet var derfor gjennom utseende.²²⁰ Å være mann, innebar, som man sier på engelsk, å ’look the part’. For Kjell, som enda ikke hadde kommet seg ut i krigshandlinger, kan dette være med å begrunne hvorfor fremtoningen var så essensiell.

Hva det tyrkiske folket angikk, var Kjell langt mer imponert enn han var i Sovjetunionen. Han beskrev de tyrkiske kvinnene som ”fikse, chicke saker, frisk gang og friskt blick, alt i orden.” Mennene, derimot, mente han hadde et:

Litt degenerert preg, noe gigoloaktig, som ikke blev mindre understreket av de mange som gikk arm i arm eller holdt hverandre i hånden, helt åpenlyst så det ikke ut til å være noe påfallende i den slags forhold. Jeg synes bare synd i pikebarna deres da!²²¹

To menn som holder hender er en vanlig måte å vise nært vennskap i muslimske samfunn, uten å angi noen romantisk tilknytning slik det gjør i Vesten.²²² I Norge var dette åpenbart ikke en vanlig praksis, ettersom vi ser at Kjell antok menn som holdt hender var homofile.

Som tidligere omtalt, ble homofili gjerne knyttet opp mot manglende handlekraft og ’passiv’ femininitet, som nok forklarer hva han mente med at de virket ”litt degenerert”. Videre beskrev han tyrkiske uniformer:

[Trafikkpolitiet] hadde de styggeste uniformer jeg til da hadde sett, lysegrå cementfarve og uten snitt, og noen underlig spisse luer. Det eneste som laget sveis på

²¹⁸ Dagbok 29.4.41.

²¹⁹ Dagbok 29.4.41.

²²⁰ Mosse, *Image of Man*, s. 143.

²²¹ Dagbok 29.4.41.

²²² Ifølge De Forente Arabiske Emiraters ambassade i Washington D.C. Artikkelen ’Traveling in a Muslim Country’ tilbyr kulturelle retningslinjer til vestlige turister. <http://www.uae-embassy.org/about-uae/travel-culture/traveling-muslim-country>. Hentet 13.5.2016.

dem (om ordet kan brukes) var bandolærer og gamasjer. Men officerene var fjonge folk, tydelig overklasse, og hadde uniformer av en helt annen farve og snitt enn soldatenes, iallfall til bybruk; feltuniformen var noenlunde den samme. Disiplinen så ut til å være bra.²²³

I Tyrkia var disiplinen langt bedre enn i Sovjetunionen, og Kjell lot seg imponere av offiserene, som åpenbart hadde høy status.

Da de gikk om bord i toget som skulle ta dem videre fra Istanbul, oppdaget Kjell ”en viss ung dame som jeg hadde truffet om natten etter at Turan Bar stengte. Jeg (innbilske idioten) trodde det var mig hun kom etter [...] og holdt mig derfor innendørs [...] for ikke å komme op i noe tull i Silfvers nærvær”.²²⁴ Det meste av turen satt han inne hos Agneta, og visste at på stasjonen i Ankara måtte deres veier skilles:

Jeg stod og så etter henne da vi tok farvel, der hun trippet ut, snudde sig, og vinket en gang, og det var det siste. – ”Så gikk hun ut i natten den sorte, hun var en gjest kun, og nu er hun borte”. Undres om jeg ser hende noe mer. Resten av reisen var bare helvetes dritt. Tomt og guffent.²²⁵

Agneta hadde utvilsomt gjort sterkt inntrykk på Kjell, som tillot seg et øyeblikks melankoli.

Dette kan tyde på at mitt opprinnelige utgangspunkt, om at han ikke viste følelser i dagboken, ikke stemmer. Dette eksemplet er likevel ett av få unntak fra regelen. Vi ser også hvordan han hentet seg inn med grovt språk. Han var åpenbart ikke komfortabel med følelsene hun hadde vekket i ham.

4.4 I Midtøsten: Helten

Etter at de forlot Ankara hadde en av kapteinene i reisefølget fått beskjed fra det norske konsulatet at deres kollega, løytnant John Schou, hadde falt i luftkamp over England.

²²³ Dagbok 29.4.41.

²²⁴ Dagbok 30.4.41.

²²⁵ Dagbok 30.4.41.

Det ”gjorde oss nedtrykt og skapte mange refleksjoner”.²²⁶ Krigens realiteter gjorde inntrykk på de norske soldatene. Selv om det var bedre å ”dø i frihet enn å leve i trelldom” er det åpenbart at døden fortsatt var et skremmende, om enn nødvendig offer. Den tyske glorifiseringen av heltedøden, slik Karen Hagemann har beskrevet den, tilsa at man gledelig skulle ofre seg selv, om situasjonen krevde det.²²⁷ Men der det tyske idealet betydde å ”embrace joyfully his sacrificial death”, ser vi at kameratens død ikke vekket noen følelser av ”joy” hos Kjell.²²⁸

Da Kjell og gruppen ankom Bagdad, oppdaget de at Irak og England hadde erklært hverandre krig dagen forut. Ettersom de var på vei for å slutte seg til engelskmennene, ”var vi Iraks fiender.[...] det var unektelig en pinlig opdagelse. Snakke om uflaks!”.²²⁹ Det er en veldig nøktern bemerkelse av å plutselig befinne seg bak fiendens linjer. Selv i møtet med fare var mannens rolle å holde hodet kaldt og holde følelsene i sjakk.

Stemningen var ganske spent, ettersom den originale reiseplanen videre, gjennom Basrah, hadde blitt stengt av frontlinjen mellom irakerne og engelskmennene. Nordmennene kunne derfor enten prøve å reise tilbake til Syria eller videre gjennom Iran, som begge deler medførte en del papirarbeid og visum-søknader. Men siden de ikke var engelskmenn, fikk de i det minste et eget pass som tillot dem å bevege seg fritt i gatene i Bagdad. Likefullt ble de til stadighet stoppet og undersøkt av lokale politikonstabler. Situasjonen var vanskelig, og ble ikke bedre da det dukket opp rykter om at tyske soldater hadde blitt observert i Bagdad. Dette viste seg senere å ha vært en av de norske gutta; det norske flagget på uniformsermet hadde blitt mistolket som jernkorset.²³⁰

Kjells første brev (som ligger i samlingen hos Riksarkivet) til Agneta, var datert 12. mai. Her skrev han på tysk, i tilfelle det skulle bli stoppet i tollene, og innledet brevet med ”Lübste Silfver”. Han hadde fått et bilde av henne på skitur, og påpekte at han ”bin ein wenig jaloux” fordi hun lo med noen andre enn ham. Han gledet seg til å kunne skrive på sitt eget

²²⁶ Dagbok 1.5.41.

²²⁷ Se side 31.

²²⁸ Hagemann, 'German heroes', i Dudink, et. al, s. 121.

²²⁹ Dagbok 2.5.41.

²³⁰ Dagbok 13.5.41.

språk, siden det var for besværlig å uttrykke seg på tysk. Da skulle hun ”mehr wissen”, og han signerte med ”küß von din Kjell”.²³¹

Etter å ha oppholdt seg i Bagdad i 14 dager, istedenfor de 2-3 som var den opprinnelige planen, begynte det å gå på økonomien løs for enkelte. Kjell tok da initiativ til et felles banksystem, der de av reisefølget med høyere rang og dermed høyere lønn, kunne spytte inn litt penger som soldatene deretter kunne låne av: ”Personlig skjød jeg inn i banken 80 dollars, som jeg siden fikk igjen etter at mine reiseutgifter var betalt”.²³² Kjell viste seg som en snarrådig person, og igjen ser vi at han var opptatt av å ha orden og system, både i økonomien og ellers.

Den 17. mai befant de seg fortsatt i Bagdad, og bestemte seg for å feire nasjonaldagen i tradisjonell stil. Først gikk de i tog mens de sang *Sønner av Norge*, før ”borgermester Nepen” – Kjell selv – holdt tale:

”Frihetsdagen”; ordet har til oss en appell om å gjøre det vi evner for å nå dette mål: et fritt Norge. Og det når vi ikke for tiden ved å la tingene seile sin egen sjø og sitte og vente. Der må større ting til: Kamp, offervilje, samhold. Vi må kjempe for det.²³³

Til slutt avholdte de ”nasjonalt idrettsstevne” med ”potet-i-skje-løp, høidesprang etc.”. ”Det var jævli moro og utmerket stemning. Om kvelden var det gratispølter (banken) for massen ute i haven”.²³⁴ Med tanke på situasjonen de befant seg i i Bagdad, er måten de feiret nasjonaldagen på ganske slående, og minner veldig om hvordan Linsey Robb beskriver den britiske maskulinitetens ”følelsesmessige tilbakeholdenhet” – å møte farlige situasjoner med stoisk ro og humor.²³⁵ I talen la Kjell vekt på kamp, offervilje og samhold. Disse verdiene er helt i tråd med hvordan Hagemann og Mosse har beskrevet maskuliniteter på første halvdel av 1900-tallet, og særskilt de tyske. Kjell innrømmet å selv være påvirket av tyskerne, da han i talen la til at de måtte ”husk[e] videre hvad vår egen arvefiende har sagt: Det folk som ikke vil kjempe for sin frihet, har ikke rett til en nasj[onal] eksistens!”²³⁶

²³¹ Brev 12.5.41.

²³² Dagbok 16.5.41.

²³³ Dette er bare et lite utdrag av hele talen.

²³⁴ Dagbok 17.5.41.

²³⁵ Robb, *Men at Work*, s. 9.

²³⁶ Dagbok 17.5.41.

Dagen etter fikk de telegram fra Teheran som ga håp om innreise til Iran, og den 19. mai hadde de sin siste dag i Bagdad. Fremme i Iran kommenterte Kjell at ”politiet hadde noe av den styggeste uniform jeg har sett. Blågrå med ”ballonbukser” i leggings eller puttees. Jakke med høi krave og kryssbandolær”, men skriver om folket forøvrig at de ”virket som av en annen type enn irakerne, hvad de jo også var. Kraftigere både fysisk og i uttrykket, var iallfall vårt inntrykk da”.²³⁷ Ikke alle i følget fikk plass på samme hotell i Kermanshah, på vei mot Teheran, og Kjell ble sjef for en gruppe som bodde på et eget hotell.

På den videre reisen mot Teheran neste dag fikk denne gruppen en iransk offiser som medpassasjer på bussen: ”Det var en svinaktig flott kar å se til, med meget velsittende uniform, gul som hærens forøvrig, og et ansikt og en holdning som var avgjort klassepreget”.²³⁸ Det virker som Kjell ikke bare var opptatt av det militære hierarkiet, men at også det sivile samfunnet var klassesdelt. I Moskva så vi hvordan de ”økonomisk bedrestillede” slettes ikke så slik ut med ”en vesteuropéers øine”. På hotellet i Bagdad hadde de kommet i prat med en tyskvennlig medgjest, hvorpå Kjell noterte at ”man utadtil bare kan nikke og være enig i det felles ”engelskhat”, ikke så meget fordert han sa om engelskmennene, men fordi en farvet nisse kan tillate sig en nedlatenhet overfor oss, hvite menn!”.²³⁹ Raewyn Connell bygger sin teori om den hegemoniske maskuliniteten på en analyse av nettopp klasserelasjoner, gjort av Antonio Gramsci.²⁴⁰ John Tosh skriver at britiske maskuliniteter i høyeste grad ble skapt av klasseforhold, og at den moderne maskuliniteten i stor grad har blitt påvirket av den borgerlige middelklassen som vokste frem i skyggen av 1800-tallets industrialisme.²⁴¹

Linsey Robbs kapittel om den britiske handelsflåten er i dette perspektivet veldig interessant. Hun skriver at handelsflåten (*Merchant Navy*) i krigsårene ble gitt flere goder som gjenspeilet den faktiske ’flåten’ (*Royal Navy*), slik som bedre lønnsforhold og permisjonsordninger, og andre personlige goder innad i det britiske imperiet.²⁴² Ettersom skipene i tillegg hadde en ’militær’ rangstige om bord, ble handelsflåten i stor grad omtalt i samme ordelag som marinen, noe som videre ble aksentuert av at marinen ofte måtte beskytte

²³⁷ Dagbok 20.5.41.

²³⁸ Dagbok 22.5.41.

²³⁹ Dagbok 22.4.41 og 6.5.41.

²⁴⁰ Connell, *Masculinities*, s. 77.

²⁴¹ Tosh, ’Hegemonic masculinity’, i Dudink, et. al, s. 44, og Ekenstam, ’Historisk mansforskning’, i Ekenstam, et. al, s. 24.

²⁴² Robb, *Men at Work*, s. 104.

den dyrebare lasten skipene fraktet. Dette knyttet "the two navies" sammen.²⁴³ Selv om handelsflåten i så måte var underlegen marinen ble de ofte portrettert likt i populærkulturen, spesielt fordi de fleste handelsskip også hadde våpen om bord, selv om disse i realiteten var bemannet av hær- eller marinepersonell.²⁴⁴ Ettersom *the Royal Navy* hadde et utpreget overklasseaspekt ved seg, kunne også medlemmer av handelsflåten nyte godt av dette, som dryppet over i det øvrige samfunn. Det skapte et bilde av at også 'hvermannsen' kunne bli en vaskeekte krigshelt og nyte overklasseprivilegier – hvis man gjorde en viktig krigsinnsats.²⁴⁵ Poenget med dette er, for det første, at klasseforskjeller har vært helt grunnleggende for hvordan maskuliniteter har blitt formet. For det andre, gjorde krigen at disse skillene ofte ble utvisket. Den totale krigen gjorde det oppnåelig for 'alle' å leve opp til det hegemoniske idealet om å ofre seg selv og "dø for fedrelandet" om nødvendig.²⁴⁶ "The hero cult", som tidligere var reservert riddere og adelige, var nå tilgjengelig for alle soldater.²⁴⁷ Samtidig, som John Horne påpeker, fjernet første- og andre verdenskrig skillet mellom 'hjemmet' og 'fronten', som dermed plasserte kvinner og barn helt i kjernen av krigsområder, som igjen tilslo oppfatningen av krig som eksklusivt mannlig.²⁴⁸ Når helteidealet var tilgjengelig for 'alle', og ikke heller trengte være reservert menn, hvordan kunne man da utmerke seg? Kanskje er det slik man må tolke Kjells fokus på korrekte uniformer og slapphet i disiplinen: Slik skilte man klinten fra hveten; slik kunne man kjenne igjen 'ekte' soldater, og dermed ekte helter.

Fremme i Teheran ble de innkvartert på forskjellige steder; noen privat, noen på hotell, og andre, deriblant Kjell, på det fraflyttede norske generalkonsulatet. Kjell var ikke spesielt imponert over standarden på forlegningene og skrev at "der var etterlatt endel gulvtepper, 1 feltseng (som jeg beslagla), noen ulltepper, og det skulde vi ligge på, og det var allright, men hvad som ikke var allright var all den støv og skitt som disse inneholdt og som ennå lå igjen på gulv og i kroker".²⁴⁹ Dette minner veldig om noe den engelske fjellklatreren William Cecil Slingsby var opptatt av. Slingsby mente den norske fjellheimen "offered opportunities for men to test their mettle as men, and to build their character". Men dette skulle ikke gå på

²⁴³ Robb, *Men at Work*, s. 105.

²⁴⁴ Robb, *Men at Work*, s. 114.

²⁴⁵ Robb, *Men at Work*, ss. 128-9.

²⁴⁶ Hagemann, 'German heroes', i Dudink, et. al, s. 120.

²⁴⁷ Hagemann, 'German heroes', i Dudink, et. al, ss. 117-8 og s. 120.

²⁴⁸ Horne, 'Masculinity, 1850-1950', i Dudink, et. al, s. 33.

²⁴⁹ Dagbok 22.5.41.

bekostning av komforten, som ble ”carefully and deliberately introduced into an otherwise austere and challenging environment”.²⁵⁰ Selv under barske forhold var det viktig å beholde sinnsroen og holde humøret oppe. Da var helt dagligdagse faktorer viktige.

Kjell og de norske soldatene besøkte i Iran den britiske ministeren, som var ”en liten ved første blick i grunnen uanselig mann i en slett ikke velsittende dress”.²⁵¹ På kvelden dro de på Astoria, ”som er stedet i Teheran”, hvor man kunne danse med ”kabaretpikene om man vilde, men da kostet det stor-spandering; så jeg kunde ikke”.²⁵² Dagen derpå ble de invitert til å bade i bassenget hos britene, hvor ”der var et par småpiker”. Kjell hadde ”gitt dr. Davis et vink om form[iddagen] om at det kunde være moro å hilse på disse småpikene”, som ifølge dr. Davis ”saw you and didn’t think it was worth while”. Da de senere troppet opp ”medbringende mødre eller tanter ell.lign” viste jentene seg ”å være litt for engelske for vår smak, litt for lite elastiske og redd for å slippe sig løs overfor fremmede”.²⁵³ Slik Kjell beskrev de russiske statistene i balletten, som plutselig ikke var så fjonge likevel da de ikke viste de norske gutta noen interesse, er disse småpikene plutselig ikke så attraktive de heller, når de ikke anså nordmennene som ”worth while”. Om damene i Teheran forøvrig, skrev Kjell at ”byens unge lettlivede damer .. satte sig oppi [hestedrosjer] og drog på streiftog gjennom gatene. Så man en slik vogn, kunde man bare plystre, og så vilde den stoppe og man kunde sitte op og bli med dama eller arrangere sig som best det passet. Enkelt system”.²⁵⁴

Selv om han møtte mange damer underveis, tenkte Kjell stadig på Agneta og ”følte det som et stort savn hele tiden ikke å kunne få noe fra henne”.²⁵⁵ Han møtte også en jente i Teheran, som først virket litt sjenert, men etter hvert hev seg om halsen hans og sa hun elsket ham. Kjell, som var meget påpasselig med hvordan han ble oppfattet av andre, bemerket at:

Hun vilde se mig næste morgen, sa hun, og jeg sa vi passerte kl. 9 istf. å si kl. 7 som var det riktige, for jeg vilde naturligvis ikke ha noe tøis i andres påsyn. Så kl. 9 stod hun vel i døren sin, mens vi var langt på vei allerede, og gjorde sine refleksjoner over

²⁵⁰ Paul Readman, ’William Cecil Slingsby, Norway, and British Mountaineering, 1872-1914’, i *English Historical Review*, Vol. 129, No. 540, (2014), s. 9.

²⁵¹ Dagbok 24.5.41.

²⁵² Dagbok 24.5.41.

²⁵³ Dagbok 25.5.41.

²⁵⁴ Dagbok 25.5.41.

²⁵⁵ Dagbok 25.5.41.

troløse og løgnaktige européere som bare holder leven med små armenierpiker. Jaja, c'est la vie.²⁵⁶

Fra Teheran reiste de norske gutta i puljer, og på toget herifra reiste de sammen med noen iranske offiserer. De ”var stramme nok i sine skreddersydde, men da vi utpå ettermiddagen kom ned i lavere og hete strøk tok de av sig jakke og bukse og satt i tykk underbukse og var ikke fullt så stramme lenger”.²⁵⁷ I Khorramshahr, på vei til Basrah, oppdaget de at puljene som hadde reist før dem allerede var på vei videre, og ”bare [hadde] efterlatt navnene sine i øl-listen, men der stod de også endel ganger”. Siden de ikke hadde penger, hadde de blitt påspandert av det britiske oljeselskapet som underholdt dem og ”kunde [ikke] gi noen drikkepenger, og [ble] derfor betraktet som simplere vare av tjenerskapet. Spørr så om i hvilke lag av folket snobberiet sitter!”²⁵⁸

Senere ankom de Basrah, og var dermed tilbake i Irak og tilbake til den originale reiseplanen. Kjells gruppe hadde motortrøbbel og mistet dermed det første skipet som skulle ta dem til Bombay. En del av de norske offiserene var enda lenger frem i løypa, da de hadde tatt fly og var allerede i India: ”At Ebbesen allerede hadde forlatt gruppa og dratt videre var svært upopulært, da han satt på ”banken””.²⁵⁹

Siste dag i Teheran sendte Kjell brev til Agneta, hvor han skrev:

Vet ikke hvad vårt møte har betydd for dig, og hvad det fremdeles betyr, men for mig betyr det forferdelig meget. Du er i mine tanker hver dag, og å si at jeg lengter efter dig er for mildt. Naturligvis gjør jeg mig ikke noe håp om noe mere av grunner som du nok forstår, men jeg er takknemlig for å ha møtt dig og for det lille vi har sammen.²⁶⁰

Da deres veier ble skilt i Tyrkia leste han diktet *Avskjedstårer* for henne, en sentimental handling han ga krigen skylden for. ”Om du noen gang skulde felle en tåre over dette [diktet], da har du noe til felles med mig, og var det ikke det vi fant ut? (skjønt jeg ikke feller tårer akkurat)”.²⁶¹ Det sømmet seg ikke for menn å vise følelser. Som Claes Ekenstam skriver, gjorde idealet om ”självkontroll och känslotyglung [...] manlig gråt till en social

²⁵⁶ Dagbok 25.5.41.

²⁵⁷ Dagbok 1.6.41.

²⁵⁸ Dagbok 8.6.41.

²⁵⁹ Dagbok 16.6.41.

²⁶⁰ Brev 31.5.41.

²⁶¹ Brev 31.5.41.

omöjlighet”.²⁶² I marginen noterte Kjell at han hadde møtt en svensk ingeniør som ”hadde følge med dig et stykke på veien”, men ”jeg har ikke snakket med han, jeg er altfor jaloux”.²⁶³

Brevene fra Kjell inneholder langt mer ’ømme’ ordelag enn han bruker i dagboken, men han er likevel påpasselig med å understreke at det ikke gjør ham til mindre mann av den grunn. I begge de brevene han til nå hadde sendt, som er tilgjengelige i Riksarkivet, understreket han at tanken på henne med andre menn gjorde ham voldsomt sjalu. Selv om han kanskje i utgangspunktet skrev det litt spøkefullt, vil det av senere brev fremkomme at det var noe som virkelig gnaget på Kjell. Det kan kanskje forklare hvorfor han har lagt slik vekt på å fremheve alle damene han møtte underveis på reisen i dagboken, fordi det var viktig å sette ’maktregnskapet’ i balanse, i fall han skulle ’tape’ ovenfor en annen mann om Agneta. Han visste jo ikke om de hadde en fremtid sammen.

4.5 Britiskstyrte India: Lederen

Det var på dette tidspunktet, på båten ”Rohna” mellom Basrah og Bombay, at Kjell begynte å forfatte dagboken, en gang mellom 11. og 15. juni. Først dagen etter, da han endelig ankom Bombay, mottok Kjell brevet fra Agneta som var datert 9. mai. I mellomtiden hadde Agneta rukket å sende svar på Kjells brev fra den 31. mai, der hun skrev at hun ble opprørt over at Kjell ikke levnet dem mye håp om å sees igjen: ”ibland tycker jag nästan att det hade varit bättre att vi inte hade träffats, för då hade jag inte behövt känna mig så ensam och dyster inför framtiden”. Samtidig ønsket hun at han var der så hun fikk fortalt ham hvordan hun følte, fordi hun ”tycker så mycket om” ham. ”Vill du inte skriva till mig snart!”, avsluttet hun bønnfallende.²⁶⁴ Agneta satt på sin kant og ventet på å høre hva Kjell følte, mens Kjell, som vi senere skal se, ventet på en avklaring fra henne. Følelsene er lett gjenkjennbare, og det at brevutvekslingen var så sporadisk må ha gjort dem begge ekstra usikre. Innimellom sendte Kjell telegrammer dersom han måtte skynde seg å svare på noe Agneta hadde skrevet i et av

²⁶² Claes Ekenstam, ’En historia om manlig gråt’, i Ekenstam, et. al, s. 116.

²⁶³ Brev 31.5.41.

²⁶⁴ Brev 7.6.41.

brevene sine: ”Å telegrafere var også jævli dyrt, kjære S., men på det spanderer jeg gjerne min siste slant”, noterte han i dagboken.²⁶⁵

Til Bombay kom det samtidig ytterligere 76 nordmenn fra andre kanter, og Kjell innså at de måtte finne en ordning for å organisere den norske gruppen:

Labbe og jeg kalte derfor sammen til et møte av alt befal hvor endel foreløbige ting blev ordnet, samt lagt planer for en militær ordning av styrken. [...] Gutta kom således under ledelse allerede fra første stund, og det viste sig nødvendig, for allerede første kvelden blev en mann arrestert av eng.mennene for fyll og satt i arrest.

Senere la han til:

Gutta våre tedde sig bra i leiren iallfall så lenge vi var der; de var kommet igang efter et visst dagsprogram, som begynte med morgengym, men som ellers ikke var så fært anstrengende [...]. Hovedsaken var at de var under ledelse.²⁶⁶

At det sportslige var viktig kommer også til uttrykk da de ”2 ganger [slo] et lag av engelske soldater i fotball, og stod foran en kamp mot mannskapet på et krigsskib, da vi reiste. Dette uten at de overhodet hadde trent eller var samspilt”. Denne fotballkampen, samt at Kjell benevner de norske soldatene som ”gutta våre”, illustrerer det patriotiske aspektet ved maskuliniteten. Nordmennene var ute i verden, og hevdet seg blant stormaktene.

Den 20. juni forfattet Kjell et lengre brev til Agneta. Han innledet med å si hvor høyt det gledet ham å lese at hun følte det samme for ham som han følte for henne, og at det var betryggende å vite at han ikke bare ”sendte [det] ene brevet efter det annet uten å vite om du ikke bare satt og lo av mig hver gang jeg utøste mitt hjerte”. Han kunne også fortelle at han ”går rundt med et idiotisk lykkelig flir inni mig og forsøker å la ingen merke noe”.²⁶⁷ I det forrige brevet han sendte uttrykte Kjell sine følelser for henne, men i mer nøkterne ordelag. Blant annet skrev han at han ikke gjorde seg noe håp ”om noe mere”.²⁶⁸ Da ønsket ikke Kjell å skape falske forhåpninger, og viste en typisk ”stiff upper lip”. I brevet han sendte den 20. juni derimot, uttrykte han sine følelser langt mer åpenlyst, da han skrev at det var ”utrolig at jeg skal ha en slik plass i ditt hjerte”, og at ”... alt dette er bare hverdagslige ting når man ikke

²⁶⁵ Dagbok 17.6.41. Innlegg dateres fra 17. til og med 23. juni.

²⁶⁶ Dagbok 17.6.41.

²⁶⁷ Brev 20.6.41.

²⁶⁸ Brev 31.5.41.

har noen som man er glad i å dele det med. Det er ikke nok bare å være omgitt av kamerater, man kan ikke snakke om alle ting slik som med dig”. I og med at fremtiden var så uviss, la han til at det hadde vært ”uriktig” av ham å skrive som han hadde gjort. Han visste jo ikke om han ville overleve krigen, men ”nu er det for sent; jeg elsker dig, og jeg lengter mig syk efter dig.” Han avsluttet brevet med ”farvel hjertevenn og på gjensyn”, med dobbelt utropstejn og understreket ”gjensyn”.²⁶⁹

Dette var brevet som først fikk meg til å tro at Kjell spilte flere roller avhengig av hvilken sammenheng det gjaldt. For det første, leser man det i sammenheng med Connells teori om at maskuliniteter må forstås i flertall, og på bakgrunn av konteksten. For det andre, leser man det ut fra måten Wencke Mühleisen har formulert iscenesettelse, som en ”skapende virkelighetskonstruerende aktivitet”.²⁷⁰ Kjønn er et ’rollespill’, hvor det ’kostymet’ man tar på seg kommer an på situasjonen. Kjell beskriver det ganske uttrykkelig; han kunne ikke snakke med ”gutta” på samme måte som han kunne snakke med Agneta.

Forøvrig er det verdt å nevne at i Bombay sendte Kjell kort både til Kirsten og Dittan i Stockholm, i tillegg til brev og telegram til Agneta. Han sendte flere kort til de to, på forskjellige stoppesteder underveis. Hva disse inneholdt er naturlig nok uvisst, antageligvis var det kun livstegn fra ham. Men i sin usikkerhet rundt Agnetas følelser, kan det være interessant at han fortsatte å holde kontakten med dem.

4.6 Mellom havner: Offiseren

Den 24. juni forlot Kjell Bombay og gikk om bord i en båt som skulle ta dem til England, istedenfor Canada. De var innom den nøytrale havnebyen Goa, hvor menneskene var ”dårlig vare, tiggende og småstjelende, opblandet”. Det var ”noen ganske få pene piker, men ikke noe av imponerende preg, og vi tenkte, Herregud for et sted å bo på for en hvit mann”. På havna møtte de på noen tyskere, som ”så ut som tyskere flest, om ikke annet kan man se det på hodeskallen”.²⁷¹ Som jeg tidligere har vært inne på, bygger forskjellige lands

²⁶⁹ Brev 20.6.41.

²⁷⁰ Mühleisen, *Kjønn i uorden*, s. 52.

²⁷¹ Dagbok 26.6.41.

maskuliniteter i stor grad på de samme røttene og de samme idealene. Likevel ser man noen variasjoner, og spesielt i forbindelse med krig. Den nasjonale maskuliniteten, altså den hegemoniske maskuliniteten, ble i krig i stor grad skapt i forhold til, eller som en motpol til fienden. Det behøver ikke være en reell motsetning, men slik den blir oppfattet. Linsey Robbs ”følelsmessige tilbakeholdenhet” var i høy grad skapt av en oppfatning av nazistene som utagerende ’bøller’ som tvang seg på andre, jamfør Knut Kolnars definisjon av den peripetale volden.²⁷² Under de tyske frihetskriogene på begynnelsen av 1800-tallet, ble den tyske hegemoniske offeretos-maskuliniteten skapt i opposisjon til ”the ’Gallic foe’, who was described as ’degenerate’ and ’effeminate’”.²⁷³ Maskuliniteter har blitt skapt av motsetningsforhold. Først og fremst har dette vært i forhold til kvinnen og det ’feminine’, men som vi ser vil det i krig også formes i motsetning til fienden. At Kjell kunne ”se det på hodeskallen” at de var tyskere, er nok mer et uttrykk for at han så på tyskerne som mindreverdige menn, snarere enn en faktisk observasjon. Han la også til at ”de måtte kjede seg dernede i det hølet, for ingen vilde ha noe med dem å gjøre, uten pigene av folket” – de samme pikene han tidligere beskrev som ”dårlig vare” og ”ikke av noe imponerende preg”.

Neste stopp på ruten var Ceylon, hvor Kjell fikk tid til å dra på litt sightseeing, og lot seg imponere av fysikken til enkelte av de lokale: ”Rickshawkuliene [...] holdt adskillig bedre fart enn hestedrosjene i Bagdad og Teheran gjorde. Fine bein og fine lunger og kondis. De var det eneste som imponerte oss der”.²⁷⁴ Skipet de norske soldatene seilte videre fra India med, M/S ”Somerville”, var norsk. De hjalp derfor mannskapet om bord som best de kunne, blant annet ved å ta oppvasken: ”For offiserene er det ikke så mye, men for de 3 som delte messe med mannskapet var det en del mer”.²⁷⁵ At offiserene og de menige soldatene hadde distinkte separate sfærer, ser vi også da Kjell befant seg på treningsleir i Canada. I et brev til Agneta skrev han at de hadde kommet dit sent på kvelden og slitt med å finne en plass å sove: ”hvis man vilde undgå å bli lagt på brakka sammen med sersjanter og menige”.²⁷⁶ Maktforholdet mellom befal og menig var vesentlig for orden og disiplin. På samme måte var dette overførbart til det sivile samfunn, men som vi så; bare hvis styresmaktene var ”den nasjonale tanke tro”.²⁷⁷ Hele samfunnsstrukturen var altså bygget på maktforhold. Men makt medførte

²⁷² Se side 36.

²⁷³ Hagemann, ’German heroes’, i Dudink, et. al, s. 126.

²⁷⁴ Dagbok 1.7.41. Kjells utheving.

²⁷⁵ Dagbok 27.6.41.

²⁷⁶ Brev 31.12.42.

²⁷⁷ Se side 49.

også ansvar. Hvis man misbrukte eller vanskjøttet en maktposisjon, mistet man respekt og mannlighetskapi tal.

Underveis på M/S ”Somerville”, forfattet Kjell et nytt brev til Agneta. Brevet er udatert. Han stedfestet det ”under ekvator”, ettersom han ikke kunne røpe båtens posisjon i tilfelle brevet ble stoppet i sensuren.²⁷⁸ Her skrev han at de besøkte en britisk flystasjon mens de var i Bombay, og misunte engelskmennene de flotte flyene. Han uttrykte et ønske om å ”slippe ned et par julepresenter til Adolf i Berchtesgaden”, men det var neppe noen julegaver Adolf ville sette særlig stor pris på. I visittboka på flystasjonen signerte han: ”With K.L. to Norway or Hell; hvad? Slagord i fast form, tough man, tough life, har du hørt sånt tøis?”.²⁷⁹ Det var bare to alternativer; enten å returnere til et fritt og selvstendig Norge, eller å dø for saken.

Som jeg senere vil vise ytterligere, var piloter datidens ’supermenn’ – heltene gutter leste om og så opp til. Det at han ønsket å fly inn over Tyskland og gjøre kål på Hitler selv, minner veldig om en tegneseriestripe i *Look Magazine* fra 1940, hvor tegneseriehelten *Supermann* egenhendig fikk slutt på krigen. Stripen viser Supermann – Man of Steel – fly inn i Tyskland og til Moskva, fysisk hente Hitler og Stalin, og fly dem til *League of Nations*’ hovedkvarter i Genève, hvor de kunne få sin rettmessige dom.²⁸⁰

Pilotene i reisefølget var i det hele tatt ikke fremmed for å oppsøke og ta risiko:

En kveld blev der lekt med kapteinens pistol, en Parabellum, og Labbe fyrte ”med tillatelse” en kule et par tommer over hodet på kapt. som naturligvis trodde han ikke vilde skyte. Kulen gikk gj. lugarveggen inn i salongen og fliset op der. Men han tok det rolig (kapt. altså). Farlig og dum lek med ukjente og uprøvede våpen.²⁸¹

”Farlig og dum lek” er noe man finner igjen i flere kilder fra piloter. Blant annet skrev krigshelten Johan K. Christie om sin tid ved Hærens Flygeskole på Kjeller flyplass på 30-tallet, at ”alt vi gjorde var slett ikke klarert. Helt uvanlig var det ikke å fly for å besøke våre respektive piker. Vi gjorde alt for å imponere dem. Vi stupte ned mot husene der de bodde, vi

²⁷⁸ I brevtteksten står det riktignok at det er skrevet 13. juli. Jeg vil gjennomgående betegne dette som datert ”under ekvator”, for oversiktlig hetens skyld.

²⁷⁹ Brev ”under ekvator”.

²⁸⁰ Jerry Siegel og Joe Shuster, ...*How Superman would end the war*, *Look Magazine*, 27. februar 1940, <https://archive.org/details/HowSupermanWouldEndTheWar>. Hentet 16.2.2016.

²⁸¹ Dagbok 10.7.41.

”loopt” så godt vi kunne, og foretok oss en hel del naive ting”.²⁸² Kjell, som nå hadde blitt 29 år, har vi sett gjennom hele fortellingen var en ansvarsfull person, opptatt av orden og disiplin, og syntes ikke denne leken var spesielt moro.

Kjell fantaserte i dette udaterte brevet om fremtiden. Han forestilte seg når han en dag som bestefar ”sitter i gyngestolen med langpipen og barnebarna”, og kunne ta frem reiseprotokollen og mimre, ”mens bestemor Silfver sitter og strikker”. ”Du må ikke ta alvorlig alt det tøiset jeg skriver, jeg er nok blitt bløt som kan tenke slik. – Jeg har ingenting å by noen”.²⁸³ Fra en som et par linjer tidligere skrev at de hadde blitt godt mottatt av engelskmennene, ”nesten som vi skulde være like gode som dem. – Vi er bare meget bedre!”, og at han skulle være supermannen som kom med det avgjørende nådestøtet på tyskerne, virker dette svært beskjedent. Slik jeg tolker det er det i samme gate som da han i brevet fra 20.6. ikke ville gi seg selv for høye forhåpninger om fremtiden. På sett og vis fritok det ham fra ’ansvaret’, om Agneta plutselig skulle finne seg en annen før de kunne møtes igjen. Med andre ord ville han eventuelt ikke ha tapt ansikt.

Kjell bemerket videre at han var ”utålmodig fordi [reisen] går så sent, krigen kan være slutt før vi når frem og uten at jeg har fått gjort noenting”, men la til at det ”iallfall er [bra] at vi ikke skal til Canada så vi kan få komme i sving temmelig snart”.²⁸⁴ Christie, som også var tilknyttet de samme miljøene som Kjell, skrev i *Krigserindringer* at

I det miljøet jeg tilhørte der borte [flyvåpenets felleskommando i London], var det en klar og selvfølgelig plikt at vi alle etter hvert som anledningen bød seg gikk ut i aktiv krigstjeneste. Både ens selvrespekt og den gjensidige anseelsen var helt avhengig av at man hadde vært ute på ”OPS” (tjeneste der man møtte fienden), i rimelig lang tid. Jeg mistet mange av mine beste kamerater, som følge av denne uskrevne regelen for akseptabel oppførsel.²⁸⁵

En lignende oppfatning deler den britiske historikeren Sonya O. Rose, som påpeker at det var de som hadde møtt fiendtlig motstand som kunne regnes som helter, selv om de ikke betydde at de hadde seiret. Hun trekker frem den britiske handelsflåten som eksempel, hvor mannskap

²⁸² Christie, *Krigserindringer*, s. 16.

²⁸³ Brev ”under ekvator”.

²⁸⁴ Brev ”under ekvator”.

²⁸⁵ Christie, *Krigserindringer*, s. 54.

om bord i skip som hadde blitt torpedert, ble mottatt som helter da de etter en lang og usikker ferd om bord i livbåtene hadde kommet seg hjem.²⁸⁶

Den britiske historikeren Graham Dawson påpeker at militære verdier som tidligere bare var oppnåelig gjennom krig, på midten av 1800-tallet ble smeltet sammen med fremstillingen av en imperialistisk britisk identitet: ”A ‘real man’ would henceforth be defined and recognized as one who was prepared to fight (and, if necessary, to sacrifice his life) for Queen, Country and Empire”.²⁸⁷ Dette skiller seg fra den britiske maskuliniteten under andre verdenskrig, slik Sonya O. Rose definerer den, som var ”deliberately anti-heroic”.²⁸⁸ I Storbritannia i mellomkrigsårene ble den aggressive krigsmaskuliniteten fra første verdenskrig overtatt av et roligere ideal, med et mer ”domestic” og hjemme-orientert preg.²⁸⁹ George Mosse skriver også om en ny type maskulinitet som vokste frem på kontinentet som følge av første verdenskrig, og sto for pasifisme og fred fremfor krig og ødeleggelse, og som var sterkt knyttet til det sosialistiske idealet om solidaritet mellom mennesker.²⁹⁰ Overgangen til krig i 1939 gjorde at det heltedyrkende krigsidealet måtte hentes frem igjen, men idealet var mer nøkternt enn under første verdenskrig.²⁹¹ Selv om man fortsatt idealiserte det ultimate offeret, ville man unngå tendensene man så fra første verdenskrig hvor man glorifiserte unge menn som frivillig ’løp til slakterbenken’. Linsey Robb skriver at det i 1939 var viktig at hjulene i samfunnet ble holdt i gang, som var grunnen til at de introduserte systemet med ”reserved occupations”, for å forsøke å unngå det samme vakuemet i arbeidskraft som oppsto under første verdenskrig.²⁹²

Johan K. Christie bemerket i sine erindringer at han tenkte mye på broren, Werner Hosewinckel Christie, som hadde vært med på rundt 250 oppdrag over fiendtlig område: ”Også for jagerflygere var det grenser for hvor lenge en mann kunne overleve”.²⁹³ Den

²⁸⁶ Rose, 'Temperate heroes', i Dudink, et. al, s. 183.

²⁸⁷ Graham Dawson, *Soldier Heroes: British adventure, empire and the imagining of masculinities*, (London, 1994), s. 1.

²⁸⁸ Horne, 'Masculinity, 1850-1950', i Dudink, et. al, s. 30.

²⁸⁹ Tosh, 'Hegemonic masculinity', i Dudink, et. al, s. 48.

²⁹⁰ Mosse, *Image of Man*, s. 119. Eksemplet til Mosse er hentet fra Østerrike. Denne ”solidariske maskuliniteten” slo aldri helt an, mest på bakgrunn av å falle på sin egen urimelighet ved at Sovjetsamveldet, selve symbolet på den tiltenkte sosialistiske staten, var bygget på en blodig revolusjon. Likevel er det treffende for å demonstrere en antimilitaristisk holdning i mellomkrigsårene.

²⁹¹ Rose, 'Temperate heroes', i Dudink, et. al, s. 178.

²⁹² Robb, *Men at Work*, s. 4.

²⁹³ Christie, *Krigserindringer*, s. 76.

oppfatningen både Kjell og Christie har vist, er svært ulik slik det tyske maskulinitetsidealet fremsto; at man med freidig mot skulle strene frem for folk og fedreland, uten noen som helst reservasjon. Selv om det var ærefullt å dø for en sak større enn seg selv, finner man ingen forherligelse av døden hos nordmennene.

Avslutningsvis i brevet fra M/S ”Somerville”, minnes Kjell det første møtet med Agneta: alle ”glodde på dig og hvor stolt jeg var over å gå der sammen med dig”, men også at ”forelskelse er visst en slags sinnsforvirring, så meget rart man pusler med i tankene”. Etter at Kjell kom i land i Cape Town mottok han et telegram fra henne, og hastet med å legge til i brevet, som han da endelig fikk postet, at han ”lengter mig syk efter dig, og vet bare at all fremtid vilde være grå hvis jeg ikke hadde håpet om å treffe dig igjen”.²⁹⁴

Vel fremme i Cape Town fikk Kjell tid til å se seg omkring, og dro på ”Del Monico, som minnet sterkt om Mauriske Hall i Oslo”. Flere av de norske hadde havnet der, og ”life went on nokså bråkete, særlig hvad angikk våre nærmeste omgivelser som var engelsk Merchant Navy og ikke særlig bra i fylla”.²⁹⁵ Linsey Robb skriver at den britiske handelsflåten før krigen i stor grad var assosiert med fyll og promiskuøs seksualitet, men at den hadde en så viktig betydning for den britiske krigsinnsatsen at den, som tidligere nevnt, på mange områder i populærkulturen ble sidestilt med *Royal Navy*.²⁹⁶ Hva som ble portrettert i media fra offisielt hold, var med andre ord ikke alltid hentet fra realiteten, noe Kjells møte med den engelske handelsflåten beskriver. Kjell så også ”for første gang en ung pike i en av de kvinnelige uniformerte frivillige organisasjoner. Typisk overklasse, forresten”.²⁹⁷

En av kveldene de lå til anker ved Cape Town, dro Kjell i land på konsert og fikk etterpå ikke komme tilbake om bord i skipet, ettersom trafikk av småbåter på havna var forbudt etter mørkets frembrudd. Han overnattet da på hotell, en regning som kom på hele £5.²⁹⁸ Med tanke på at 5 kroner var det de fikk i lommepenger per uke av Flyktingekontoret i Stockholm, og at ”lønn ikke vilde bli vesentlig meget mer”, aner man at Kjell ikke tok inn på det billigste hotellet når han først var strandet i Cape Town. Dette føyer seg inn i rekken av eksempler på at Kjell la enorm vekt på hvordan han selv fremsto. Selv om han i dette udaterte brevet til Agneta påsto at han ”ikke har noe å tilby”, og skrev nedlatende om den ”typiske

²⁹⁴ Brev ”under ekvator”.

²⁹⁵ Dagbok 25.7.41.

²⁹⁶ Robb, *Men at Work*, s. 105.

²⁹⁷ Dagbok 25.7.41.

²⁹⁸ Dagbok 27.7.41.

overklassen” til den britiske frivillige kvinnen, vitner det om at han selv ønsket å fremstå som nettopp av høyere klasse. Om han levde ’over evne’, altså brukte mer penger han egentlig hadde råd til, er lite trolig. I Bombay skrev han at han brukte sin ”siste slant” på å telegrafere Agneta, men samtidig brukte han ”60.-70.- ekstra av [sine] egne penger” på ekstra fine klær i Stockholm, og spyttet 80 dollar i den felles ”banken” i Bagdad, uten å indikere at dette var solide innhugg i finansene. Uansett er det et viktig poeng at Kjell helt klart ønsket å fremstå som en mann av høy status og høy klasse.

4.7 På havet: Den hvite overklasse

På grunn av mye ubåttrafikk i området rundt Kapp Verde fikk Kjell og de andre beskjed at båten måtte seile om de vestindiske øyer, og at neste stoppested ble Trinidad. Kjell var ikke særlig begeistret for at reisetiden ble forlenget ytterligere, men uttrykte glede over å endelig være på vei: ”Ørkesløs ligging i havn tar på humøret”.²⁹⁹ Hjemme fra Norge hadde de fått nyheter om at tyskerne hadde arrestert familiemedlemmer hos folk som hadde flyktet til England, noe som satte en støkk i dem, som hadde gjort nettopp det. Senere fant de ut at det kun gjaldt folk fra Ålesund-området.

Om bord i M/S ”Somerville” uttrykte Kjell flere ganger bekymring for familien i Norge. Underveis på reisen, hadde de kun fått nyheter på mellomstasjoner ved forskjellige konsulater. Om bord i dette skipet, som hadde radioapparat, ble de forsynt med langt mer informasjon om hva som foregikk ute i verden enn de hadde fått tidligere. De ventet nok først og fremst på nyheter fra Norge, ettersom båten var norsk. Den 2. august ble det ”erklært beleiringstilstand i hele Norge”, og alle radioapparater skulle inndras; ”så nu sitter de hjemme uten noe motgift mot nazipropagandaen og uten noen opmuntring fra oss frie. Arme mennesker”.³⁰⁰

Dagen etter, den 3. august, var kong Haakons fødselsdag. Dette skulle selvfølgelig feires om bord, og skipperen hadde vært generøs med drikkevarene:

²⁹⁹ Dagbok 31.7.41.

³⁰⁰ Dagbok 2.8.41.

Eftersom sakene rant på blev der holdt adskillige taler, mest i sentimental patriotisk stil, og i svulmende feite ordelag som det gjerne vil bli blandt enkle mennesker. Og et skryt av sjømannsstandens virke så overdrevet at det virket vammelt. De bare tar imot og anlegger guttebeskjedenhet og slår det bort, men liker det pokker så godt. Men holder de taler for oss f.eks.? Eller for krigsmakten på land, for alle dem som våger livet for å komme ut av Norge, eller for våre officerer som selv om de faglig sett hadde mangler, hvilket ikke er deres skyld, dog drog ut 50-60-70 år gamle, hvem andre kunde opvise det? Ialfall ikke gutta på Kampen og Vaterland og Grünerløkka, for de blev hjemme og brukte kjeft på dem som var ute og kriget. Sjømennesenes valg var lett, de var ute på fart, de fikk ordre og fulgte den. Det er ikke så meget å skryte så forferdelig av, synes jeg.³⁰¹

Dette er et meget interessant utbrudd fra Kjell. Det er viktig å huske på at når han skrev dette, hadde han vært om bord i båten i 9 dager med stadig forlengelse av reisetiden, og kontrabeskjeder i forhold til reiserute. Stemningen om bord var skjør mellom enkelte av sjømennene og det militære reisefølget, noe som fikk utløp senere samme kveld da ”en ordveksling mell. Labbe og kapt. endte med at denne forlot bordet i raseri, [...] de snakket ikke til hverandre på 10-12 dager etterpå”. Samtidig fikk de nyheter om at situasjonen hjemme i Norge ble stadig verre og verre. Det må ha vært en sliten gjeng som reiste med denne båten, som nådde toppunktet på denne festen med mye ”whisky og soda” involvert.³⁰²

En av de ”reserved occupations” Linsey Robb omtaler i boken *Men at Work*, var nettopp som mannskap i handelsflåten. Disse yrkene var udiskutabelt annenrangs til militærtjeneste, selv om den britiske handelsflåten nøy privilegier ved å være assosiert med *Royal Navy*. Som Robb skriver, ”it was proximity to the specific dangers of war rather than centrality to the war effort which set the men of the fire services and the Merchant Navy apart from the counterparts in other civilian occupations”.³⁰³ Robb understreker at det aller ypperste idealet for den britiske krigsmaskuliniteten var de militære, og særskilt RAF-piloten.³⁰⁴ Videre siterer hun Corina Penniston-Bird, som har påpekt at ”working in a reserved occupation was only acceptable if the individual longed to join the armed forces but nobly

³⁰¹ Dagbok 3.8.41.

³⁰² Dagbok 3.8.41.

³⁰³ Robb, *Men at Work*, s. 132.

³⁰⁴ Robb, *Men at Work*, s. 8.

sacrificed his desire for the good of the country”.³⁰⁵ Handelsflåten kom nære, men ikke helt opp til idealet om ”temperate heroism”.³⁰⁶ På den ene siden levde de i konstant fare for militær torpedering, men samtidig førte det til mer medynk med disse mennene som fløt rundt på livbåter, enn til heltestatus. Likevel ble deres bidrag sett på som helt nødvendig, og de nøy en relasjonell legitimitet gjennom sin assosiasjon med *Royal Navy*.³⁰⁷ Johan K. Christie, som skrev *Krigserindringer* flere år etter krigen, noterte at ”våre sjøfolk i handelsmarinen gjorde en fin innsats, og både hjemmefronten og våre styrker utenfor landets grenser vant stor respekt blant våre allierte”.³⁰⁸

Jeg tror ikke Kjell faktisk hadde en ektefølt aversjon mot handelsflåten. Ragnar Wold, som også var tilknyttet Little Norway, har i sine memoarer skrevet at ”ved freden var det uoverensstemmelser mellom de som ble hjemme og de som dro ut om hvem som egentlig hadde æren for at ”vi vant, vi vant”, og hvem som skulle ha ansvaret for gjenoppbyggingen”.³⁰⁹ For de som ble i Norge, var mange av de utreisende ansett som flyktninger som rømte fra de harde kårerne. For de som dro ut, var de som ble igjen hjemme betraktet som late og tiltaksløse. Utbruddet til Kjell kan altså tolkes slik at det først og fremst var de som tok et aktivt valg om å ville kjempe for Norges frihet som skulle ha mest ære. Offiserene som selv i pensjonsalder hadde valgt å ta opp kampen, selv om det egentlig ikke lenger var deres oppgave, var blant de fremste heltene.

Det er tydelig at Kjell oppfattet sjømennene i handelsflåten som annenrangs i forhold til de militære, som besatt den ypperste formen for mandighet og de mest maskuline egenskaper; tapperhet og selvfornektelse. Når sjømennene da skrøt ”så overdrevent at det virker vammelt” over sitt eget virke, ble det mer enn han kunne tåle, spesielt når disse sjømennene hadde ’ekte’ helter blant dem.

For denne oppgaven er det kanskje vel så interessant det han skrev videre på denne datoen, hvor han henvendte seg direkte til Agneta. Da uttrykte han voldsom usikkerhet rundt sitt forhold til henne og deres eventuelle fremtid: ”Ofte har jeg følt tomheten uten dig, samvær med bare kamerater er ikke nok, den trang jeg har til å snakke om mange ting finner ikke

³⁰⁵ Robb, *Men at Work*, s. 131.

³⁰⁶ Se side 8.

³⁰⁷ Robb, *Men at Work*, s. 132.

³⁰⁸ Christie, *Krigserindringer*, s. 45.

³⁰⁹ Wold, *Slik fikk vi vinger*, s. 94.

avløp der, og det vilde ikke latt sig gjøre heller”.³¹⁰ Nok en gang uttrykker Kjell at det var ting han kunne fortelle henne, men ikke kameratene. Det styrker påstanden om at Kjell ikke bare tilpasset sin personlighet etter situasjonen han var i, men at denne tilpasningen var helt bevisst. Dette er hva Wencke Mühleisen mener med å kalle iscenesettelse for en ”skapende virkelighetskonstruerende aktivitet”.³¹¹ Sammen med kompisene hadde Kjell en maske han måtte holde – leppen måtte holdes ”stiff”.

Historikeren John Tosh har beskrevet egenskapene som best eksemplifiserer tradisjonelle uttrykk for hegemoniske maskuliniteter som ”strength, self-reliance, bread-winning capacity and sexual performance”.³¹² Alle disse karakteristikkene passer fint med hva Kjell ellers har lagt vekt på i dagboken, men spesielt selvsikkerheten ser vi utfordret i dette dagbokinnlegget. Han var usikker på hva han selv følte, han var usikker på hva hun følte, og han kunne ikke snakke med kameratene sine om det. Kanskje forklarer dette hvorfor han skrev dette ned i dagboken.

Videre uttrykte han, fortsatt henvendt direkte til Agneta, at

Jeg må stadig spørre mig selv om jeg for alvor er glad i dig, jeg vet det opriktig talt ikke nu. At der er noe, det er klart, men er det følelser stikker dypere enn et vanlig svermeri? Vel, det at jeg fremdeles bare har dig i tankene etter at jeg har vært sammen med dig i bare 1 ukes tid hvorav igrunnen bare de 2 siste dagene kan betegnes som forelsket samvær, det tyder jo på noe varig, men det kan også skyldes at jeg i den tiden har vært ensom og utenfor andre pikers påvirkning.³¹³

At Kjell hadde vært utenfor andre pikers påvirkning var kanskje ikke helt sant, men i forhold til hvordan han skrev at ”all fremtid vilde være grå hvis jeg ikke hadde håpet om å treffe dig igjen”, og hvordan han fantaserte om at de to som besteforeldre skulle mimre tilbake til denne tiden, viste han her plutselig usikkerhet.³¹⁴ Ikke bare ovenfor deres felles fremtid, men også vedrørende hans egne følelser overfor henne, noe han videre utbroderte:

Jeg har skrevet til dig at jeg elsker dig og at jeg lengter etter dig og alt det der, og det er sandt, jeg gjør det. Men hvor lenge? Og hvor lenge har du de samme følelser for

³¹⁰ Dagbok 3.8.41.

³¹¹ Mühleisen, *Kjønn i uorden*, s. 52.

³¹² Tosh, 'Hegemonic masculinity', i Dudink, et. al, s. 51.

³¹³ Dagbok 3.8.41.

³¹⁴ Brev ”under ekvator”.

mig som du har gitt uttrykk for i brev og telgr. [...] Alt det der kan ikke avgjøres før jeg treffer dig på nytt. Kanskje vet jeg det med en gang jeg ser dig, kanskje det vil gå en tid for at følelsene kan vekkes og bli sikre igjen, kanskje vet jeg at det ikke er så med en gang jeg ser dig.³¹⁵

Til slutt skrev han melodramatisk:

Du kan bedre enn mig avgjøre dine følelser; du får livstegn fra mig som enten er dig en stimulans eller det motsatte, du lever under faste jevne forhold og kan veie det inntrykk jeg bibragte dig op mot andre menneskers inntrykk. Kort sagt, du vet noe, og jeg er uviss. Hvad er det du vet om dig selv i forhold til mig? Pos. eller neg. for mig? Og om det er pos. for mig, er det da til det beste for oss begge? Vil forholdene bli slik at vi kan bygge op vårt, eller vil det bare bli savn og forsagelser? Fordømte uvisshet. Gud vet når jeg kan få svar på disse tingene; kanskje i England når jeg får brevene dine, kanskje når krigen er slutt, kanskje aldri. Tiden, tiden. Tiden er et farlig våben. Om den arbeider for vår seier, så arbeider den mot mig. ”Je ne crois pas la mort, car c’est notre destin, mais je crois á mourir de ton souvenir”.³¹⁶

Det siste på fransk, med litt kluss i grammatikken, oversettes til ’jeg frykter ikke døden, for det er vår skjebne, men jeg frykter at minnet om deg skal dø’. Kjell kjempet åpenbart med sine egne tanker. Det er lett å tro at det blant annet var denne uvissheten han ikke kunne snakke med kameratene om. Dette har nok sammenheng med at det ’maskuline’ var det rasjonelt og tenkende, mens det ’feminine’ ble styrt av følelsene. Usikkerheten kan altså leses som at han overlot til henne – kvinnen – ansvaret over dette som hadde med følelser å gjøre.

I og med at Kjell var om bord i et skip, hadde han ikke muligheten til å formidle disse følelsene i et brev. Men som vi så ved forrige sjøetappe, forfattet han et brev til henne over flere dager, som han postet da han etter hvert kom i land i Cape Town. Han var altså tydeligvis ikke komfortabel med å sende disse usikre følelsene i et brev til henne. Ettersom han ikke kunne snakke med kameratene, skrev han det dermed ned i dagboken. Om dette påvirket planene hans om å publisere den, vet man ikke. Kanskje var det i øyeblikket ikke så viktig, han trengte bare å få utløp for tankene sine. Dette var i alle fall første og siste gang han utleverte seg selv på denne måten i dagboken. Det han skrev i datoene fra resten av tiden om

³¹⁵ Dagbok 3.8.41.

³¹⁶ Dagbok 3.8.41.

bord i M/S ”Somerville” var på mange steder uvanlig monotont og kortfattet, nesten som om han i en slags forlegenhet over sitt tidligere følelsesutbrudd ville ta det igjen ved ordknapphet. Den 17. august, for eksempel, sier dagboken kun ”Tyskerne tatt Odessa”, byen han først møtte Agneta i.³¹⁷ To dager senere, den 19., noterer han kort at ”60-70 mennesker [blitt] satt i kons.-leir på Ulven”, og at en ”norsk flyversersjant, 23 år, falt i luftkamp”, uten noen videre refleksjon rundt disse hendelsene.³¹⁸

Etter en stund om bord i skipet hadde ”gutta akterut [...] begynt å ta jobb, maler og pusser på skuta, utkikk etc.” til 1 krone timen.³¹⁹ Kjell var ikke interessert i å ta del i dette, og skrev noen dager senere at ”nu er det bare Lian og jeg som ikke ”arbeider”, med den opfatning av hvad ”arbeide” er blandt sjøfolk”.³²⁰ I forhold til at de fikk 5 kroner i uka i lommepenger av flyktningekontoret i Sverige kan det virke som at lønna var generøs, men selvaktelsen trumfet tydeligvis pengene.

På grunn av ubåtfaren måtte båten en periode kjøre sikksakk for å gjøre det vanskeligere å torpedere det, noe som medførte ”opptil 15% forsinkelse i reisetid”, men moralen om bord var: ”Bedre å komme frem sent enn aldri”.³²¹ I og med at Kjell allerede hadde uttrykt irritasjon over at reisen tok så lang tid, tok han påfallende lett på dette. Han hadde åpenbart respekt for døden, og da spesielt hvis den skulle inntreffe før de egentlig hadde fått bidratt i krigen.

På en av dagene om bord, fylte ”chiefen” Karl Arthur år, og de andre gutta ba Kjell om å skrive en ”prolog ell.lign til ham”.³²² Kjell hadde utmerket seg som en stor skribent og taler, noe vi blant annet så da de feiret 17. mai i Bagdad, og ”borgermester Nepen” holdt tale til gutta. Slik det også har fremkommet av flere av brevene til Agneta, var han i det hele tatt en dreven poet. Til ”chiefen” forfattet han en sang, som blant annet inneholdt verset:

Hans tanke gaar i kjaerlig hu til skru og motorpass,
men tenk mig om, vaer aerlig nu, jenter har óg en plass.

Og mere kan jo nevnes her: i blackout-Liverpool,

³¹⁷ Dagbok 17.8.41.

³¹⁸ Dagbok 19.8.41.

³¹⁹ Dagbok 8.8.41.

³²⁰ Dagbok 14.8.41.

³²¹ Dagbok 9.8.41.

³²² Dagbok 13.8.41.

Han kom ut for en jente der som vilde ha litt kn-----

Karl Arthur vilde bort det slaa, men hun i kaerleks rus

Sa: ”Bak sandsekk kan vi la det gaa-”. Hun vant 2-0 paa grus.

”Chiefen” hadde tydeligvis en høy posisjon blant gutta, som fikk slik oppmerksomhet på fødselsdagen. At han var opptatt av ”skru og motorpass” tilsier at han antageligvis var en teknisk anlagt mann. At han ”vilde bort det slaa” at denne jenta ville ligge med ham, kan vitne om at han var en ganske måteholden person. Sengen er selvfølgelig ikke en biografisk tekst, og var skrevet i en klart fleipete tone, men den ville nok ikke slått like godt an om ikke personligheten hans var gjenkjennbar til å begynne med. For å sitere John Huizinga: ”the palpable exaggeration reveals a foundation of truth”.³²³ Verset viser at Kjell verdsatte ham som avmålt og tilbakeholden, og at det var kvinnen som ble styrt av driftene sine.

Fødselsdagen ble feiret med en stor fest, men Kjell, som ikke syntes noe om whisky utblandet med lunkent springvann, ”holdt [seg] edru hele kvelden og var nærmest med som tilskuer til fylla rundt omkring”. Det var åpenbart litt av et sjøslag, hvor ”mange var dørge fulle og spydde både innen- og utendørs, og blev igrunnen nokså tidlig kaputt; de siste som satt var de militære som behersket grunnen, Berg, Bangstad og jeg”.³²⁴

Det drikkes i det hele tatt ganske mye gjennom hele reisen til Kjell. I Sverige dro de på Hotell Continental og drakk pjolter ”på blanke søndags formiddag”, mens på båten fra Odessa til Istanbul, hvor Kjell og Agneta kysset for første gang, skrev han at hele gruppen var ”så passe anløpen allesammen”.³²⁵ I Bagdad var det ”gratispjolter” sponset av ”banken” for å feire 17. mai.³²⁶ Det var med andre ord ikke bare vanlig, men nærmest forventet, at man nøt alkohol i festlig lag. Men som vi ser, ble ikke Kjell videre imponert av de som ikke klarte å begrense seg til hvor mye de tålte. Kapteinen om bord i skipet, som soldatene allerede hadde havnet på kant med, klarte heller ikke leve opp til idealet om måteholdenhet: ”Kapteinen tørna gærn i kveld, som det heter i sjømannssproget”, skrev Kjell en kveld, og la til;

det stemmer ikke at en mann i så fordringsfull uniform kan optre så tøvet og bøllet. En mann i hvit nærsagt admiralsuniform må ikke jatte sludder med niggere og ete av

³²³ John Huizinga, *The Waning of the Middle Ages*, republisert av Dover Publications, (New York, 1999), s. 6.

³²⁴ Dagbok 16.8.41.

³²⁵ Dagbok 16.3.41. og 25.4.41.

³²⁶ Dagbok 17.5.41.

proviantkassene; hverken Norge eller den klasse hvis distinksjoner han bærer er tjent med å ha en slik mann reisende rundt som representant, hvis eneste prat er kvinnfolkprat av vulgæreste sort.³²⁷

Denne kommentaren understreker hvor stor vekt Kjell la på posisjon og tittel i forhold til sosial status, og kan forklare hvorfor det var så viktig for ham som offiser å bo på fine hotell og kle seg i flotte, velsittende uniformer. Det ”vulgære kvinnfolkprattet” var nok ikke det som plaget Kjell aller mest, når man ser det i sammenheng med hans egenkomponerte sang til ”chiefens” fødselsdag. Problemet lå i hvem som kom med grovhetene, og i hvilken sammenheng.

Claes Ekenstam påpeker at ideal og realitet ofte er to forskjellige ting. For selv om borgermaskuliniteten opphøyet måtehold og selvdisiplin, var det svært vanlig også i øvre klasser å f.eks. drikke mye sprit.³²⁸ Kapteinen brøt med andre ord ikke et tabu ved å være full per se, men han drakk i feil kontekst. Ekenstam ser det i sammenheng med den amerikanske historikeren Peter Stearns’ påstand om at selvkontroll har vært en viktig del av borgermaskuliniteten siden 1800-tallet, mens unge arbeidere, derimot, gjerne gjorde motstand mot middelklassens forsøk på å temme og kontrollere dem – som fikk utløp ved at de beviste sin mannlighet gjennom å ”slåss, kopulera och supa”.³²⁹ Man ser med andre ord to idealer som i møtet med hverandre reduserte kapteinens status innenfor sin klasse. At han ”jattet sludder” med og var synlig beruset overfor folk av en lavere klasse, gjorde at han mistet respekt, og dermed mannlighetskapital. Da hjalp det lite at han hadde en viktig tittel og ”fordringsfull” uniform.

Bedre ble det ikke av at kapteinen dagen derpå tok ”en runde med unnskyldninger”, som gjorde sturmennene ”flaue som aldri før over slik kryping”.³³⁰ Denne ”krypingen” viser at ikke bare hadde han mistet respekten, både hos de i gruppen til Kjell og sine egne underordnede om bord i skipet, men også selvrespekten. Spesielt med bakgrunn i classesamfunn, som bygger på underdanighet og undertrykkelse, er selvrespekten helt fundamental i forhold til det å være mann. En arbeiderklasse mann har kanskje andre

³²⁷ Dagbok 25.8.41.

³²⁸ Ekenstam, ’Män, manlighet och omanlighet’, i Ekenstam og Lorentzen, s. 20.

³²⁹ Ekenstam, ’Män, manlighet och omanlighet’, i Ekenstam og Lorentzen, s. 17.

³³⁰ Dagbok 26.8.41.

oppfatninger av mandighet enn en overklasse-dandy, men begge bygger hele sitt virkelighetsbilde og ideal på selvrespekt.³³¹

Selv om kapteinen på flere områder var innenfor rammen av hegemonisk maskulinitet, viser hans handlinger at dette fort kunne mistes. Maskulinitet var med andre ord en aktiv handling. Kjells stadige fokus på sin status som offiser, på korrekte og velsittende uniformer, og ikke minst sitt glødende ønske om å gjøre et bidrag i krigen, var altså uttrykk for Kjell som aktivt levde opp til idealet. Dette var hans aktive ikledelse av en rolle.

Klasseoverlegenhet har vi nå fått et par eksempler på hos Kjell, og i noen tilfeller også i sammenheng med hudfarge og etnisitet. I Montreal på vei mot Toronto, i togvognen ”som nepe var 1. klasse”, fikk han selskap av et ”pigebarn” som ”fortalte hun var fransk, men som jeg tror var av indiansk avstamning; hvorfor skulde hun legge skjul på det? Men jålete og dum”.³³² Det virker som om han mente hun forsøkte å ’forfine’ seg ved å late som hun var noe annet enn hun egentlig var. For Raewyn Connell er hele den hegemoniske modellen bygget på klasseforskjeller, og særskilt i forhold til hudfarge. Hun skriver at ”white men’s masculinities, for instance, are constructed not only in relation to white women, but also in relation to black men”, og utdyper at ”hegemony relates to cultural dominance in the society as a whole”.³³³

Både med den transatlantiske slavehandelen og de europeiske imperiene hevet ’den hvite mann’ seg over folkeslag med andre hudfarger. Theodore Roosevelt hevdet på 1890-tallet at ”the spread of civilisation was the white man’s manly duty”.³³⁴ Marilyn Lakes artikkel i *Masculinities in Politics and War* tar for seg dette temaet, med fokus på Australia på begynnelsen av 1900-tallet, hvor hun skriver at det er en selvmotsigelse at ”White Man’s Duty” dro de fargede samfunnene opp på nivå med den europeiske og amerikanske sivilisasjonen – realiteten var heller motsatt.³³⁵ For å skape *sivilisasjon* var det nødvendig for en borger, altså en mann, å kunne tjene nok til å ikke bare forsørge seg selv og sin eventuelle familie, men også til å benytte seg av og dermed finansiere samfunnets ”enjoyments”. Hvis et samfunn ikke hadde slike tilbud var det ”built on a false basis”.³³⁶ I 1907 ble det fastsatt en

³³¹ Connell, *Masculinities*, s. 75.

³³² Dagbok 10.9.41

³³³ Connell, *Masculinities* s. 75 og s. 78.

³³⁴ Lake, ’Needs into rights’, i Dudink, et. al, s. 202.

³³⁵ Lake, ’Needs into rights’, i Dudink, et. al, s. 205.

³³⁶ Lake, ’Needs into rights’, i Dudink, et. al, s. 216. Se også Blom, *Forskjell på folk*, s. 19.

definisjon av ”a fair and reasonable wage” for ufaglærte mannlige arbeidere, basert på arbeiderens finansielle behov for å kunne være et sivilisert individ. Fordi det var viktig å ikke fremstå som om man trengte beskyttelse mot de ’avvikende’ maskulinitetene hos konkurrerende afrikanske, asiatiske og aboriginske arbeidstakere, ble den hvite manns *behov* omformulert til hans *rettigheter*. Som Lake selv sier: ”to be needy, to be defined by one’s need, to be a person in need of care and assistance, was to be feminine or childlike or a native: it was not the condition of a white man”.³³⁷ Mannlighet innebar status, makt og rettigheter, men kun hvite menn var for menn å regne.³³⁸ I sin studie av norske misjonærer i Sør-Afrika, konkluderer den norske historikeren Kristin Fjelde Tjelle med at nordmennene, gjennom sine tette bånd med de hvite styresmaktene i landet, ble ”representatives of white hegemonic masculinity, whether they were aware of it or not”.³³⁹ På sin reise gjennom fire kontinenter var også Kjell en representant for ’den hvite mann’.

Dette ser man kanskje tydeligst da den norske gruppen i hotellbaren i Bagdad møtte en arabisk sjeik med følge: ”Det var en snodig anakronisme å se disse folkene plukket rett ut av ”1001 natt” plasert her ved den nikkelskinnende bardisken med høie krakker og alt tilbehør”. Araberne viste seg å være ”ganske hyggelige, smilte og lo og lot sig spøke med aldeles som de skulde være mennesker”. Sjeiken selv ”var en høi kar, kanskje 1.78m, med svære tykke lepper og mørk latter, men ikke hud”, og hadde ”150 koner å ta av [...], men det var ikke så meget for han var ikke av de største sjeikene”. Da det ”gemyttlige samvær var bragt så langt”, begynte en av de norske gutta å bryte håndbak med flere av livvaktene i sjeikens følge. At nordmannen slo samtlige ”tok [de] sporty”, og de ”skiltes med vennskapelige nikk og smil da de satte sig op i sin moderne bil og trillet av. Ut til kamelene og haremet”.³⁴⁰ Selv om ”man kunde se på dem at de alle var av høi byrd”, viste nordmennene en viss nedlatenhet ovenfor denne fremmede kulturen. Man får inntrykk av at Kjell så på dem som eventyrfigurer, nærmest som karakterer i en forestilling. At de begynte å bryte håndbak, gir det også et noe useriøst preg, og man spør seg om de hadde gjort det samme om det for eksempel hadde vært en europeisk adelig de hadde møtt på.

Norge var på denne tiden et lite og relativt fattig land i det store bildet. Jeg tenker Kjell ønsket å fremstå som en forbilledlig representant for det norske folk, og at han bygde mye av

³³⁷ Lake, ’Needs into rights’, i Dudink, et. al, ss 199-211.

³³⁸ Lake, ’Needs into rights’, i Dudink, et. al, s. 214.

³³⁹ Fjelde Tjelle, *Missionary Masculinity*, s. 217.

³⁴⁰ Dagbok 11.5.41.

oppfatningen av hva dette innebar i forestillingen om den britiske 'gentleman'. Kjell var opptatt av følelsesmessig tilbakeholdenhet og orden, men også å te seg, og kle seg slik det sømmet seg for en offiser av hans kaliber. Måten han så den sovjetiske fattigdommen gjennom en "vesteuropéers øine", og overlegenheten ovenfor både den tyskvennlige irakeren i Bagdad og den arabiske sjeiken, gir inntrykk av en oppfatning om at selv om Norge ikke var et imperium eller en stormakt, sto ikke nordmenn tilbake for verken briter eller tyskere. I et maktperspektiv kan man si at også nordmennene var der oppe og kjempet skulder mot skulder med 'de store gutta'. Dette er Raewyn Connell enig i, som sier at genus "constantly interacts with nationality or position in the world order".³⁴¹ Dette inntrykket vil jeg utdype videre senere, hvor jeg kobler maskulinitet opp mot nasjonalfølelse.

Fremme i Trinidad fikk Kjell en dag på land. Her betraktet han og gutta folkelivet, som besto av "afrikanegre av alle utgaver og farvenuanser, svære og små, skravlende med svær tykk kjeft og skinnende tanngard utenpå bassrøsten". De var "vennlige, blide, høflige, et bilde på stor og jevn folkelykke, ikke slike lukkede dystre ansikter som i India og ikke skrikende fattigdom eller krøplinger". Utenfor et hotell noen av de norske hadde tatt inn på, kom en "negerpike" bort til dem og "viftet så skjodesløst med sine ultrakorte skjorter med underliggende herligheter at Berg som satt vis à vis med hende, snart måtte bytte plass med meg".³⁴² I motsetning til de "skitne" folkene i Sovjetunionen, og den enorme fattigdommen i Goa, bemerket Kjell at de lokale i Trinidad "virker så hjertegode og ubedervede. [...] Jeg var på nippet til å beklage at vi ikke kunde glede henne litt".³⁴³ Og uansett om han hadde hatt lyst, hadde ikke Kjell så mye penger å rutte med på dette tidspunktet. Dagen etterpå noterte han i dagboken at "jeg og B.B. holdt oss om bord, ingen gryn", og det samme dagen etter, hvorpå skipet forlot Trinidad på kvelden.³⁴⁴ Kjell viste en patriarkalsk holdning ovenfor disse "hjertegode og ubedervede" folkene i Trinidad. Han følte han trengte unnskyldte seg; at de som hvite menn ikke hadde penger å donere. Hvordan han omtalte den lokale piken står i sterk kontrast til 1800-tallets kvinnesyn, slik Marianne Berg Karlsen har beskrevet det. Hun påpeker at sedelighet var en vesentlig kvinnelig egenskap, og at "lite anstendige kvinner vekket anstøt".³⁴⁵ Kjell har ved flere anledninger vist en fascinasjon for de utenlandske prostituerte, men viser også en nærmest faderlig omsorg for denne piken. Berg Karlsen

³⁴¹ Connell, *Masculinities*, s. 75.

³⁴² Dagbok 25.8.41.

³⁴³ Dagbok 25.8.41.

³⁴⁴ Dagbok 26.8.41.

³⁴⁵ Berg Karlsen, *"I Venskabs Paradiis"*, s. 40.

påpeker at Conrad Nicolai Schwach (1793-1860) betraktet prostituerte som lite annet en objekter til sin egen glede.³⁴⁶

Dette kan videre sees i sammenheng med måten han i Bombay betegnet de norske soldatene som ”gutta våre”. Kjell viste i begge tilfeller en slags faderlig omsorg for ’våre’ gutter, og for denne ”hjertegode” piken. Det er tydelig at hans mandighet innebar, i motsetning til skipperen, å vise seg maktposisjonen verdig. Makt innebar også omsorg.

Tilbake om bord i M/S ”Somerville” skrev Kjell at kapteinen på skipet hadde gjort noen forsøk på å bedre forholdet med de norske militærgutta:

Kapt. spiser stadig nede med oss nu; samtalen går noe tregt om nyheter og denslags og med lange pauser. Jeg har ennå overhodet ikke snakket med ham. Undres om han skjønner igrunnen at vi alle dypt ser ned på ham i forakt. Lavkaste.³⁴⁷

Et par dager senere ble de invitert på pjolter inne hos kapteinen: ”Bare Lian mottok, vi andre ga ikke svar engang. Han må skjønne hvad vi venter av ham, trodde kanskje vi skulde komme begeistret løpende ved hans første vennlige gestus. Nei, min gode, dertil holder vi for godt på selvrespekten”.³⁴⁸ En knapp uke senere kunne han videre fortelle:

Idag drev vi litt øvelser på luka, høidesprang baklengs, håndstående etc. Så kom skipperen ned og gjorde narrestreker og lå på luka og sprellet som en bajass. Vi gikk alle sammen, så kunde han leke alene. Ynkkelig syn.³⁴⁹

Det er ganske klart at kapteinen hadde mistet all respekt, og var ikke i stand til å reparere skadene han hadde gjort, selv om han forsøkte. Han hadde falt helt utenfor hegemoniet og ble attpåtil betegnet som ”lavkaste”. Yrkesstatus og tittel er med andre ord ikke alt. Makt alene er ikke nok for å være ’mandig’.

Denne oppgaven gir ikke nok empirisk grunnlag til å konkludere med at både makt og viljestyrke *må* være til stede for at man skulle kunne regnes som mann, men kildematerialet peker utvilsomt i den retning. I alle fall er det helt åpenbart at respekt, og da spesielt selvrespekten, var helt essensielt i det mannlige hierarkiet.

³⁴⁶ Berg Karlsen, *”I Venskabs Paradiis”*, s. 41.

³⁴⁷ Dagbok 29.8.41.

³⁴⁸ Dagbok 31.8.41.

³⁴⁹ Dagbok 3.9.41.

4.8 Siste etappe: Beskytteren

Etter å ha forlatt Trinidad mottok nordmennene nedslående nyheter hjemmefra: ”Vi frykter at der må bli hunger i løpet av vinteren; Oslo og andre større byer kommer nok til å kjenne det; stakkars jævler”.³⁵⁰ Enda mer tankevekkende for Kjell var det nok å få nyheten om at Sverige skulle ha etterkommet et ønske fra Berlin om å transportere en fullt utrustet divisjon fra Norge, gjennom Sverige og inn i Finland: ”De gjør alt av lusent undakryperi for å undgå krigen, sin nasjonale ære har de forlenget løpet ifra”.

Og hva tenker Silfver om dette? Hun og andre ærlige rett-tenkende svensker kan da umulig være enig i et slikt skritt? Den som bare visste - ! Det verste er at jeg er i villrede med hvilken holdning jeg må ta overfor hende, hvis dette utvikler sig. Helvetes fanskap!³⁵¹

Vi har tidligere fått eksempler på at nasjonalfølelsen sto høyt hos Kjell, og litt spesielt er det å lese hvordan han skriver at svenskene hadde ”løpt fra sin nasjonale ære”. Kanskje enda mer slående er det at han følte han måtte revurdere sin holdning ovenfor Agneta, på bakgrunn av at Sverige kunne havne på kant med Norge: ”Det hele er en forferdelig skuffelse, og jeg er virkelig nedslått”.³⁵²

Avtalen mellom Sverige og Tyskland gjaldt en episode som siden har blitt kalt *Midtsommarkrisen*. Tyskerne sendte i juni 1941 en anmodning til svenskene om å få sende en divisjon, den såkalte *Engelbrechtdivisjonen* som var stasjonert i Norge, gjennom nøytrale Sverige til Finland for å delta i kampene mot Sovjetunionen. Dette ville ha utfordret svenskens nøytralitet, og koalisjonsregjeringen var delt i spørsmålet, da man også var redd for å hisse på seg Hitlers vrede. I samme anmodning hadde tyskerne også bedt om å få bruke svenske hav- og luftrom, samt en del andre bevilgninger, som å bruke det svenske telefonnettverket. Svenskene gikk til slutt med på å la Engelbrechtdivisjonen passere over Sverige, men avsto de øvrige anmodningene.³⁵³ Nesten på datoen ni måneder fra han først

³⁵⁰ Dagbok 29.8.41.

³⁵¹ Dagbok 29.8.41.

³⁵² Dagbok 29.8.41.

³⁵³ Carl-Gustaf Scott, 'The Swedish Midsummer Crisis of 1941: The Crisis That Never Was', i *Journal of Contemporary History*, Vol. 37, No. 3 (juli, 2002), ss. 371-2.

forfattet dagbokinnlegget, redigerte Kjell sitt eget inntrykk, og hadde i juni 1942 ført inn: ”Frafalles. Jeg vet mer nu. Det omskrevne var tysk propaganda som det ikke lyktes å fange noen svensker med. Vi har bare hørt hva svenskene har gått med på, ikke hva de ikke har gått med på, og det er meget. Deres holdning nu er klar”.³⁵⁴

At Kjell redigerte dagboken i lang tid etter han hadde sluttet å skrive nye innlegg, viser på nytt at han var opptatt av hvordan han fremsto i dagboken. Akkurat dette innlegget viser også hvor viktig nasjonaliteten var for maskuliniteten. Om Sverige skulle ha gitt opp sin nøytralitet, bare for å ikke hisse opp Hitler, ville det i Kjells øyne vært et stort svik. Om svenskene hadde gått inn i krigen på tysk side, ville det også gjort ham og Agneta til fiender, som ville ført til at han måtte ha revurdert sine følelser for henne.

Dette minner mye om offiseren Henrik Angell, som satte *fedrelandet* høyere enn noe annet.³⁵⁵ Å ofre seg selv for fedrelandet hadde helt siden 1800-tallet vært den ’ultimate manndomsprøve’, og dette gjaldt i de fleste land, men kanskje særskilt i Tyskland.³⁵⁶ Selv om Kjell viste en nærmest britisk nøkternhet og respekt overfor døden, er det tydelig at til syvende og sist var det Norge og det *norske* som gikk fremfor alt annet. Man har med andre ord flere eksempler som tyder på at i tiden rundt de to verdenskrigene var maskuliniteten sterkt knyttet opp mot nasjonalfølelsen.

Om krigen i Sovjetunionen skrev Kjell at russerne hadde sprengt en demning som druknet både tyskere og russiske bønder: ”helvetes folk, de vøler ikke sine egne heller, men det er det eneste som er å gjøre”.³⁵⁷ *Folket* var det viktigste, en oppfatning han også viste under tiden i Oslo. Det som til sist motiverte ham til å forlate landet var da han innså at Norge ikke var, og ikke kom til å være, et fritt og egenrådig land. På denne tiden ble også Tyrkia truet av tyske tropper langs grensene, og Kjell noterte hvordan han ”tenker på Silfver; hvilken fare hun lever i hvis Istanbul skulde bli bombet”.³⁵⁸ For Kjell var det nok ekstra gnagende å være på den andre siden av kloden, og ikke kunne være der for å beskytte henne.

I tiden som fulgte den tyske kapitulasjonen i 1945 i flere av de okkuperte landene, opplevde lokale jenter som hadde hatt forhold med tyske soldater å bli utsatt for overgrep,

³⁵⁴ Dagbok 29.8.41.

³⁵⁵ Se side 35.

³⁵⁶ Mosse, *Image of Man*, s. 53, og Hagemann, ’German heroes’, i Dudink, et. al, s. 117.

³⁵⁷ Dagbok 21.8.41. Å ”vøle” betyr å stelle eller ta vare på.

³⁵⁸ Dagbok 23.8.41.

hvor de blant annet fikk håret klippet av og ble stemplet som mentalt tilbakestående.³⁵⁹ Amerikanske Richard Petrow har foreslått at i Danmark og Norge var dette et utløp for menns ”feeling of failure, impotence and guilt” etter de totalt ensidige invasjonene, og at disse jentene ble uthengt som syndebukker i ettertid.³⁶⁰ En ekstra umandiggjørende faktor var det at disse jentene hadde ’foretrukket’ de utenlandske okkupantene fremfor norske gutter, og i så måte kan man tolke disse overgrepene som et forsøk på å ’gjenerobre hegemoniet’ over jentene, ved å redusere de såkalte ’tyskertøsene’ til moralske utskudd.³⁶¹ Britiske John Horne legger videre til at dette kom av at mange menn i okkuperte land var ”psykologisk knekket” etter å ha feilet i sine maskuline ideal som beskyttere.³⁶² Den franske historikeren Miranda Pollard skriver at mange franskmenn oppfattet mellomkrigsårene som en tid med ”decline, confusion, and moral decadence” – det motsatte av ideelle *maskuline* egenskaper.³⁶³ Frankrikes nederlag i 1940 ble tilskrevet en nasjonal kjønnskriser – ”a civilization without sexes” – som Philippe Pétain mente hadde resultert i et Frankrike med ”too few children, too few arms”.³⁶⁴

På begynnelsen av århundreskiftet beveget mange samfunn seg i retning av like rettigheter for kvinner. I motsetning til de dekadente og ’feminiserte’ nasjonene, fremmet fascismen, ifølge Raewyn Connell, derimot et tilbakeskritt til det ”mannlige herredømmet” i samfunnet.³⁶⁵ Her ble ”the triumph of the will” og den hemningsløse frontsoldaten glorifisert.

Under andre verdenskrig fikk, med andre ord, patriotismen en ny, kjønnets dimensjon for de okkuperte landene. Kanskje kan dette gi en forståelse av hvorfor Kjell følte han måtte revurdere sin holdning ovenfor Agneta, dersom Sverige hadde blitt trukket inn på tysk side. Kanskje følte han at som mann ville ha sveket landet sitt, ved å ’innlate seg med fienden’. I alle fall viser det at i denne perioden var maskulinitet og nasjonalfølelse noe som gikk nærmest parallelt. Et land uten ”nasjonal ære” var ikke mye til land å regne, på lik linje med at en mann uten ære ikke var mye til mann.

³⁵⁹ Helle Aarnes, *Tyskerjentene*, (Oslo, 2009), ss. 126-7.

³⁶⁰ Richard Petrow, *The Bitter Years: The invasion and occupation of Denmark and Norway April 1940 – May 1945*, (London, 1974), s. 1.

³⁶¹ Anette Warring, ’Tyskerpiger – verken ofre eller forrædere’, i Dag Ellingsen, Inga Dóra Björnsdottir, og Anette Warring (red.), *Kvinner, Krig og Kjærlighet*, (Oslo, 1995), s. 143.

³⁶² Horne, ’Masculinity, 1850-1950’, i Dudink, et. al, s. 33.

³⁶³ Miranda Pollard, *Reign of Virtue: Mobilizing Gender in Vichy France*, (Chicago, 1998), s. 5.

³⁶⁴ Pollard, *Reign of Virtue*, s. 4 og s. 9.

³⁶⁵ Connell, *Masculinities*, s. 193.

Etter Trinidad ble neste havn Halifax, hvor de droppet anker natt til 7. september. Kjell hadde på turen fra Trinidad irritert seg over mangelen på instruksjoner om bord i båten i tilfelle de ble utsatt for et angrep eller en ulykke, og ”vilde ha sammenkalt til et møte for å få rettet på dette”.³⁶⁶ Som vi har sett før var Kjell en initiativrik person med lederegenskaper, og verdsatte orden og disiplin høyt. At dette var noe som måtte vedtas i et møte, viser ytterligere at Kjell ikke anerkjente kapteinens autoritet overhodet. Det er nærmest som om han uttrykte at båten ble styrt uten ledelse, og at direktiver og beslutninger dermed måtte gjøres demokratisk i plenum. Da de forlot båten for å gå i land, ga han dekkstolen sin til førstestyrmannen. Jeg leser dette som en symbolsk gest til den han egentlig mente hadde kommandoen på skuta. Med kapteinen var avskjeden ”meget kort og kal[d]”.³⁶⁷

På veggen i lugaren hadde Kjell underveis hatt et bilde av en pinup-modell:

Den lille damen på motsatt side [...] har hengt på veggen her siden Bombay omtrent, og har vært mig til korte øieblikks vederkvegelse i ensomheten. Nu skal hun pakkes ned og tas med. Det betyr ikke at jeg mindre har hatt dig i tankene Silver, men menn må være polygamt anlagt, noe håndgripelig må vi ha, og får vi ikke det beste tar vi det næstbeste. Øiensynlig.³⁶⁸

John Tosh skriver at blant de egenskapene som gjennomgående blir trukket frem som maskuline kjennetegn, er ”sexual performance and the capacity to protect and support women”.³⁶⁹ Med alle kvinnebekjentskapene som blir omtalt i dagboken, ser vi at en potent seksualitet hadde mye å si for Kjell. Verre var det med evnen til å beskytte kvinnene i hans liv. Til syvende og sist var det jo det han ville oppnå med å reise til England og Canada, nemlig å bidra til å frigjøre Norge fra undertrykkelse. Ved å gjøre det hadde han, én etter én, forlatt de som sto ham nærmest. Først søsteren og moren, hun som allerede hadde mistet en sønn. Dernest Kristin og Dittan i Stockholm, som han sendte kort til gjennom hele reisen. Agneta befant seg omringet av tyske tropper, og sto i fare for å havne midt oppe i krigshandlingene. At han veldig bestemt påpekte at pinup-modellen skulle pakkes ned og tas med, tolker jeg i overført betydning. I tillegg til å være en påminnelse om hans driftige

³⁶⁶ Dagbok 6.9.41.

³⁶⁷ Dagbok 8.9.41. Kjells utheving.

³⁶⁸ Dagbok 4.9.41.

³⁶⁹ Tosh, 'Hegemonic masculinity', i Dudink, et. al, s. 47.

seksualitet, i et miljø omringet av menn, representerte hun alle de kvinnene han ikke kunne være til stede for og beskytte personlig.

Det at menn skulle ha en forhøyet rolle som beskytter kommer også til uttrykk gjennom et av skrivene fra skipsradiopressen. Kjell har klistret et utsnitt inn i dagboken, som omhandlet åtte norske studenter som hadde blitt immatrikulert i London. Alle de tre kvinnelige studentene ble navngitt med fullt navn, mens mennene derimot, måtte anonymiseres for å skjerme dem og deres norske familier mot eventuelle represalier fra tyskerne.³⁷⁰ Det virker som det var utenkelig at kvinner kunne utrette noe avgjørende for krigen, og at det derfor var trygt å omtale dem med navn.

Sonya O. Rose viser at etter første verdenskrig ble det britiske maskulinitetsidealet 'domestisert' ved å gå vekk fra det tradisjonelle, krigsforherligende idealet. Men i 1939 ble nasjonen igjen 'maskulinisert' og man børstet støv av gamle helteideal, selv om de riktignok var mer nøkterne denne gang.³⁷¹ Som Miranda Pollard har vist, var oppfatningen i Frankrike at landet hadde blitt invadert så enkelt fordi kjønnene hadde mistet sine identiteter: Menn var ikke lenger 'maskuline', eller kvinner 'feminine'. Frankrike opplevde en 'kjønnskriser', som hadde resultert i en skjør samfunnsstruktur.³⁷² Og som Richard Petrow påpekte om forholdene i Danmark og Norge, ble de ensidige invasjonene tillagt 'feminine' årsaker. Kjell antydte ved leiren i Örebro, at det norske Forsvaret hadde vært handlingslammet fordi landet hadde pysete pasifister og gamle 'kjerringer' som trakk i trådene.³⁷³ I England var det en helt reell frykt for at Tyskland skulle invadere, men som *Battle of Britain* viste, var England slett ingen 'kjerring' som kunne bli tatt på senga, slik Frankrike og Norge hadde vært. At man skapte et bilde av at England kjempet *People's War* på vegne av alle folk og land mot den nazistiske overgriperen, viser en oppfatning av at England *ikke* sviktet i sin rolle som beskytter, slik de okkuperte landene hadde gjort.³⁷⁴

Dette markerer en utvikling hos Kjell. Da han var i Norge var ikke "begeistringen ovenfor britene særlig stor", og etter tiden i Arbeidstjenesten valgte han å dra fordi han ville bidra til at *Norge* skulle bli fritt; for å kjempe mot tyskerne *i Norge*. Etter at Kjell hadde fått

³⁷⁰ Dagbok 5.9.41.

³⁷¹ Rose, 'Temperate heroes', i Dudink, et. al, ss. 186, og Tosh, 'Hegemonic masculinity', i Dudink, et. al, s. 48.

³⁷² Pollard, *Reign of Virtue*, s. 4.

³⁷³ Se sider 49-50.

³⁷⁴ Rose, 'Temperate heroes', i Dudink, et. al, s. 178.

reist og 'sett verden', og besøkt britene blant annet ved konsulatet i Teheran og ved flybasen i Bombay, ser vi at han endret fokus. Han var ikke lenger opptatt av at krigen måtte kjempes for det *norske*, og at tyskerne måtte slås i *Norge*. Nå var det de som var ute og krigen som var ekte helter. Han ville være supermannen som fløy rett inn i Hitlers *Berghof* og endte krigen på vegne av alle folkeslag. At det oppsto uenighet, som både Kjell og Ragnar Wold har påpekt, mellom 'de som dro ut' og 'de som ble hjemme' om hvem som egentlig hadde æren for seieren, viser at forståelsen av den maskuline praksis endret seg. Måten man skulle gjenerobre den norske maskuline ære på, var da ved å ta del i *People's War* for *menneskeheten*, ikke bare det norske folk. Dette forklarer også hvorfor det var så viktig å understreke at de norske soldatene ikke sto tilbake for britiske og tyske militære. Det kan også gi økt forståelse for rase- og klasseoverlegenheten, fordi samtidig som de kjempet *People's War*, så hadde de en forpliktelse ovenfor den 'tredje verden' – *White Man's Duty*.

Fra Halifax fikk Kjell telefonisk kontakt med major Ole Reistad ved flybasen i Toronto, som beordret dem opp dit istedenfor å bli med videre til England. Det første de fikk øye på i Toronto var det britiske imperiets største og mest fornemme hotell, Royal York Hotel: "Imidlertid fikk vi ikke plass der (?) og blev henvist til Prince George Hotel, som ikke var fullt så bra".³⁷⁵ Ikke bare var det en nedtur at de ble innkvartert på Prince George, men Kjell stilte attpåtil spørsmålstegn til hvorfor de, norske offiserer, ikke skulle få plass på det største og fineste hotellet. På kvelden dro de likevel for en "nattlig forfriskning" i kaffekjelleren til Royal York, hvor de traff "første mann av "gamlegjengen", Ola[v] Bakke Stene, nu kaptein med teknisk kommando. Hyggelig og gjensidig overraskelse".³⁷⁶ Olav Bakke Stene var sammen med Kjell i flyet da begge omkom under en øvelsesflygning i England i 1943.³⁷⁷ Johan K. Christie skrev i sine memoarer at "ingen vil ta seg nær av at jeg i forbindelse med opprettelsen av Little Norway spesielt nevner [...] Olav Bakke-Stene".³⁷⁸ At kaffekjelleren på Royal York var det faste vannhullet for de norske soldatene i Canada, fortalte også krigshelten Birger Tidemand-Johannesen, som i sin bok om tiden som Spitfire-pilot skrev at det første han fikk beskjed om, var "om å pelle meg bort til kafeteriaen på Royal

³⁷⁵ Dagbok 10.9.41. Kjells spørsmålstegn.

³⁷⁶ Dagbok 10.9.41.

³⁷⁷ Garder og Johnson, *Våre Falne*, bind 4, s. 216.

³⁷⁸ Christie, *Krigserindringer*, s. 52.

York Hotel. Der satt ”alle gutta”. Det var praktisk talt bare kjente fjes rundt det store bordet. Gjensynet var overstrømmende hjertelig”.³⁷⁹

Neste dag møtte Kjell og reisefølget major Reistad, og fikk penger til å skaffe seg nye uniformer; de kunne ikke flytte inn på flybasen i sivilt. ”Kjekke, greie sommeruniformer hadde de, såvel befal som menige, nu skal ikke norske krigsmenn gå rundt og bli flirt ut nei!”.³⁸⁰ Ole Reistad er også blant de som må nevnes i forbindelse med Little Norway, som hadde mye å si for oppbyggingen av treningsleiren i Canada, da han var leirkommandant frem til 1944. At han var en dreven og anerkjent idrettsmann hadde mye å si for elevene hans, som så opp til ham: Birger Tidemand-Johannesen kalte ham ”et helstøpt menneske og et lysende forbilde for karene”.³⁸¹ Ragnar Wold, som omtaler sin tid ved rekruttskolen i Toronto, forteller om idrettens forhøyede posisjon: ”Lille Norge hadde ikke vært Ole Reistads hjertebarne om ikke idretten hadde fått en heders-plass i bildet”, og både i slalåmbakken og hoppbakken konkurrerte norske soldater mot øvrige Allierte.³⁸² Men det var i langrennssporet de virkelig fikk testet seg: En av de obligatoriske øvelsene ved rekruttskolen i *Little Norway*, besto av 30 km langrenn med pakning og gevær, og ble avviklet i den kanadiske villmarken rundt stedet *Vesle Skaugum*. Mens Wold slet seg gjennom den harde løypa, på et tungt sørpeføre:

Hørte jeg en kar som kom farende bak meg og ropte ”Løype!” Lett irritert over at han ikke kunne vente til vi var ferdige med den bratte motbakken, snudde jeg meg halvt mot forfølgeren. Jøss, det var jo ”major’n” selv! [...] Han pigget uanstrengt forbi, men tok seg tid til et glis i retning av mitt svette åsyn.³⁸³

Reistad er personifiseringen av at alder ikke hadde så mye å si for den norske hegemoniske maskuliniteten under krigen. Likedan, under feiringen av kongens fødselsdag om bord i M/S ”Somerville”, uttrykte Kjell beundring over de ”50-60-70 år gamle” offiserene som tappert kjempet for Norge under invasjonen, i motsetning til mange av de unge guttene som ikke tok opp kampen.³⁸⁴

³⁷⁹ Tidemand-Johannesen, *Spitfire*, s. 57.

³⁸⁰ Dagbok 11.9.41.

³⁸¹ Tidemand-Johannesen, *Spitfire*, s. 58.

³⁸² Wold, *Slik fikk vi vinger*, s. 43.

³⁸³ Wold, *Slik fikk vi vinger*, s. 44.

³⁸⁴ Dagbok 3.8.41.

Dette står i sterk kontrast til George Mosse, som i aller høyeste grad har knyttet maskulinitet opp mot kroppslig skjønnhet og ungdommelighet.³⁸⁵ I tillegg skulle krig gjøre 'gutter om til menn'.³⁸⁶ Sonya O. Rose, som støtter Mosse, skriver at fokuset på fysisk trening skapte den konsekvensen at den hegemoniske krigstids-maskuliniteten i England i stor grad forutsatte ungdommelighet, som en motsetning til de gamle 'kjerringene' som til da hadde styrt landet.³⁸⁷

I den norske krigstids-maskuliniteten ser vi at dette fokuset på ungdommelighet ikke stod like sterkt. Selv gamle menn kunne oppnå idealet ved å gå foran som et eksempel og utvise tapperhet og selvpoppofrelse, og attpåtil gå fra ungdommen på ski. Dette forutsatte, riktignok, at man med alderen fortsatt levde etter maskuline prinsipper om aktivitet og handlekraft, og ikke endte opp som de gamle byråkratene som satt i Stockholm (og London) og flyttet papirer.

På Prince George Hotel var det "alltid mas ved måltidene fordi kelnerne vil ha oss ut i den ytre kvikk-restauranten, og vi må forklare hver gang at vi er officerer, litt plagsomt. Med mere".³⁸⁸ Som offiser tilhørte Kjell en annen klasse enn den øvrige bermen, og forventet følgelig en annen behandling. Som vi så med skipperen på M/S "Somerville" var ikke klasse og distinksjoner alt. Men Kjell selv var, for å låne hans egne ord, "avgjort klassepreget". Klassen man tilhørte hadde altså svært mye å si for ens anseelse og personlighet, men kun så lenge man oppførte seg deretter. For kapteinen, som ikke evnet å leve opp til overklasseidealet om måteholdenhet, betydde det at han mistet all respekt og autoritet.

Her må vi huske det Claes Ekenstam sier, om at idealet og realiteten ikke alltid er én og samme ting. Selv om realiteten ikke betyr at overklassefolk aldri drakk seg fulle, skulle man i det minste utad holde maska. Maskuliniteter har i høy grad blitt skapt av klasseforskjeller, som igjen var som en rolle man måtte spille – jamfør Mühleisens iscenesettelse. En arbeiderklassemann som levde etter overklasseprinsipper ville ha feilet i sin rolle som mann, i likhet med at en overklassemann med arbeiderklasseprinsipper ville ha mistet status blant sine likemenn. Kapteinen mistet status ved at han som kaptein, i fin hvit

³⁸⁵ Mosse, *Image of Man*, s. 77.

³⁸⁶ Mosse, *Image of Man*, ss. 113-14.

³⁸⁷ Rose, 'Temperate heroes', i Dudink, et. al, s. 186.

³⁸⁸ Dagbok 11.9.41.

uniform, oppførte seg som en ordinær sjømann med vulgært prat og fyll, og at han gjorde det foran de han skulle ha autoritet over, ikke blant andre kapteiner.

4.9 Brevveksling: Kjæresten

Over de neste par årene skrev Kjell og Agneta mange brev til hverandre, selv om han hadde sluttet å skrive i dagboken. Etter at Kjell hadde vært i Canada i ett år lyktes han å skaffe Agneta innreisestillatelse, og de to kunne endelig gifte seg. I begynnelsen viste han likevel stor usikkerhet rundt sitt forhold til henne, og vedrørende både hennes og sine egne følelser.

Den 8. oktober skrev Kjell at dersom han kunne kalle henne sin, kunne han gråte av lykke og sorg, ”men det kan ikke en sint og barsk kriger gjøre”. Samtidig la han til at han ”tenker så meget, og tankene er alvorlige. Det er om dig og mig og fremtiden, men jeg tør ikke si hvad det er for det vilde ha så store konsekvenser, og jeg tror du fortjener bedre”.³⁸⁹ I det samme brevet avslørte Kjell at han ikke visste fødselsdagen hennes, ikke en gang hvor gammel hun var, som er illustrerende for at de kun hadde én kort uke sammen i Tyrkia. Han ville også gjerne vite om noen annen mann hadde kysset henne i mellomtiden; ”du må si nei”.³⁹⁰ Kjell kjempet en indre kamp mellom fornuften og følelsene: ”Hvis man lytter til fornuftens kalde røst, da er det visst ikke den store, store kjærligheten”, i og med at de kjente hverandre så dårlig, og kun baserte forholdet sitt på en ukes svermeri. Men han understreket likevel at for ham var det nettopp det – den store kjærligheten.³⁹¹

På brakka i Little Norway hadde skibildet av Agneta, som han skrev om i brevet fra 12. mai, tatt plassen til pinupmodellen han hadde på veggen om bord i M/S ”Somerville”. Kjell brukte ofte å se på bildet og tenke på henne: ”Undres hvem som har tatt det. Kysset han dig? Jeg er sjalu på alt og alle som får være i din nærhet”.³⁹²

Selv etter at Kjell og Agneta hadde blitt gjenforent og gift, viser brevene tegn til usikkerhet fra Kjell. Etter at de hadde flyttet til England, ble han sendt på treningsleir i

³⁸⁹ Brev 8.10.41.

³⁹⁰ Brev 8.10.41. Kjells utheving.

³⁹¹ Brev 24.10.41.

³⁹² Brev 26.11.41.

Finmere, utenfor Oxford, mens hun var hjemme i leiligheten deres i London. I et brev fra 7. juni 1943, skrev Kjell at han ”er så redd for å være for lenge borte fra deg, mange kjekke menn i London nå, huff”.³⁹³ I det siste brevet Kjell sendte før flyet hans styrtet, skrev han om en drøm han hadde. I drømmen hadde Agneta vært ”gode busser” med kompisen Tor og ”gikk arm i arm bak mig og hadde det veldig gøi”, men ”det gjør ingenting stump for jeg tilgir dig alt du gjør i mine drømmer”.³⁹⁴

Alle disse eksemplene kan være Kjells forsøk på å komplimentere kjæresten sin. Men det kan også være en manns usikkerhet rundt sitt forhold til henne som ”alle glodde på”.³⁹⁵ Medaljen hadde en bakside.

Han påsto ved flere anledninger at han ikke hadde noe å tilby henne. Men det han *kunne* tilby, var sin kjærlighet. Brevene er fulle av Kjells kjærlighetserklæringer til Agneta, slik han 12. januar 1942 avsluttet brevet med ”tusen hilsener og klem og all min kjærlighet, og et langt kyss til godnatt”.³⁹⁶ Som han selv uttrykker det, ønsket han at hans brev ”kunne være en kjærlighetens lovsang”.³⁹⁷

Dette ser jeg i sammenheng med noe Kristin Fjelde Tjelle oppdaget i sin studie av norske misjonærer i Sør-Afrika. Misjonærene definerte sine roller som soldater i Jesus’ hær på jorden. Disse måtte vise ”the tender mind of a saviour”, men samtidig den nødvendige styrken til å ”carry the sufferings and shame of the world with love”. Både styrken og kjærligheten som krevdes for den ideelle misjonære maskuliniteten, var gitt fra gud: ”God both empowers and softens man”.³⁹⁸ Kjell var ingen troende mann. Men han viste den samme ambivalente holdningen som misjonærene. I det ene øyeblikket var han supermann, i det neste sin kjærestes ydmyke tjener. Kjell personifiserte, i aller høyeste grad, den selvmotsigelsen Fjelde Tjelle har kalt en ”tender and loving soldier”.³⁹⁹

³⁹³ Brev 7.6.43.

³⁹⁴ Brev 16.7.43.

³⁹⁵ Brev ”under ekvator”.

³⁹⁶ Brev 12.1.42.

³⁹⁷ Brev 9.11.41.

³⁹⁸ Fjelde Tjelle, *Missionary Masculinity*, s. 214.

³⁹⁹ Fjelde Tjelle, *Missionary Masculinity*, s. 214.

4.10 Fremme i Lille Norge: Piloten

På flybasen i Toronto fikk Kjell jobb som adjutant hos leirkommandanten. I det første brevet han sendte til Agneta etter å ha kommet til fastlandet, skrev han at han ”blir jo da en mektig herre, men det var en skuffelse allikevel for jeg vilde heller begynne å fly straks”.⁴⁰⁰

Etter å ha kommet til *Little Norway* sluttet Kjell å skrive nye innlegg i dagboken. Han innførte likevel noen enkle kommentarer og klistret inn forskjellige bilder og dokumenter i dagboken. Blant annet skrev han forut for sin første øvelsesflygning at ”jeg skal op og spinne i dag. Hvis jeg ikke kommer ned, venligst telegrafer frk. Agneta Silfverskiöld”.⁴⁰¹

Det virker kanskje overdrevent pessimistisk med en slik kommentar, men faren for å omkomme under øvelser var på denne tiden helt reell – Kjell omkom jo nettopp på denne måten. Johan K. Christie skrev om sin flyverutdanning ved *Little Norway* at ”under en periode tidlig i 1943 ble det påstått at tapene ved OTU’ene [Operational Training Units] var like store som ved aktive skvadroner, over tilsvarende perioder”.⁴⁰² I Halifax hadde Kjell møtt på en engelsk løytnant, som spøkefullt kommenterte ”join the Navy and see the world; join the Air Force and see the next!”.⁴⁰³ Som Linsey Robb allerede har vært inne på, hadde ”proximity to the specific dangers of war” enorm innflytelse på hva som ble regnet som mandig i krigsårene, hvor det ypperste idealet var de militære, og spesielt jagerpilotene.⁴⁰⁴ Det å fly var i seg selv livsfarlig.

Historikeren Roald Berg skriver at flere land vurderte å forby luftfart på slutten av 1920-årene. I forsøket på å bli den første til å krysse Atlanterhavet, hadde 23 menn og kvinner mistet livet, før amerikaneren Charles Lindbergh landet i Paris i 1927.⁴⁰⁵ På 20-tallet var det en allmenn konsensus blant sakkyndige at luftskip var å foretrekke fremfor fly. En flymotor som sviktet, betydde døden, mens et luftskip kunne repareres i luften, mens det seilte

⁴⁰⁰ Brev 18.9.41.

⁴⁰¹ Dagbokens ’etterord’. I den digitaliserte utgaven under datoen 14.9.41.

⁴⁰² Christie, *Krigserindringer*, s. 59.

⁴⁰³ Dagbok 7.9.41.

⁴⁰⁴ Robb, *Men at Work*, s. 132 og s. 8.

⁴⁰⁵ Berg, ’Gender in Polar Air’, s. 133.

videre.⁴⁰⁶ Piloten symboliserte dermed, ifølge George Mosse, ”scorn of danger and control over his body and nerves, that spiritual chasteness that knew no evil”.⁴⁰⁷

Mosse skrev i kapittelet ’The Knights of the Sky’ i boken *War: a Cruel Necessity?*, at forestillingen om piloten som det ultimate maskulinitetsidealet oppsto under første verdenskrig, som et motstykke til stagnasjonen og gjørmene i skyttergravskrigen. Flyverne representerte frihet og eventyr, i tillegg til en vilje av stål og individuelt mot.⁴⁰⁸ Også i mellomkrigsårene, hvor skyttergravskrigen hadde skapt et mer nyansert bilde på den helteskapende krigen, fremsto piloten som det ypperste maskulinitetsidealet. Flyvning ble et slags mellomledd mellom 1914-generasjonen, og den nye generasjonen som ikke hadde opplevd krigen. Piloten eksemplifiserte den ideelle ”man of steel”, både fysisk og mentalt.⁴⁰⁹ For en moderne leser er allegorien til tegneseriefiguren Supermann åpenbar.

Selve flymaskinen var i sin spede barndom under første verdenskrig, og gjennomgikk store teknologiske fremskritt i mellomkrigsårene. Også sivile piloter var i denne tiden populære helter, slike som Charles Lindbergh, som ble den første til å fly fra New York til Paris uten stopp.⁴¹⁰ Men selv om fremskrittene var store, var pilotyrket fortsatt risikabelt bare i egenskap av de feilbarlige maskinene, slik vi ser gjennom Christies påstand om at like mange døde under øvelse som i aktiv tjeneste. Det skadet heller ikke, som tittelen på artikkelen til Mosse henter til, at pilotene ble sett på som ”the last of the knights”.⁴¹¹ Dette kan ha sammenheng med at helteidealet – offeretoset – i de totale krigene ble tilgjengelig for ’alle’, der det tidligere var reservert riddere og adelige. Alle jagerflyvere var offiserer og hadde mulighet til å oppnå høye militære dekorasjoner hurtigere og oftere enn infanteriet.⁴¹² De moderne pilotene ble dermed de nye ’ridderne’, med all den prestisje det måtte innebære. Og blant piloter var jagerpiloter den ypperste eliten, og dermed den nye eliten av menn.

I sin selvbiografi skrev Manfred Baron von Richthofen – bedre kjent som den Røde Baron – om sine opplevelser som jagerpilot under første verdenskrig. Han beskrev ved flere

⁴⁰⁶ Berg, ’Amundsen og hans aeronauter’, i Drivenes og Jølle, s. 228.

⁴⁰⁷ George Mosse, ’The Knights of the Sky’ i Robert A. Hinde og Helen E. Watson (red.), *War: A Cruel Necessity? The Bases of Institutionalized Violence*, (London, 1995), s. 137.

⁴⁰⁸ Mosse, ’Knights of the sky’, i Hinde og Watson, *War: a Cruel Necessity*, s. 133.

⁴⁰⁹ Mosse, ’Knights of the Sky’, i Hinde og Watson, s. 140.

⁴¹⁰ Mosse, ’Knights of the Sky’, i Hinde og Watson, s. 140.

⁴¹¹ Mosse, ’Knights of the sky’, i Hinde og Watson, s. 135.

⁴¹² Mosse, ’Knights of the sky’, i Hinde og Watson, s. 136.

tilfeller luftkrig som en sport og pilotene som ”sportsmen”.⁴¹³ Man ønsket først og fremst å sette motstanderens flymaskin ut av spill og tvinge ham til å lande. Overlevende motstandere ble tatt som krigsfanger, men behandlet nærmest som gjester, og de som omkom ble begravet med ’ridderlig’ ære også av sine motstandere.⁴¹⁴ Om luftkrig under andre verdenskrig, skrev Birger Tidemand-Johannesen at:

Noen regler for *fair play*, tilsvarende en boksekamp, eksisterte ikke. ”Slag under beltestedet”, hvem tenkte på slikt? Men én regel gjaldt generelt: Så du at motstanderen var skutt i brann, var kampen over for hans vedkommende. Du hadde tatt flyet, du ønsket ikke å ta mannen. Og du følte lettelse når du så at fallskjermen hans åpnet seg.⁴¹⁵

Tidemand-Johannesen påstår at det ikke eksisterte noen regler for luftkamp under andre verdenskrig, men vi ser at også disse pilotene handlet ut i fra en ’ridderlig’ kodeks, som kan minne om det Richthofen beskrev fra første verdenskrig.

Selv om det norske flyvåpenet ikke var stort å skryte av under utbruddet av andre verdenskrig, hadde idoliseringen av piloter i aller høyeste grad vært skapende også for den norske maskuliniteten. Mellomkrigsårenes største kjendis og en av Norges ypperste nasjonalhelter, Roald Amundsen, var selv pilot og fløy på mange av sine ekspedisjoner. Roald Berg har argumentert for at det viktigste for Amundsen og polarflyverne, var selve gleden ved å fly. De var ikke interessert i hvordan flymaskinene virket, men var tilfreds så lenge de fungerte slik at de kunne ha det gøy i luften med kompisene sine.⁴¹⁶ Det var en nærmest barnslig eventyrlyst som drev dem. Berg foreslår at den romantiske, følelsesstyrte maskuliniteten Roald Amundsen og de andre polarflyverne representerte, forsvant i isødet med ham i 1928.⁴¹⁷ Jeg heller til at den, som fugl fønix, overlevde, og steg frem i ny drakt i 1940.

I dagboken skrev Kjell at det som drev folk over til Sverige, var at de var ”lei av å gå hjemme under støvlehælen,[...] og noe eventyrlyst”.⁴¹⁸ Bjørn Lindstad, som vervet seg som

⁴¹³ Richthofen, *Red Baron*, s. 104.

⁴¹⁴ Richthofen, *Red Baron*, se bl.a. s. 94 og s. 120.

⁴¹⁵ Tidemand-Johannesen, *Spitfire*, s. 70.

⁴¹⁶ Berg, ’Gender in Polar Air’, s. 133 og 138.

⁴¹⁷ Berg, ’Gender in Polar Air’, s. 141.

⁴¹⁸ Dagbok 12.3.41.

frontkjemper for tyskerne, skrev i sin bok *Den frivillige* at også han ble drevet av de monotone og harde kårene hjemme. Det var bare tilfeldigheter som gjorde at han valgte tysk side.⁴¹⁹ Kjell har vist at han hadde stor respekt for døden, og ikke så på det ultimate offer som noe gløverdig. Men han har også vist et brennende ønske om å komme seg opp i luften. I et brev fra treningsleiren i Finmere, skrev han at det var ”skam og skandale” at han ikke hadde fått fløyet enda.⁴²⁰ Dette minner veldig om en oppfatning Roald Berg har funnet hos polarflyveren og offiseren Bernt Balchen, som om sin tid i det amerikanske luftvåpenet, skrøt av hvor mye han fikk fly, i all slags vær.⁴²¹

Både Kjell og andre norske frivillige på begge sider av krigen, viser at eventyrlyst var en avgjørende faktor for å dra ut. Selv om Kjell var klar over farene ved å fly, var det hele tiden hans høyeste ønske (i det minste nummer to, etter å gjenforenes med Agneta). George Mosse har påpekt at krig representerte det ultimate eventyr, og en viktig del av det å bli en ekte mann. De som var for unge til å ha deltatt i første verdenskrig, men som leste litteratur hvor de verste grusomhetene var utelatt, uttrykte vemod over å ikke ha fått mulighet til å delta i dette store eventyret.⁴²² Jagerpilotene representerte under andre verdenskrig det ultimate eventyr, som fremdeles var den ultimate manndomsprøve.

Jeg ser dette i sammenheng med den selvmotsigende kraftfulle omsorgsrollen Kristin Fjelde Tjelle fant hos sine misjonærer, som vi også finner hos Kjell. Både som pilot og motstandsmann ble hans mandighet betegnet av en følelsesstyrt eventyrlyst, og vilje til å oppsøke risiko. Minst like viktig var det likevel at dette skjedde under ordnete og disiplinerte forhold. Denne maskuliniteten, for å parafrasere Linsey Robb, var definert av en behersket hengivelse.

⁴¹⁹ Bjørn Lindstad, *Den frivillige: En frontkjemper forteller sin historie*, (Oslo, 2010), s. 20.

⁴²⁰ Brev 7.6.43.

⁴²¹ Berg, 'Gender in Polar Air', s. 133.

⁴²² Mosse, *Image of Man*, ss. 114.

5 Avsluttende kommentarer

I denne oppgaven har jeg søkt etter egenskaper som den norske motstandsmannen Kjell Løchen brukte til å finne sin identitet og rolle som mann. Like viktig har det vært å studere iscenesettelsen av disse egenskapene.

5.1 Sammendrag

I kapittel to argumenterer jeg for at Kjell tenkte å publisere dagboken sin etter krigens slutt. Jeg baserer dette på kommentarer han har gjort i dagboken, som viser at han ønsket at denne skulle leses av andre. Dette har vært viktig for problemstillingen, fordi et mål om å få den publisert vil ha påvirket måten han fremstilte seg selv i den. De egenskapene og kvalitetene han fremhevet i dagboken, var altså de kvalitetene og egenskapene han *ønsket* å fremheve.

I kapittel tre, presenterer jeg teorien jeg har benyttet for å forstå og fortolke Kjells uttrykk for mandighet. Her konkretiserer jeg først begrepet *iscenesettelse*, som jeg har lånt fra Wencke Mühleisen. Det handler om at man aktivt ikler seg en rolle – man 'spiller' en 'scene' – når man definerer sin sosiale rolle gjennom gitte, kjønnsbestemte normer. Deretter definerer jeg hva jeg har lagt i begrepene 'maskulinitet' og 'mandighet', samt introduserer teorien om *hegemonisk maskulinitet*, etter den australske sosiologen Raewyn Connell. Den omhandler den gjeldende formen for idealisert maskulinitet i en gitt kontekst. For meg har Connells modell vært nyttig for å forstå at maskuliniteter ikke er like over alt. Sammen med Mühleisens iscenesettelsesbegrep, har disse teoriene gitt meg en dypere forståelse av at en person kunne tilpasse sin identitet, avhengig av konteksten og den rådende hegemoniske formen for 'maskulin' adferd. Som andre akademikere har påpekt før meg, må man være påpasselig når man bruker Connells modell. Det er fort gjort å ende opp med en statisk forståelse av maskuliniteter; at det kun fins *én* måte å være mandig på til enhver tid, og at 'alle' menn tilstreber dette for å hevde sin maktposisjon over kvinner. For å unngå å havne i denne fellen, samtidig som jeg har hatt behov for helt konkrete egenskaper å lete etter i Kjells

tekster, deler jeg disse inn i to kategorier, som jeg mener må være til stede for at en mann skulle oppfattes som 'mandig'. Disse er makt og viljestyrke, og jeg bruker resten av kapittel 3 på å begrunne hva jeg legger i disse begrepene.

I det fjerde, og siste, kapittelet, forteller jeg Kjells historie. Her møter leseren Kjells mange personligheter. Det er offiseren Kjell, som var opptatt av disiplin og måtehold. Det er kompisen, som gjerne drakk pølter på en søndag. Det er kjæresten, som kunne snakke med sin elskede om ting han ikke kunne si til kameratene. Og ikke minst er det piloten, den militære, som var parat til å ofre alt for sitt elskede fedreland. For meg har det hele veien vært viktig å kunne fortelle selve historien – reisen og hans forhold til Agneta - samtidig som jeg har besvart den akademiske problemstillingen. Jeg mener det er viktig for å skape et helhetlig bilde av Kjells personlighet. For å forstå hans identitet(er) og hans roller, må man få kjennskap til ham som person. Jeg forteller derfor historien kronologisk istedenfor tematisk, fra Trondheim til London, og henter frem eksemplene etter hvert som de har dukket opp i kildene.

I dette oppsummerende og konkluderende kapittelet vil jeg komme med noen avsluttende tanker, samtidig som jeg nøster opp noen spørsmål jeg innledet avhandlingen med.

5.2 Maskulinitet – et problematisk begrep

Jeg mener at man kan argumentere for to hegemoniske maskuliniteter i Norge, både under og umiddelbart etter freden i 1945: De som hadde dratt ut for å delta i krigen med de allierte styrkene, og de som hadde tatt opp krigen hjemme. Begge disse går under betegnelsene 'motstandsmenn' og 'krigshelter', og eksemplifiserer samme idealer og verdier. Likevel var det uenighet om hvem som skulle ha æren for den endelige seieren – hvem som var 'mest helt', altså 'mest mann', og dermed representerte den hegemoniske maskuliniteten. Jeg har ikke nok empirisk grunnlag til å trekke en endelig konklusjon, men for meg problematiserer dette Connells hegemoniske modell. Hvis det også innenfor det gitte mikrosamfunnet fins to motstridende hegemoniske maskulinitetsidealer, så gjør det modellen unødvendig tungvint og forvirrende.

Som premiss legger Connell at ”at any given time, one form of masculinity rather than others is culturally exalted”.⁴²³ Altså, hvis man tilfeldig plukker ut en tid, et sted, og en kontekst, så er det én ’type’ menn som er ’mer’ menn enn andre. Videre skriver hun: ”Hegemonic masculinity can be defined as the configuration of gender practice which embodies the currently accepted answer to the problem of the legitimacy of patriarchy”.⁴²⁴

Connell definerer den hegemoniske maskuliniteten som den ’type’ mann, eller de ’mannlige’ egenskaper, som i den tilfeldig utvalgte situasjonen gir et tilfredsstillende svar på hvorfor menn hadde ledende maktposisjoner, hvorfor menn skulle være forsørgere, osv. Under en enkjønnsmodell var dette nærmest en selvfølge. Det var ’naturlig’ at mannen var den som bestemte, som drev politikk, og som førte krig. Også på 1900-tallet har jeg vist at mange så det som ’naturlig’ at mannen hadde en beskytterrolle; at det i krig var mannens oppgave å ”die a hero’s death for people and country”.⁴²⁵ ”The configuration of gender practices” omfatter altså de kulturelt opphøyede idealene man i en gitt situasjon fremhevet som ’maskuline’, som understreket hvorfor akkurat dette måtte være menns oppgave, og hvorfor det derfor betydde at menn måtte fortsette å sitte på makten.

Så langt har Connells modell kategorisk verdi, spesielt for historikere og kjønnsforskere, som kan bruke den til å forstå hvorfor og hvordan den kjønnsforståelsen man har i dag har oppstått, og at man har endt opp med en dikotomisk oppfattelse av ’maskuline’ og ’feminine’ verdier. Som tidligere nevnt, må man understreke at disse egenskapene ikke er synonyme for den mannlige eller kvinnelige *kroppen*, da en mann kan være ’feminin’ og en kvinne ’maskulin’. Dette tar allikevel ikke vekk dikotomiens historiske legitimitet, fordi den ’feminine’ mannen ble gitt denne verdien ved å ikke leve opp til – eller snarere, ikke *forsøke* å leve opp til – det gjeldende idealet, som bare understreket oppfattelsen av at ’maskuline menn’ måtte sitte på makten.

Der modellen begynner å bli vanskeligere å anvende, er hvor Connell kaller den hegemoniske maskuliniteten ”the masculinity that occupies the hegemonic position in a given pattern of gender relations, a position always contestable”.⁴²⁶ At noen egenskaper opp igjennom historien har blitt kjønnet som ’maskuline’ og ’feminine’ er udiskuterbart. At deler

⁴²³ Connell, *Masculinities*, s. 77.

⁴²⁴ Connell, *Masculinities*, s. 77.

⁴²⁵ Hagemann, ’German heroes’, i Dudink, et. al, s. 126.

⁴²⁶ Connell, *Masculinities*, s. 76. Min kursivering.

av Connells modell har kategorisk verdi, har jeg også vist. Men fallgraven ved å bruke den ukritisk, er at man kan både bli, og bli oppfattet som å være, for statisk og definitiv, som om det til enhver tid bare fins *én* måte å være mandig på. Det er fort gjort å si at 'jagerpiloten var den ypperste formen for mandighet under andre verdenskrig', og selv om det i seg selv ikke er *usant*, kan det gi et uheldig inntrykk at man mener det i alle krigsdeltakende land, i hele perioden fra 1939-1945, var jagerpiloten som eksemplifiserte den *ene* formen for mandighet. Enda mer uheldig kan det være om man, som jeg også har gjort i oppgaven, påpeker at jagerpiloten hadde vært det ypperste eksemplet på 'maskuline egenskaper' helt siden første verdenskrig. Da får man inntrykk av at i de 29 årene fra 1914-1945, strevet alle menn etter å assosieres med "luftens ørner".⁴²⁷ Det er lenge for et kjønnsideal, og spesielt når man har i bakhodet at krigs- og fredstid kom med forskjellige behov. Dette er uheldig på to nivåer: 1) det gir på en side inntrykk av at *kun* piloter i denne tiden var 'ekte manne-menn', i betydningen av å være det gjeldende kulturelt opphøyede idealet for mandighet. 2) Om man ser bort fra selve yrket *pilot*, og fremhever de *kvalitetene* pilotene eksemplifiserte; mot; selvvopofrelse; nerver av stål; eventyrlyst, så gir det også inntrykk av at man *måtte* utvise disse kvalitetene, i *hele* denne perioden. Det blir i det hele tatt en selvmotsigelse, når man vet at faktorer som nasjonalitet, klasse, alder, hudfarge, religion, osv., alle spiller en rolle.

Den hegemoniske modellen er altså ikke nødvendigvis feil, men kan innenfor det bruksområdet jeg har definert her, være mer forvirrende enn til hjelp. Modellens fallgruve er at den skaper et uheldig inntrykk av at den eneste måten å være 'mandig' på er ved å etterfølge *ett* hegemonisk ideal, og at kontroll og undertrykkelse "is in some way integral to masculinity, providing a framework for placing men in relation to women and to those males whose manhood is for some reason denied".⁴²⁸

Connell understreker at de fleste menn i realiteten ikke lever opp til idealet, men når man tror på fantasien, når man tenker at sånn og sånn oppførsel er 'maskulin', støtter man i praksis hegemoniet fordi man anerkjenner at det er særskilte egenskaper som er spesifikt 'mandige'. Innen historiefaget kan begrepet 'maskulinitet' altså ha en kategorisk verdi, fordi det hjelper oss å forstå samfunnsstrukturer, klasseforskjeller, og ikke minst kjønnsforskjeller. Men i moderne tid, hvor man arbeider for et likestilt samfunn på tvers av kjønn, etnisitet, osv.,

⁴²⁷ Tidemand-Johannesen, *Spitfire*, s. 85.

⁴²⁸ Tosh, 'Hegemonic masculinity', i Dudink, et. al, s. 42.

er det da fortsatt relevant, for ikke å si forsvarlig, å opprettholde denne kjønnede, verdiskapende betydningen?

Når man betegner egenskaper som 'maskuline', legitimerer det mannens overlegne posisjon over kvinnen ved at hun – og mennene med 'feminine' kvaliteter – ikke er skikket til å for eksempel ta viktige avgjørelser eller ha maktposisjoner. Istedenfor å si at en mann er 'maskulin' fordi han er mektig og modig, kan man heller si at mannen ser det som sin rolle eller oppgave å være mektig og modig. Forskjellen er at man da har fjernet den kjønnede tolkningen av 'makt' og 'mot' som iboende 'mannlige' egenskaper. Dette åpner et større rom for alle de forskjellige og individuelle variasjonene både menn og kvinner finner sin identitet gjennom.

5.3 Konklusjon

Kjell definerte, i aller høyeste grad, både sin egen og andres mandighet gjennom makt. I dagboken møter vi Kjell første gang etter at han hadde kommet seg til Oslo, hvor han jobbet som troppssjef og inspeksjonsoffiser i Arbeidstjenesten, før han bestemte seg for at det var bedre "å dø i frihet enn å leve i treldom". Her ser vi at makt ikke handlet om å dominere andre, men frykten for å bli dominert. Måten man opparbeidet makt på, var gjennom å vise viljestyrke. Det kunne både være gjennom fysisk trening, som ga fysisk makt, eller gjennom å utvise mot, som ga sosial makt. Det å vise selvpoffrelse og offeretos har helt siden tidlig 1800-tall vært fundamentalt for maskulinitet, og spesielt i perioder med krig har dette vært den kanskje ypperste egenskapen hos mandige menn. Vi ser dette ganske tydelig i den eksplisitte uttalelsen fra Kjell om hans venn Rolf Hauge, som var "et mannfolk tvers igjennom" i egenskap av å være "en av de tapreste og mest selvfornektende" menn han hadde møtt.

Å vise følelser har av flere blitt betegnet som 'feminint', mens det rasjonelle har vært oppfattet som 'maskulint'. Dette ser vi også hos Kjell, som sier farvel til sin bror og far "uten blottleggelse av følelser og svada". Gerd, som gikk i kirken og "tutet en skvett", ble møtt med "hedensk hån". Men som vi også fikk se, kan Kjell gi utløp for en overøsende følelsesstrøm ovenfor sin kjære Agneta. I utgangspunktet kommer dette først og fremst til syne i brevene,

men ved enkelttilfeller skriver han direkte henvendt til Agneta i dagboken. I disse tilfellene ser vi at Kjell slet voldsomt med sin egen usikkerhet. Men de viser også at han overlot til henne å ta 'avgjørelsen' om deres kjærlighet. Det er ganske tydelig at kvinnene hadde råderett over det følelsesmessige. Da Kjell og de andre norske gutta forlot Ankara, og fikk beskjed om at kollegaen deres hadde blitt skutt ned over England, skapte dette "mange refleksjoner", men refleksjoner de tilsynelatende bearbeidet i stillhet. Med andre ord, blant menn skulle man ikke vise følelser, man skulle holde en "stiff upper lip". Men ovenfor kjæresten kunne han gi utløp for emosjonene, selv om det til syvende og sist var hennes domene.

Som offiser var naturlig nok disiplin helt essensielt. Både for norske soldaters renommé, og for en manns anseelse, var det viktig å vise at man kunne kontrollere sine følelser, og at man respekterte det militære hierarkiet. I Sverige ser vi at Kjell ønsket å få litt "mil[itær] sveis" på de norske ungdommene som hadde flyktet over grensen. I Bombay tok Kjell initiativ til å legge "planer for en militær ordning" av norske tilreisende, for å få dem under ledelse. Men samtidig viste han en følelsesstyrt draging mot det store eventyret krigen representerte.

Alle de kvinnelige bekjentskapene Kjell har bemerket i dagboken, tolker jeg todelt. For det første fremhever det Kjell som en potent og attraktiv mann, at kvinnene falt som fluer for ham. Det gir ham økt sosial prestisje, og dermed makt blant gutta. Samtidig viser han en følelsesmessig tilbakeholdenhet ovenfor flere av dem. Piken som i Teheran kastet seg om halsen hans og erklærte sin kjærlighet til ham, viftet han vekk for å unngå "tøis i andres påsyn". Han demonstrerte en evne til å ikke la seg rive med, selv i møtet med fristelsen.

Kjell la i det hele tatt enorm vekt på sin egen anseelse. I Sverige ble han fornærmet over at de, norske offiserer, ble innkvartert på et herberge istedenfor et hotell. Senere, da han hadde egne midler å rutte med, tok han som regel inn på finere hoteller, av henhold til "norske officerers renommé". I Stockholm la han ut store summer for å få en skreddersydd uniform, og i Canada fikk de sydd flotte uniformer slik at "norske krigsmenn" ikke skulle "gå rundt og bli flirt ut". Linsey Robb har påpekt at uniformen var helt essensielt for britisk krigstidsmaskulinitet, der kun de som var iført militær bekledning ble regnet som ekte mannfolk. Likedan mente George Mosse at i fredstid, hvor det var færre muligheter til å fremvise heltemot enn i krig, var utseende viktig for mannligheten, fordi det var slik man

kunne vise omverdenen at man var en ekte mann.⁴²⁹ Begge understreker hvor viktig fremtoning har vært for ekte mandighet. Kjells utsagn viser at det under andre verdenskrig, hvor lille Norge ble dratt inn i en krig blant stormaktene, var viktig å fremheve at de norske soldatene var minst like gode. Samtidig var en persons fremtoning et uttrykk for ens selvrespekt, noe som i et maktperspektiv er helt fundamentalt. Som episoden med den berusede skipperen viser, kan man miste den sosiale makten selv om man har autoritær makt. I denne episoden var makten sterkt knyttet til både selvrespekt og respekt hos andre, og da skipperen først hadde mistet denne respekten, klarte han ikke å vinne den tilbake.

Kjells dagbokinnlegg fra 3. august 1941, viser at han ikke var særlig imponert over den norske handelsflåten, som ”bare hadde fulgt ordre” om å bli der de allerede var. Som Linsey Robb har vist, var det direkte kontakt med krigshandlinger som var avgjørende for den hegemoniske britiske krigstidsmaskuliniteten. Det hadde nok innflytelse på Kjells oppfatning av kapteinen, at selv om han hadde en admirals-lignende uniform, ikke hadde kjent krigen på kroppen. Kanskje kunne kapteinen ha gjenvunnet sin respekt, om båten hadde blitt torpedert på veien, og han hadde utvist sinnsro og heltemot i møte med krigens handlinger. Det vil man aldri vite, men det hadde i det minste gitt kapteinen en mulighet til å leve opp til det gjeldende mannlighetsidealet.

Blant andre George Mosse og Karen Hagemann har påpekt at patriotisme og nasjonalfølelse har gått hånd i hånd med maskulinitet. Som jeg viser i kapittel 3, vokste konseptet ’maskulinitet’ frem parallelt med nasjonsbygging og –kriger på 1800-tallet. Dette ble også i sterk grad knyttet opp mot den fysiske kroppen, da en trent (mannlig) kropp skulle være parat til å forsvare sitt land. Mosse og Sonya O. Rose har videre utbrodert denne påstanden, med at hegemonisk maskulinitet, i dette perspektivet, nærmest forutsatte ungdommelighet.⁴³⁰ Interessant har det da vært at Kjell fremhevet gamle offiserer i nærsagt pensjonsalder, blant de ypperste heltene under slaget om Norge i 1940. Kildene fremhever på ingen måte ungdommelighet som noe attraktivt, snarere tvert imot: Ungdommene som flyktet til Sverige var ”ikke Guds beste barn, ikke de næstbeste heller”. Samtidig var Kjell svært nedlatende ovenfor gamlekarene Frihagen, Mowinckel og Tranmæl, som ”fikk sitte og trekke i trådene, de som mer enn noen har skylden for vår triste skjebne”, som gjorde at ”hundrevis av unge, raske, stridslustne nordmenn blev gående i måneder [...] uten å bli sendt videre”.

⁴²⁹ Se sider 37 og 56.

⁴³⁰ Se side 50.

Selv om Kjell var svært opptatt av fysisk trening, kunne god fysikk også oppnås av eldre menn, slik blant annet eksemplet med Ole Reistad viser. Det viktigste for en manns anseelse var hans personlige og nasjonale ære. Patriotismen trumfet med andre ord ungdommeligheten.

I innledningen skrev jeg at en av teoriene jeg hadde når jeg begynte med dette arbeidet, var at måten Kjell uttrykte seg i dagboken virket svært forskjellig til hvordan han skrev i brevene. Jeg mener dette hadde sammenheng med at dagboken var ment å bli lest av andre menn, mens brevene kun var til henne. Min antagelse var at i dagboken spilte han en rolle, 'manne-mannen', mens i brevene kunne han 'være seg selv'. Har så denne teorien blitt bekreftet?

Både og. I dagboken var han veldig opptatt av å uttrykke egenskaper som fremhever hans mandighet, som sosial prestisje (makt) og måteholdenhet (viljestyrke). Dagboken er langt mer detaljrik i fremhevelsen av disse egenskapene, i forhold til at han for eksempel helt konkret beskriver alle soldatenes uniformer underveis. Det er betegnende at kapteinen på M/S "Somerville", som han brukte mye blekk på å skjelle ut i dagboken, ikke nevnes i brevene. I de skrev han mer om hvordan fremtiden ville være med eller uten Agneta, og hvilket savn det var at hun var så langt unna. At det var ting han kunne snakke med henne om, som han ikke kunne med kameratene, tyder på at 'masken' han tok på varierte fra situasjon til situasjon. Hva som var hans 'sanne ansikt' har jeg ikke noe grunnlag for å si noe om, men at kjønn har vært, og er, et rollespill beviser kildene langt på vei. Som offiser ble måtehold og disiplin verdsatt, som kamerat fleip og fest. Som nordmann var de høyeste kvaliteter ære og frihet, men som 'den hvite mann' at 'koloniene' kjente sin underdanighet. Som motstandsmann ble stoisme og en "stiff upper lip" fremhevet, men som kjæreste en overøsende følelsesstrøm. Denne konstant ambivalente ikledelsen av en rolle, er hva jeg mener med å betegne Kjells uttrykk for mandighet som en behersket hengivelse.

Kjønnsroller og maskuliniteter er et utfordrende emne, fordi temaet er fullt av individuelle variasjoner og betydninger. Som Daniel Ekman har påpekt, fins det antageligvis like mange fortolkninger av 'mandighet' som det fins menn.⁴³¹ Det jeg gjennom denne

⁴³¹ Ekman, *En mans bok*, s. 16.

oppgaven har vist, er hvordan kjønnsroller kom til uttrykk under andre verdenskrig for en norsk motstandsmann. Hva innebar det å være mann?

Det å være mandig innebar makt, som man kunne opparbeide gjennom å utvise forskjellige former for viljestyrke. Makten kunne man miste på et øyeblikk, slik at det å være mandig betydde å aktivt ikle seg en rolle, styrt av rådende oppfatninger av hva som var 'maskulint'. Disse oppfatningene har variert over tid og sted. Som jeg nettopp har argumentert for, er 'maskulinitet' et konsept med historisk verdi men som i det moderne samfunn har mistet mye av sin funksjon. At det er noen iboende forskjeller mellom 'mann' og 'kvinne', mener jeg er elementært. Men at enkelte egenskaper, som det å gå på jakt eller å røyke tobakk, skal være grunnleggende 'maskuline', mener jeg er historisk 'lommerusk', som det moderne samfunn i sin streben etter kjønnslikestilling burde kvitte seg med.

Når man vet at 'mandighet' er et flytende konsept, kan man kanskje konkludere med at det som er mandig, er å gjøre det man selv mener er rett, og at dette er et aktivt valg. For å parafrasere Simone de Beauvoir: man *er* ikke mann, man *blir* det.

Bibliografi

Kilder

Kjell Løchens dagbok, Arkivverkets hjemmesider, transkribert av Riksarkivets Øyvind Ødegaard, <http://www.arkivverket.no/webfelles/lochen/forord.html>.

Kjell Løchens privatarkiv, inneholdende brev og reiseprotokoll, RA/PA-1455, i Riksarkivet, Oslo.

Litteratur

Aarnes, Helle, *Tyskerjentene*, (Oslo, 2009).

Andersen, Roy, *Henrik Angell – en nordmann på tvers*, (Oslo, 2000).

Bederman, Gail, *Manliness & Civilization: A Cultural History of Gender and Race in the United States, 1880-1917*, (Chicago, 1995).

Berg, Roald, 'Gender in Polar Air: Roald Amundsen and his Aeronautics', i *Acta Borealia*, Vol. 23, No. 2, (2006).

Blom, Ida, *Det er forskjell på folk – nå som før*, (Oslo, 1994).

Butler, Judith, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, (New York, 1999).

Cable, Daniel M., og Judge, Timothy A., 'The Effect of Physical Height on Workplace Success and Income: Preliminary Test of a Theoretical Model', i American Psychological Association, *Journal of Applied Psychology*, Vol. 89, No. 3, (2004).

Cameron Watt, Donald, 'Every War Must End: War-Time Planning for Post-War Security, in Britain and America in the Wars of 1914-18 and 1939-45. The Roles of Historical Example and of Professional Historians', i *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 28, (1978).

Carreiras, Helena, *Gender and the Military: Women in the Armed Forces of Western Democracies*, (New York, 2006).

Christie, Johan K., *Krigserindringer*, (Oslo, 1992).

Connell, R. W., *Masculinities*, andre utgave, (Cambridge, 2005).

- Dawson, Graham, *Soldier Heroes: British adventure, empire and the imagining of masculinities*, (London, 1994).
- Drivenes, Einar-Arne, og Jølle, Harald Dag (red.), *Norsk Polarhistorie 1: Ekspedisjonene*, (Oslo, 2004).
- Dudink, Stefan, Hagemann, Karen, og Tosh, John (red.), *Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History*, (Manchester, 2004).
- Ekenstam, Claes, Frykman, Jonas, Johansson, Thomas, Kuosmanen, Jari, Ljunggren, Jens, og Nilsson, Arne, (red.), *Rädd att falla: Studier i manlighet*, (Södertälje, 1998).
- Ekenstam, Claes, og Lorentzen, Jørgen, (red.), *Män i Norden: Manlighet och modernitet 1840-1940*, (Gidlunds förlag, 2006).
- Ekman, Daniel, *En mans bok*, (Stockholm, 1995).
- Ellingsen, Dag, Björnsdottir, Inga Dóra, og Anette Warring (red.), *Kvinner, Krig og Kjærlighet*, (Oslo, 1995).
- Fjelde Tjelle, Kristin, *Missionary Masculinity, 1870-1930: The Norwegian Missionaries in South-East Africa*, (London, 2014).
- Garder, Johan, og Johnson, Gudrun, (red.), *Våre Falne 1939-1945*, Bind 3 og 4, (Oslo, 1950).
- Helgesen, Jan-Petter, *Kampen om Sola*, (Stavanger, 1987).
- Henriksen, Vera, *Luftforsvarets Historie Bind 1: Fra opptakt til nederlag*, (Oslo, 1994).
- Henriksen, Vera, *Luftforsvarets Historie Bind 2: Fem år i utlegd*, (Oslo 1996).
- Hinde, Robert A., og Watson, Helen E. (red.), *War: A Cruel Necessity? The Bases of Institutionalized Violence*, (London, 1995).
- Hitler, Adolf, *Min Kamp*, (Oslo, 1941).
- Huizinga, John, *The Waning of the Middle Ages*, republisert av Dover Publications, (New York, 1999).
- Karlsen, Marianne Berg, *"I Venskabs Paradiis": En studie i maskulinitet og vennskap mellom menn*, (Valdres, 2001).
- Kimmel, Michael S., *The Gender of Desire: Essays on Male Sexuality*, (New York, 2005).
- Laqueur, Thomas, *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*, (Harvard, 1992).
- Lindstad, Bjørn, *Den Frivillige: En frontkjemper forteller sin historie*, (Oslo, 2010).
- Lorentzen, Jørgen, og Mühleisen, Wencke (red.), *Kjønnsforskning: En Grunnbok*, Universitetsforlaget, (Oslo, 2006).

- Millington, Mark I., og Sinclair, Alison S., 'The Honourable Cuckold: Models of Masculine Defence', i *Comparative Literature Studies*, Vol. 29, No. 1, (1992).
- Mortensen, Ellen, Egeland, Cathrine, Gressgård, Randi, Holst, Cathrine, Jegerstedt, Kari, Rosland, Sissel, og Sampson, Kristin, (red.), *Kjønnsteori*, Gyldendal akademisk, (Oslo, 2008).
- Mosse, George L., *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, (New York, 1996).
- Mühleisen, Wencke, *Kjønn i uorden: Iscenesettelse av kjønn og seksualitet i eksperimentell talkshowunderholdning på NRK fjernsynet*, doktoravhandling, Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo, (Oslo, 2002).
- Pawlowski, Boguslaw, 'Variable Preferences for Sexual Dimorphism in Height as a Strategy for Increasing the Pool of Potential Partners in Humans', i The Royal Society, *Proceedings: Biological Sciences*, Vol. 270, No. 1516, (april, 2003).
- Petrow, Richard, *The Bitter Years: The invasion and occupation of Denmark and Norway April 1940 – May 1945*, (London, 1974).
- Pilcher, Jane, og Whelehan, Imelda, *50 Key Concepts in Gender Studies*, (London, 2006).
- Pollard, Miranda, *Reign of Virtue: Mobilizing Gender in Vichy France*, (Chicago, 1998).
- Readman, Paul, 'William Cecil Slingsby, Norway, and British Mountaineering, 1872-1914', i *English Historical Review*, Vol. 129, No. 540, (2014).
- Richthofen, Manfred von, *The Red Baron*, (Pen & Sword Aviation, 2013).
- Robb, Linsey, *Men at Work: The Working Man in British Culture, 1939-1945*, (Palgrave Macmillan, 2015).
- Scott, Carl-Gustaf, 'The Swedish Midsummer Crisis of 1941: The Crisis That Never Was', i *Journal of Contemporary History*, Vol. 37, No. 3, (juli, 2002).
- Scott, Joan W., 'Gender: A Useful Category of Historical Analysis', i American Historical Association, *The American Historical Review*, Vol. 9, No. 5, (des., 1986).
- Simonsen, Dorthe Gert, *Kønnets grænser*, Varia, Center for Kvinde- og Kønsforskning, (København, 1996).
- Tidemand-Johannesen, Birger, *Spitfire: Norsk jagerflyger i kamp*, (Oslo, 2001).
- Tjeder, David, *The Power of Character: Middle-Class Masculinities, 1800-1900*, (Stockholm, 2003).
- Wold, Ragnar, *Slik fikk vi vinger*, (Oslo, 1990).

Nettartikler:

Arbeidstenesta, Arkivverket, <http://arkivverket.no/arkivverket/Tema/Andre-verdskrig/Naeringslivet/Arbeidstenesta-AT>. Hentet 6.1.2016.

Arkivportalens historikk om Kjell Løchen, <http://arkivportalen.no/side/aktor/detaljer;jsessionid=bTPfmkPOS5qxRe0ofk0FoIDe?aktorId=no-a1450-01000001034132>, hentet 6.1.2016

Ekteskapsloven §1, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1991-07-04-47>. Hentet 2.5.2016.

Embassy of the United Arab Emirates, Washington DC, 'Traveling in a Muslim Country', <http://www.uae-embassy.org/about-uae/travel-culture/traveling-muslim-country>. Hentet 13.5.2016.

Hughes, Stuart, 'The greatest motivational poster ever?', 2009, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/7869458.stm. Hentet 29.4.2016.

Klokkerbok for Trondheim prestegjeld, Domkirken sokn 1911-1931, <http://digitalarkivet.arkivverket.no/kb/dp/person/pd00000000907219>, Hentet 1.12.15.

Kveinå, Tanita Wassås, NRK, 'Redd for at dyre skolevesker skal bli stjålet', 2.2.2015, <http://www.nrk.no/vestfold/-skoleveska-mi-koster-9000-kroner-1.12174400>, hentet 28.3.2016.

London Can Take It, Ministry of Information, G.P.O Film Unit, (oktober, 1940) http://www.nationalarchives.gov.uk/theartofwar/films/london_take.htm. Hentet 2.5.2016.

Norges Offentlige Utredning, 1997:23, Seksuallovbrudd, Straffelovkommisjonens delutredning VI, <https://www.regjeringen.no/contentassets/d454799dd50743d3920aae1bc8940be5/no/pdfa/nou199719970023000dddpdfa.pdf>. Hentet 2.5.2016.

O C Gundersen, Norsk Biografisk Leksikon, https://nbl.snl.no/O_C_Gundersen, hentet 13.5.2016.

Rittenhofer, Iris, 'Kønsforskningens paradokser og dilemmaer', 16.10.98, KVINFO Webmagasin, <http://www.kvinfo.dk/side/562/article/591/>. Hentet 6.11.15.

Siegel, Jerry og Shuster, Joe, ...*How Superman would end the war*, Look Magazine, 27. februar 1940, <https://archive.org/details/HowSupermanWouldEndTheWar>. Hentet 16.2.2016.

The Siegfried Sassoon Collection, The First World War Poetry Digital Archive, University of Oxford, <http://www.oucs.ox.ac.uk/ww1lit/collections/sassoon>. Hentet 14.5.2016.

The Wilfred Owen Collection, The First World War Poetry Digital Archive, University of Oxford, <http://www.oucs.ox.ac.uk/ww1lit/collections/owen>. Hentet 14.5.2016.